

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**M.Ö. İKİNCİ BİNDE ANADOLU'DA BİR TAPINAK
KENTİ: KARAHNA**

**Hazırlayan
Muhammed Yusuf AYNUR**

**Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

Yüksek Lisans Tezi

Eylül 2022, KAYSERİ

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**M.Ö. İKİNCİ BİNDE ANADOLU'DA BİR TAPINAK
KENTİ: KARAHNA
(Yüksek Lisans Tezi)**

**Hazırlayan
Muhammed Yusuf AYNUR**

**Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN**

Eylül 2022, KAYSERİ

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Ad-Soyadı: Muhammed Yusuf AYNUR

İmza:.....

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ**

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Anabilim Dalı : Tarih
Program Adı : Yüksek Lisans (Tezli)
Tez Başlığı : M.Ö İkinci Binde Anadolu'da Bir Tapınak Kenti Karahna

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 79 sayfalık kısmına ilişkin 18/09./2022 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: **% 8'** dir.

Filtrelemeye **alıntılar dahil edilmiştir**. Filtrelemede **yedi (7) kelimeden daha az** örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 22/09/2022

Danışman: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

İmza

Öğrenci: Muhammed Yusuf AYNUR

İmza

KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI

“M.Ö İkinci Binde Anadolu’da Bir Tapınak Kenti Karahna” başlıklı Yüksek Lisans/Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Muhammed Yusuf AYNUR

Danışman
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

Erciyes Üniversitesi Tarih Bölümü ABD Başkanı
Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

M.Ö. İKİNCİ BİNDE ANADOLU'DA BİR TAPINAK KENTİ KARAHNA

Muhammed Yusuf AYNUR

Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Ağustos 2022

Danışman: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

ÖZET

Hitit kaynaklarında ortaya çıkan tapınak kentlerinin, her birinin kendilerine ait dini ayinleri, tanrıları ve bayramları vardır. Hitit kaynaklarındaki diğer birçok Hitit tapınak kenti gibi, Karahna kenti de bir tapınak kenti olarak karşımıza çıkmaktadır. Karahna kenti, çivi yazılı tabletlerin aktarmış olduğu bilgilerin ışığında, M.Ö. II. binde Asurlu tüccarların oturdukları önemli bir şehirdir. Daha sonraki yıllarda, Hitit döneminde de tapınak kenti şeklinde, Anadolu coğrafyası içerisinde önemini koruyup, Koruyucu Tanrı'nın önemli bir dini merkezini oluşturmaktadır. Çalışmamızın amacı, bugüne kadar fazla bir araştırma yapılmamış olan Karahna kentinin, M.Ö. II. bin yılları içerisindeki siyasi konumu, dini yapısı ve Hitit kültüründeki yerine açıklık getirip önemini ortaya koymaktır. Ayrıca kentin konumunun tam olarak bilinmemesinden dolayı önem arzeden Karahna'nın yeri konusundaki görüşleri ele alarak araştırmaktır. Çalışmamızda Karahna'nın, farklı tarihi süreçlerdeki durumu ve Hitit tapınak kentleri içerisindeki önemi ile kentin dinsel açıdan özellikleri hakkında çeşitli kaynaklar doğrultusunda bilgi verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmamızın birinci bölümünde, Karahna'nın kültürel yönden kökeni olan Hattilerin kültürü ve Hitit kültürü ile etkileşimleri ve dini yapısı hakkında örnekler verilmiş olup, önde gelen tanrıları ve tapınak kentlerin genel özelliği anlatılmıştır. İkinci bölümde Karahna kentinin, koloniler ve imparatorluk dönemlerindeki siyasi konumu ve özelliği incelenerek, kentin konumu hakkındaki farklı görüşler ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Karahna kentin dini açıdan özellikleri irdelenerek, yerel tanrıların ve bayramların dışında, çivi yazılı kaynaklardan Karahna kentindeki tapınaklar ve mahiyetindeki görevliler incelenmiş olup, Hitit tapınaklarının genel yapıları karşılaştırılarak, örnekler verilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hititler, Karahna, Tapınak Kent, Hattiler, Kült Merkezi

**KARAHNA, A TEMPLE CITY IN ANATOLIA IN THE 2ND MILLENNIUM
B.C.**

Muhammed Yusuf AYNUR

Erciyes University, Graduate School of Social Sciences

Master Thesis, August 2022

Supervisor: Prof. Dr. Hasan Ali ŞAHİN

ABSTRACT

The temple cities that appeared in the Hittite sources each had their own religious rites, gods and festivals. Like many other Hittite temple cities in the Hittite sources, the city of Karahna also appears to be a temple city. Based on the information conveyed by the cuneiform tablets, Karahna was an important city in which Assyrian Merchants used to live. While forming an important religious center of the Protector God in the form of a temple city during the Late Hittite period, it preserved its importance in the Anatolian geography. The aim of our study is to reveal the importance of the city of Karahna by clarifying its political position, religious structure and place in the Hittite culture. Moreover, considering the lack of knowledge about the location of the city, the aim is to investigate the different academic views regarding Karahna's geographic location.

The first part of our study consists of the culture of the Hattians, who are the cultural origins of Karahna, the interaction in the Hittite culture and their religious structure, as well as the leading Gods and the general characteristics of the temple cities. In the second part, we examine the political position and characteristics of the Karahna City in the Colonial and Imperial periods, and address different views on the location of the city. As for the final chapter, we examine the religious characteristics of the city of Karahna and compare them with the general structure of the Hittite Temples. The conclusion part comprises a general evaluation of the study.

Keywords: Hittites, Karahna, Temple City, Hattians, Cult Center.

İÇİNDEKİLER

M.Ö. İKİNCİ BİNDE ANADOLU'DA BİR TAPINAK KENTİ KARAHNA

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK SAYFASI.....	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1

BİRİNİ BÖLÜM

ANADOLU'NUN YERLİ HALKI HATTİLER

1.1 Hatti Kültürü.....	5
1.2. Hatti İnancı	9
1.2.1 Hitit-Hatti Kültürünün Önde Gelen Bazı Tanrıları	14
1.2.1.1 Fırtına Tanrısı	14
1.2.1.2. Nerik ve Zippalanda Kentinin Fırtına Tanrıları	17
1.2.1.3 Arinna Kentinin Güneş Tanrıçası	17
1.2.1.4 Telipinu	20
1.2.1.5 İnara	21
1.3 Tapınak Kentleri	22

İKİNCİ BÖLÜM

KARAHNA KENTİ

2.1. M.Ö. II. Bin Yıl Hitit Kaynaklarında Karahna Kenti	28
2.1.1. Koloniler Devri	29
2.1.2. Hitit İmparatorluk Devri	36
2.2 Karahna'nın Lokalizasyonu.....	43

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİT DİNİNDE KARAHNA KENTİ

3.1 Kentin Yerel Panteonu ve Koruyucu Tanrıları	48
3.1.1 Karahna Kentinde Önde Gelen Tanrılar	51
3.1.1.1 Koruyucu Tanrısı	51
3.1.1.2 Ala Tanrıçası	55
3.1.1.3 Karahna ve Lihzina Kentinin Fırtına Tanrıları	56
3.2 Kentin Tapınakları	57
3.3 Kentin Rahipleri ve Tapınak Personelleri	62
3.3.1 ^{LU. MES} hazziuitaššiš “Rahipler ve Kült İcra Eden Kişiler”	65
3.3.2 ^{LU. MES} hilammatti- “Tapınak Personelleri”	68
3.3.2.1 NAM. RA Deporteleri	72
3.4 Karahna Kentinde Kutlanan Festivaller	73
 SONUÇ	78
KAYNAKÇA	81
EKLER	88

KISALTMALAR

A.y	Arka Yüz
Bkz	Bakınız
CTH	E. Laroche, Catalogue des Textes Hittites-Paris
KBo	Keilschrifttexte aus Boghazköi-Leipzig/Berlin
KUB	Keilschrifturkunden aus Boghazköi- Berlin
M.Ö.	Milattan Önce
Ö.y.	Ön yüz
v.b	ve benzeri

GİRİŞ

Anadolu coğrafyası, konumu itibari ile Avrupa ve Asya kıtasının arasında bulunması ve elverişli iklime sahip olmasından ötürü tarih süreci içerisinde birçok uygarlığın ve medeniyetin uğrak yeri olmuştur. Anadolu'nun yerli ve en eski topluluklardan biri olan Hattiler, M.Ö. yaklaşık 4500'lerden itibaren Kızılırmak yayı içerisinde yer alan bakır madenlerini işletip, zaman içinde bu madeni ticari bir meta olarak kullanarak bir uygarlığın ortaya çıkmasını sağlamışlardır. M.Ö. ikinci binyıl başlarından itibaren Anadolu'ya gelmiş olan Hititler, Kızılırmak yayı içerisindeki bölgeyi merkez edinmiş olup Hattiler ile dini, siyasi ve kültürel yönden kaynaşarak, Anadolu' da ilk merkezi bir otoriteyi kurmaya muaffak olmuşlardır. Hititler kültürel yönden Hattilerin dışında diğer topluluklardan da esinlenerek ortak bir kültür oluşmasına neden olmuşlardır. Böylelikle günümüzde “Bin Tanırlı Halk” olarak nitelendirilen Hititlerin, çok sayıda tanrısı bulunduğu ve buna bağlı olarak Hititlerin çok sayıda dini şenlik yaptığı tespit edilmiştir. Birçok Eski Çağ topluluğu gibi Hattiler ve Hititlerde tanrıları yaşayan bir varlık olarak algılayıp, yeryüzünde oturduklarına inanmışlardır. Bu sebeplerle Hatti-Hitit ortak dini anlayışları içerisinde tanrılar için dini merkezler ve tapınak kentleri inşa edip, onlar adına bayramlar düzenleyerek tapınımda bulunmuşlardır. Bildiğimiz kadarıyla köken olarak farklı kültürlerden teşkil etmiş olan tapınak kentleri, sayı bakımında Hattilerin yaşamış olduğu bölgenin içerisinde oldukça fazla sayıda bulunmuştur.

Bu Tapınak kentlerinden birisi ise tezimizin konusu olan Karahna kentidir. Hitit döneminde Karahna Anadolu coğrafyası içerisinde önemli bir tapınak kenti olmaktadır. Tezimizde Karahna kentinin tarihi süreç içerisindeki konumu ve tapınak kenti olarak özellikleri incelenip değerlendirilmiştir. Kent hakkında bugüne kadar özgün bir

araştırmanın olmamasından dolayı, çalışmamızda bu konuya ağırlık vererek Hitit medeniyetinin bilinmeyen yönlerine ışık tutmayı özen gösterilmiştir.

Tezimizde Karahna kenti ile alakalı ana verileri Hitit dönemini kapsayan Boğazköy/ Hattuş ve Maşat höyük belgeleri ile Eski Hitit öncesi Anadolu dönemini kapsayan Kültepe metinleri olarak adlandırılan çivi yazılı kaynaklar teşkil etmektedir. Bu yüzden kısaca bu kaynakların Karahna kenti açısından nasıl bir önemi olduğunu anlatmamız faydalı olacaktır.

Hititce kaynakların çoğunluğunu oluşturan Hattuş/Boğazköy çivi yazılı tabletlerin kazılar sonucu günümüze kadar binlercesi ortaya çıkmıştır. Araştırmacılar tarafından çivi yazısından tercüme edilip, Boğazköy metinleri KUB “Keilschriftsuhrkunden aus Boğazköy” ve Kbo “ Keilschrifttexte aus Boğazköy” olarak iki dizi şeklinde Almanya’da yayınlanmıştır. Diğer bir yayın ise CTH “Laroche. E Catalogue des Textes Hittites“ olup Boğazköy metinleri olarak sınıflandırılarak numaralar altında toplanılmıştır.¹

Boğazköy çivi yazılı belgeler içerisinde “Kült Envanteri” olarak adlandırılan metinler gurubu, Hitit Kralı IV.Tuthaliya (M.Ö. 1250-1200) döneminde yazdırılmıştır. Bu metinler, farklı kentlerin kültürel yapısı, tanrıları ve dini bayramları gibi birçok kültürel unsurlar hakkında bilgi vermektedir. Kült envanterleri ilk olarak Christoph Georg von Brandenstein ve Liane Jakob-Rost gibi araştırmacılar tarafından incelenmiştir. Bu kült envanterleri içerisinde KUB XXXVIII 12 numaralı Karahna kenti kült envanteri ise Muhibbe Darga tarafından “*Karahna Şehri Kült Envanteri XXXVIII 12*” adlı nadir eserinde yayınlanmıştır. Bu eser Karahna kentinin Hitit dönemindeki tapınak kenti olarak yapısı ve kentin tanrılarından bilgi vererek, ana kaynaklarımızdan birini teşkil etmektedir. Darga Karahna kült envanterini inceleyerek, çivi yazısından Türkçe diline çevirmiştir. Envanterin aktarmış olduğu bilgilere açıklık getirerek değerlendirmede bulunmuştur.²

Karahna’nın Kült envanteri yanında diğer bir önemli eser ise Ali Mehmet Dinçol ve Muhibbe Darga tarafından çivi yazısından tercüme edilip ve incelenen “Die Feste von Karahna“ (Karahna Festivalleri) adlı eser teşkil etmektedir. Karahna şehri ve

¹ Metin Alparlsan, *Hititolojiye Giriş* (İstanbul:Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, 2009) .26 -28

² Muhibbe Darga, *Karahna Şehri Kült Envanteri XXXVIII 12* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası,1973), 3

çevresinde gerçekleşen bir dini merasimi anlatarak, kentte kutsanmış olan tanrıları hakkında bilgi vermektedir.³

Boğazköy çivi yazılı tabletler ve buna bağlı olan eserlerin aktarmış oldukları bilgiler ışığında Karahna kentinin kökeninin Hattilere kadar dayandığı ve Hitit dönemi içerisinde Karahna kentinin Koruyucu Tanrı'nın önemli bir dini merkezi olduğu anlaşılmıştır. Özellikle Karahna kentinde büyük bir tapınak yapının olması ve çok sayıda tapınak görevlilerini barındırması, Karahna şehrinin diğer Hitit tapınak kentleri içerisindeki farklılığını ve önemini ortaya koymaktadır.

Kültepe metinleri M.Ö. 2000'li yılların başlarındaki Eski Anadolu Asur Koloniler döneminden bahsetmektedir. Kültepe metinleri Anadolu'ya ticaret için gelmiş olan Asurlu tüccarların merkez edindikleri yer olan Kaniş şehrindeki kazılar sonucu ortaya çıkarılan, en eski çivi yazılı kil tabletlerdir. Kaniş şehri günümüzün Kayseri ili içerisinde bulunmaktadır. Karahna kentinin Kültepe tabletlerinde de ortaya çıkması şehrin tarihinin Hitit öncesi döneme kadar dayanmış olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda Karahna'nın Asurlu tüccarların oturmuş olduğu ticari bir istasyon olması kentin önemini daha da arttırmaktadır.

Maşat Höyük Belgeleri ise 1973-1976 yıllarında Tahsin Özgüç önderliğinde Maşat Höyük Bölgesinde kazılar sonucu ortaya çıkan çivi yazılı tabletler olmaktadır. Bu belgeler Hitit coğrafyası içerisindeki “Yukarı Ülke” olarak adlandırılan bölgedeki şehir adlarından, dağ isimlerinden ve birtakım siyasi olaylardan bahsetmektedir.⁴ Karahna kentinin ismi Maşat Höyük Belgelerinde, farklı kent isimleri ile anılmış olması, şehrin coğrafyası ve yeri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Sedat Alp tarafından yayınlanan “Die Lage Der Hethitischen Kultstadt Karahna im Lichte Der Maşat-Texte” adlı eserinde, Karahna'nın isminin geçtiği Maşat Belgesini tercüme ederek değerlendirmelerde bulunmuştur.

Çalışmamızda Karahna'nın ana kaynaklarını teşkil eden Hitit metinleri ile Kültepe metinlerindeki veriler toplanarak incelenmiştir. Ana kaynaklardaki olgular ve olay bütünü, Karahna ile ilgili verilerin kısıtlı olmasından dolayı literatür taraması

³ Mehmet Ali Dinçol, Muhibbe Darga, “Die Feste Von Karahna”, *Anatolica* 3, (1970), 99-118.

⁴ Sedat Alp, “Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 41/164 (1977) s.637

sonucu muhtelif eserlerdeki veriler ile bütünleştirilerek yorumlanmaya çalışılmıştır. Farklı araştırmacıların yorumları ve verileri de incelenerek karşılaştırılmıştır. Ardından ortaya çıkmış olan bütün bulgular analiz edilip bir bütün içerisinde yorumlanmaya çalışılmıştır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Karahna'nın dinsel yönden ve tapınak kenti olarak daha iyi anlaşılması için, şehrin kültürel yönden kökeni olan Hattilerin kültürü ve inanç yapısı anlatılmıştır. Hatti kültürünün, Hitit kültürü içerisinde kaynaşması sonucu Hattiler ile alakalı veriler Hitit kaynaklarından alınmıştır. Bölümde Hatti-Hitit ortak kültürünün dini yapısı ve önde gelen tanrıları hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra Hatti kültürünün bir parçası olan tapınak kentlerine değinilmiştir. Burada tapınak kentlerinin genel özelliği ve yapısı hakkında bilgiler verilerek önemli tapınak kentlerinden örnekler verilmiştir. Birinci bölümde genellikle farklı literatürlerden dergi veya kitap gibi muhtelif eserlerden yararlanılmıştır.

Çalışmamızın ana bölümlerini ise ikinci ve üçüncü bölümler oluşturmaktadır. Her iki bölümde çivi yazılı kaynaklardan yararlanılmış olup, muhtelif literatür ve araştırmacıların yorumları ile bütünleştirilmiştir. İkinci bölümde Karahna kentinin M.Ö. 2000'li yıllardaki durumu ve özelliği anlatılmıştır. Burada Karahna kenti Koloniler ve İmparatorluk Devri olarak iki dönem içerisinde ele alınmıştır. Kentin idari yapısı, Hitit Devleti içerisindeki konumu ve diğer kentler ile ilişkisi anlatılıp değerlendirmelerde bulunulmuştur. Kentin konumu hakkında birçok farklı yorumların bulunmasından dolayı, Karahna'nın yeri tespiti hakkında güçlükleri beraberinde getirmiştir. Karahna'nın yeri hakkında farklı araştırmacıların görüşleri karşılaştırılıp incelenmiştir.

Üçüncü bölümde ise Karahna'nın dinsel özellikleri ile tapınaklarına değinilmiştir. İlk olarak Karahna'da kutsanmış olan tanrılar ve buna bağlı olarak önde gelen Koruyucu Tanrı'nın genel özellikleri hakkında bilgi verilmiştir. Karahna'nın kült envanterinin vermiş olduğu bilgilerin ışığında şehrin tapınakları ve tapınak görevlileri ele alınmıştır. Şehrin tapınak yapıtları, diğer Hitit tapınakların özellikleri ile karşılaştırılıp yorumlanmaya çalışılmıştır. Mesleki alanlarına göre iki guruba ayrılan tapınak görevlilerinin genel vazifeleri ve özelliklerine değinilmiştir. Son olarak üçüncü bölümde Karahna kentinde kutlanmış olan bayramlar incelenip, farklı kentlerdeki bayramlarla karşılaştırılarak yorumlanmaya çalışılmıştır.

BİRİNİ BÖLÜM

ANADOLU’NUN YERLİ HALKI HATTİLER

1.1. Hatti Kültürü

Anadolu coğrafyasında, Hititlerden önce Hatti adında yerli bir topluluğun yaşadığına dair deliller eski Boğazköy/Hattuša ile Kültepe metinleri sayesinde araştırmacılar tarafından saptanmıştır.⁵ Mezopotamya kaynaklarında, Hatti tabiri ilk olarak, Akkad imparatoru Naramsin’in on yedi Anadolu beyinden oluşan koalisyon ile savaşarak galip gelmesinden sonra Anadolu coğrafyası için ”Hatti ülkesi”, halkına ise “Hatti” tabirini kullanmasıyla başlamıştır. Daha sonraları Anadolu’ya göç etmiş olan Hititlerin de bu tabiri kullanıp devam ettirmiş olmalarından ötürü, araştırmacılar yerli kavme Hatti adını vermişlerdir.⁶

Hattiler ile alakalı günümüzde pek fazla bilgi mevcut değildir. Genellikle Hattilere ait kültürel unsurlar Hitit kültürü içerisinde yer almaktadır. Ünal, Anadolu’ya göç eden Hititler ile Hattiler arasında kültürel bir kaynaşmanın yaşandığını ve bir nevi melez (Hybrid) olarak adlandırılan ortak bir kültürün ortaya çıktığını belirtmiştir.⁷ Bu sebeple iki topluluk birbirine karıştırılabilmektedir.

Hitit metinlerindeki Hatti kültürel unsurlar incelendiğinde, Hititlerin kendilerinden önce Anadolu’da bulunmuş olan topluluğa “Hatti” dedikleri ve onların konuştukları dili ise “Hattili” (proto-Hattice) olarak adlandırdıkları anlaşılmaktadır.⁸ Proto-Hatti deyimini ise, Akurgal Hititlerin, Hattilerden geldiği izlenimini verebileceğini belirtmiştir. Oysa iki topluluk dil ve ırk yönünden birbirinden tamamıyla farklıdır. Özellikle bazı Hitit dini içerikli metinlerde rahiplerin “şimdi Hattili (Hattice)

⁵ Kurt Bittel, “Hethiter und Proto-Hattier: Eine Archäologische Betrachtung”, *Historia: Zeitschrift für Alte Geschichte*, 1/2 (1950), 267-268

⁶ Ekrem Akurgal, *Hatti ve Hitit Uygarlıkları* (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2021), 1

⁷ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu I* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002), 166

⁸ Şalva Gabeskiria, ”Hattiler, Hatti ve Hitit Dilleri Üzerine Bazı Düşünceler”, içinde *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 1996*, editörler Sedat Alp, Aygül Süel (Çorum: Nurel Matbacılık, 1998), 223

konusulduğu” şeklinde ifadeler mevcuttur. Bu ve buna benzer metinlerden anlaşıldığı kadarıyla Hattice yapı olarak Hititçe’nin içinde bulunmuş olduğu Hint-Avrupalı dil ailesine, aynı şekilde Sami veya Kafkas dil guruplarına da ait değildi. Hattice’nin kendisine has bir dil yapısı mevcuttu.⁹ Hattilerin konuşmuş oldukları dil Anadolu’da eşi benzeri olmayıp, bölgede bulunan diğeri Hint-Avrupa dillerinden tamamıyla farklı olmaktadır. Yapı olarak eklemeli diller gurubuna girerek Asyanik bir dil olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁰ Hatti dillinin kendi özgü yapısı ile aslında Hitit metinlerinde hangi kelimenin Hattice olduğu bulunabilmektedir. Daha çok coğrafi terimler için geçerli olmak üzere Hatti sözcüklerinin Hitit kalıbından çıkartmak için Hititçe’deki “-as” ekini çıkartarak mümkün olabileceğini belirtilmektedir, örneğin Hattice olan “Kuburnat” ismi Hititçe’de “Kaburnandas” ‘a dönüşmüştür.¹¹ Ayrıca farklı metinlerden de anlaşıldığı kadarıyla da Hititler kendilerini “Nešili” yani “Neša’dan gelen İnsan” olarak adlandırmışlardır. “Neša” sözcüğü de Kültepe Kaniş şehrinin Hititçe karşılığıdır. Bu bağlamda da konuştukları dili de “Nešice” olarak isimlendirmişlerdir.¹² Netice olarak Hititler, Hatti kültürünün bazı unsurlarını benimsemiş olsalar bile, kendilerinin farklı bir topluluk olduğunun bilincindeydiler.

Hint Avrupalı toplulukların M.Ö. 2. bin yıllarında Anadolu’ya geldiklerinde Hattilerin çoğunlukla Kuzey ve Orta Anadolu ile Kızılırmak yayı içerisinde ve çevresinde yaşamış oldukları tahmin edilmektedir. Genel olarak bu bölgenin Hatti uygarlığının merkezi olması bakımından, beylikleri ve kült bölgeleri de bu coğrafya içerisinde bulunmakta idi ve aynı şekilde dilleri de bu bölgede konuşulmaktaydı. Bu coğrafyaya daha sonra gelen Palalar ve Hititler de dil bakımından Hatti etkisinde kalmış olup, özellikle idari ifadeleri, bölge isimlerini ve kültlerini benimsemişlerdir. Hititlerin kullanmış olduğu kral, kraliçe ve veliaht (“tabarna, tawannana ve tuhkanti”) gibi sözcükler Hatti dilinden gelmektedir. Başka bir örnek ise daha önce Hattilerin başkenti

⁹ Albrecht Goetze, *Kulturgeschichte Des Alten Orients-Kleinasien* (München: H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1957), s.45-47

¹⁰ Aykut Çınaroğlu, “Hattiler”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.38 (2014), s.67

¹¹ Goetze, *Kulturgeschichte des*, s.46

¹² Maciej Popko, *Völker und Sprachen des Alten Anatoliens*, çev. Cyril Brosch (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008), s.46

olan “Hattuş” şehri Hititlerin eline geçmesiyle aynı şekilde başkentleri olmuş ve şehrin isminin sonuna “a” ünlüsünü ekleyerek “Hattuša” ismini vermişlerdir.¹³

Goetze, Hattilerin Anadolu coğrafyasındaki yayılımını, kültürlere ilişkilendirerek yayılımını buna bağlı olduğunu söylemiştir. Buna göre Hattilerin coğrafyası, Kuzey Anadolu Dağları ile Torosların arasındaki Orta Anadolu Platosundan, Kızılırmak’ın batısından bugünkü Gürün’e kadar uzanmaktadır. Goetze, bu bölgenin “Hatti Ülkesi” olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir.¹⁴ Bu bölgeye ilk yerleşimlerin yaklaşık olarak M.Ö.3. bin yıllarında başladığı tahmin edilmektedir. Daha sonraki yüzyıllarda ise yerel beylikler ortaya çıkmaya başlamıştır. Yerel beylikler bölgedeki maden yatakları sayesinde maddi zenginliklerini artırmış olup, bu bağlam da kültürel gelişimlerini de sağlamışlardır. Bu yerel beylikler, Anadolu’nun Tunç Çağı 2. ve 3. safhalarında Hatti dönemini kapsamıştır.¹⁵ Bölgede yoğun olarak bulunan bakır, gümüş veya altın gibi madenler beyliklerin oluşmasına katkı sağladığı gibi Anadolu beyliklerinin, Mezopotamya ile ticaretinin gerçekleşmesine de katkı sağlamıştır.¹⁶

Coğrafyadaki maden bolluğu neticesinde burada yaşayan Hattilerin de demir veya maden işçiliği ile uğraştıkları bilinmektedir. Hattilerin önemli kentlerinden biri olan Alacahöyük’te M.Ö. 3 bin yıllarına ait “Kara Demir” kalıntılarının keşfedilmesi ve Hititçe ile Hurrice dilinde demir anlamına gelen “halpalki” sözcüğün aslen Hattice olması bunun göstergesidir.¹⁷ Özellikle Hattilere ait arkeolojik kalıntıların günümüze kadar ulaşması, onların maden işçiliğinde belirli bir seviyeye ulaştıkları, ortaya koydukları eşi benzeri olmayan eserler sayesinde anlaşılmaktadır. Bu bakımdan Alacahöyük’de ortaya çıkan buluntular, bizlere Hatti uygarlığı hakkında bilgiler vermektedir.

Alacahöyük’te ilk olarak göze çarpan buluntular arasında 13 adet kral mezarı yer almaktadır. Mezarlar dikdörtgen şeklinde Hatti Bey ve eşlerine ait olup, yanlarında ise altın, gümüş veya tunçtan yapılmış ölü hediyeleri bulunmaktadır. Bu hediyelerden başta

¹³ Annelies Kammenhuber, “Das Hattische”, İçinde Handbuch Der Orientalistik Erste Abteilung, Band zwei ,Erster und zweiter Abschnitt, Lieferung 2: Altkleinasiatische Sprachen, ed. Bertold Spuler (Leiden/Köln: HdO,1969),s.429 ; Popko, *Völker und Sprachen*,s.37 -40

¹⁴ Goetze, *Kulturgeschichte des* s.46

¹⁵ Jörg Klinger, *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht*, Studien zu den Boğazköy-Texten 37 (Wiesbaden: Harrossowitz Verlag,1996), s.94-95; Çınaroğlu, “Hattiler”, s.67

¹⁶ Horst Klengel, *Geschichte des Hethitischen Reiches. Handbuch der Orientalistik*, (Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999), s.19; Çınaroğlu, “Hattiler”,s.65

¹⁷ Kammenhuber, “Das Hattische”, s.436

Güneş kursları olmak üzere geyik, boğa gibi hayvan heykellerinin yanında insan heykelleri ve değerli taşlardan yapılmış süs eşyaları en dikkat çekicilerindendir (**Şekil 1.1; Şekil 1.2**).¹⁸ Buluntular neticesinde Hatti medeniyetinin yüksek bir seviyeye ulaştığı anlaşılmıştır ve bundan başka Orta Anadolu’nun Tunç Çağı’na ait kent yapısı hakkında bir örnek teşkil etmektedir.

Hattiler merkezi bir yapı içinde bulunmamışlardır. Orta Anadolu’daki yerleşimler birer Hatti Beyliği teşkil edebileceği yani kent-devleti tarzında olabileceği gibi, bu kentler bir beyliğin merkezi konumunda da olabilirdi.¹⁹ Bu bağlamda Hattilere ait merkezi kentlerden bazıları “Kuššara”, “Kaniš”, “Purušanda”, “Sanahuitta”, İkiztepe, Alacahöyük, Eskiyaar, Karahöyük ve Acemhöyük gibi kentlerdir.²⁰ Bölgedeki beyliklerin sayısı fazla olması, bununla beraber kendi aralarındaki ticari ve siyasi rekabetin yoğun olmasından dolayı Hattiler siyasi olarak merkezi bir yapı içerisinde bulunamamışlardır. Bu da daha sonra Anadolu’ya gelmiş olan Hititlerin böyle bir ortamda daha hızlı yayılmalarını sağlamıştır.²¹ Böylelikle Hititler, Anadolu’nun birçok bölgesine hâkim olduktan sonra, Anadolu’da bilindiği kadarıyla ilk merkezi siyasi otoriteyi teşkil etmiş olup, Mezopotamya’daki diğer devletlerle rakip olabilecek hale gelmişlerdir.²²

Hititlerin Anadolu’ya hâkim olmalarına rağmen Hattiler tamamıyla ortadan kaybolmamışlardır, Özellikle Hitit Devletinin eski Hattilere ait bölgeleri merkez edinmelerinden dolayı, nüfusun çoğunluğunu Hattiler oluşturmuştur.²³ Bu bağlamda Hitit Devleti’nin ilk kuruluş safhalarında yoğun olarak Hattilerden etkilenmiş olmaları açıktır. Eski Hitit Krallık Dönemi’ne bakıldığında yaklaşık olarak M.Ö. 1650-1450 yılları arasında, Hitit krallarının veyahut hanedan üyelerinin “Hattušili” (Hattuša’dan gelen), “Telipinu veya Huzzia” (tanrı isimleri) gibi Hattice isimler taşıdıkları görülmektedir. Hatti dilindeki taht tanımı olan “hanuaasuit” kelimesi de Hititler tarafından benimsenip “Halmašuit” olarak kullanılmaya devam edilmiştir.²⁴ Sonuç olarak Hattiler, Hitit uygarlığının neredeyse her alanında izlerini sürdürmüşlerdir. Onlar

¹⁸ Çınaroğlu, “Hattiler”, s.68-69

¹⁹ Çınaroğlu, “Hattiler”, s.67; Akurgal, *Hatti ve Hitit*, s.2

²⁰ Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu II* (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları2003), s.59

²¹ Klengel, *Geschichte des*, s.26; Ünal, *Hititler Devrinde I*, s.54

²² Bittel, “Hethiter und”, s.267

²³ Akurgal, *Hatti ve Hitit*, s.2

²⁴ Kammenhuber, “Das Hattische”, s.432

bir nevi Hitit Devleti'nin bel kemiğini oluşturmuşlardır, fakat M.Ö 1400'lere doğru Hattiler tamamıyla Hitit egemenliği altında kaybolmuşlardır.²⁵

1.2. Hatti İnancı

Bir toplumun kimliğini tescilleyen ırk ve dil yapısı gibi unsurların yanında, o toplumun inanç ve dini yapısının da göz önünde bulundurulması gereklidir. Tarihi süreç içerisinde Anadolu coğrafyası birçok topluluğa ev sahipliği yapmış olmasının yanında farklı dinleri de barındırmıştır. Anadolu dinlerinden Hatti dini, Anadolu'nun tarihsel süreci içerisindeki en eski dinlerden biri olarak sayılmaktadır. Günümüzde Alacahöyük, Horoztepe ve Mahmatlar da kazılar sonucu ortaya çıkmış olan buluntular, dinsel ve kültürel içerikli olup Hatti medeniyetinden izler taşımaktadır.²⁶

Genel hatlarıyla Hatti dini çok tanrılı bir yapıya sahip olup, Anadolu coğrafyasının farklı bölgelerinde kült niteliği taşıyan tapınak kentlerde, tanrılar adına bayramlar ve çeşitli dini ayinler düzenlenmekteydi. Daha sonra Anadolu'ya gelmiş olan Hititlerin, Kuzey-Orta Anadolu coğrafyasını yani Hatti memleketini merkez edinmelerinden dolayı, bu bölgede bulunan inanç anlayışını ve kültürleri de benimsemişlerdir. Böylelikle Hattilerin inanç ve dini yapısı, Hitit dinin temelini oluşturmuştur.²⁷

Hititlerin genel dini yapısında farklı toplulukların kültürlerini veyahut tanrılarını benimsemelerinden dolayı karmaşık bir yapı ortaya çıkmıştır. Bu durum sayı bakımından oldukça fazla tanrılarının bulunmasına yol açmıştır. Zaten Eski Hitit kaynaklarında da “*Hatti ülkesinin bin tanrısı*” ibaresi geçmekteydi. Genellikle bin tanrılı panteon olarak anılan Hitit Panteonunda devletin içerisindeki farklı toplulukların tanrıları da bulunmaktaydı. Hitit Panteonunda Hattiler ve Hurrilerin tanrıları yanında Luvilerin ve Palaların tanrıları da yer almaktaydı.²⁸

Yabancı tanrılar Hitit Panteonunda, benzer özelliklere sahip olan tanrılar ile özümseleniyordu. Örneğin Panteonun baş tanrısı olan Fırtına Tanrısı Luvicede Tarhunza,

²⁵ Ünal, Hititler Devrinde I, s.164

²⁶ Akurgal, *Hatti ve Hitit*, s.3

²⁷ Ünal, Hititler Devrinde II, s.89

²⁸ Einar Von Schuler. "Kleinasien. Die Mythologie der Hethiter und Hurrer", içinde *Götter und Mythen Im Vorderen Orient*, ed. Hans Wilhelm Haussig, (Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1965), s. 173

Hatti dilinde Taru ve Hurrice Teşup adlarıyla anılıp tapınılmaktadır. Bu da tanrı sayılarının artması sonucuna yol açıyordu.²⁹ Hititlerin farklı kültürleri benimsemesi onların dini bir hoşgörü içerisinde bulunmalarını sağlamıştır. Özellikle fethettikleri halkların tanrılarını da benimsemeleri, hoşgörünün bir göstergesi olduğu gibi, Hititlerin yerli topluluklar üzerinde egemenliklerini sürdürmelerini de sağlamıştır. Netice olarak Hititler topraklarındaki farklı dini unsurları bir araya getirerek devlet kültürü içerisinde birleştirmeye çalışmışlardır.³⁰

Hitit Panteonundaki Hatti kültürü önemli bir yer teşkil edip, Devlet Panteonunun oluşmasına büyük bir etken olmuştur. Panteonun en başında gelen tanrılar arasında Arinna kentinin Güneş Tanrıçasının grubu yer almaktadır. Grubun içerisinde eşi olan Fırtına Tanrısı, oğulları olan Nerik ve Zippalanda kentinin Fırtına Tanrıları, kızı Mezulla ve torunu Zintuhis bulunmakta idi. Bunun yanında Tanrıça İnar(a), Tanrı Telipinu'nun grubu ve Zitharijas, Karzis ve Hapantallijas grubu da panteon da önemli bir yer teşkil etmektedir.³¹ Daha sonraki dönemlerde ise Hurri etkisi daha ağır basacaktır. Hitit Kralı III. Hattuşili zamanında kralın eşi olan Puduheba, başrahip rolüyle Hitit dini yapısının değişime uğramasını sağlamıştır. Buna göre bazı baş tanrılar ile Hurri tanrıları bir tutulup, Hurri tanrıları ile eşitlenmiştir. Fırtına Tanrısı Teşup, Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ise Hurri Tanrıçası Hepat ile eşitlenecektir.³²

Hatti kült tabakasının başlıca tanrılarına bakıldığında; Fırtına Tanrısı Taru, Göğün Güneş Tanrıçası Vurunşemu (Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ile eşit tutulmuştur), Yerin Güneş Tanrıçası Estan/ešta-wur, Mezulla, Halmaşuit/Hanwasuit, İnar(a), Haşammeli, Halki, Kait, Hanhana, Telipinu ve eşi Hatepuna, Savaş-Veba Tanrısı Zababa ve Şulinkatte, Ay Tanrısı Kaşku, Irmak Tanrıçaları Zuliya ve Maliya gibi birçok tanrıları bulunmaktadır.³³

Hatti kültüründe tanrı sayısının fazla olmasının yanında, tanrıçaların sayısının da fazlalığı oldukça dikkat çekmektedir. Tanrı veya tanrıçalar o dönemde diğer topluluklarda olduğu gibi doğa güçlerine hâkim olmuşlardır. Macqueen “doğal

²⁹ Stefano De Martino, *Hititler*, çev. Erendiz Özbayoğlu (Ankara: Dost Kitapevi, 2006), s.91

³⁰ de Martino, *Hititler*, s.90; Akurgal, *Hatti ve Hitit*, s.79

³¹ Goetze, *Kulturgeschichte des* s.135

³² Trevor Bryce, *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, çev. Müfit Günay (Ankara: Dost Kitabevi Yayınları, 2003.), s. 152

³³ Ünal, *Hititler Devrinde II*, s.90

güçlerin en önemlisi kuşkusuz ki yaşam veren her şeyin anası olan topraktır,Toprak anayı gebe bırakacak olan, suyun bereketiyle ilişkili eşi de ikincil önemde bir tanrıydı” ifadesini kullanmıştır. Eski Neolitik Anadolu’da toprak ile eşitlenen tanrıçalar, Orta Anadolu’da Güneş Tanrıçası olmuştur. Güneş Tanrıçası ile beraber Ammamma, Hanhana ve Kamruşepa gibi tanrıçalarda “Ana- Anne” sıfatı bulunmaktadır. Hattilerin panteonunda sayı bakımından birçok tanrıça bulunmuş olup Kuzey Suriye ve Güney Anadolu’daki topluluklar kıyasla tanrıçaların eşleri bulunmamaktaydı.³⁴

Doğa unsurların tanrılar ile eşit tutulmasının yanında birçok tanrı, simgesel olarak farklı hayvan biçimlerinde temsil edilmiştir. Boğa kutsal hayvan olarak Fırtına Tanrısını temsil ederken, geyik genellikle Doğanın Koruyucu Tanrılarını simgelemiştir. De Martino, Hitit dini içerisindeki hayvan biçimsel öğelerin Anadolu’nun “tarih öncesi ve ön tarih zamanlarındaki geleneğine kadar dayandığını” ifade etmiştir. Anadolu’da neolitik yerleşim alanı olan Çatalhöyük’teki buluntularda boğa, leopar ve geyik kutsal hayvanlar olarak sayılmaktadır. Özellikle duvar resimlerindeki geyiğin sıkça rastlanması bu hayvana ayrı bir kutsiyet vermektedir. Aynı şekilde Hatti kültürünün önemli bir merkezi olan Alacahöyük’te daha önce de değinildiği gibi çok sayıda boğa ve geyik heykellerinin ortaya çıkmasının yanında(Şekil 1.3; Şekil 1.4), bir diğer buluntu da kraliyet sancakları denilen hayvan biçimli sancaklar olup, bunların tanrıları simgelediği düşünülmektedir.³⁵

Hattilerin dini yapısı ile alakalı günümüze ulaşan, içeriği ve sayısı bakımından en önemli kaynakları, Hitit çivi yazılı tabletler ve Hitit efsaneleri teşkil etmektedir.³⁶Bu sebeple Hattilere ait inanç yapısı Hititlerin dini yapısı içerisinde incelenmesi gerekir. Fakat Hititlerin karma bir kültürel yapıya sahip olmasından dolayı kaynakların değerlendirilmesinde güçlükler ortaya çıkmaktadır. Daha önce değindiğimiz gibi Hititler bazı dini metinlerde Hattice konuşulduğunu bizzat kendileri dile getirmişlerdir.

³⁴ Volkert Haas, *Geschichte der Hethitischen Religion*(Leiden, New York, Köln: Brill, 1994), 419; James Macqueen, *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çeviren Esra Davutoğlu, (Ankara: arkadaş yayınevi, 2013), 122

³⁵ De Martino, *Hititler*, s.91; Haas, *Geschichte der Hethitischen*, s.303 Matteo Vigo, “Hattice”, *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.38 (2014), 83

³⁶ Von Schuler.” Kleinasien. Die Mythologie”, 149

Dinçol, dini metinlerdeki buna benzer bölümlerde tanrı adlarından etnik ayrımın ortaya çıkabileceğini belirtmiştir.³⁷

Hattilerin dini yapısı veya anlayışı ile alakalı izlenim veren efsaneler hakkında Klinger, Hattilere ait efsanelerin en fazlasının Hititce aktarılmış olanların teşkil ettiğini ve genellikle efsanelerde geçen tanrıların, insanlar gibi yaşayan varlıklar olmaları neticesinde tanrısal varlıkların işlevlerinin öğrenilebildiğini belirtmektedir. Özellikle İlluyanka veya Tanrı Telipinu'nun kayıp oluş efsanesinin önemli birer Hatti Efsanesi olduğunu vurgulamıştır.³⁸

Efsanelerden İlluyanka Efsanesinin iki versiyonu olup, Hatti kökenli bir bayram olan Purulli Bayramı'nın bir parçası olarak karşımıza çıkmaktadır. Efsanenin birinci versiyonunda, Fırtına Tanrısı ile Ejderha İlluyanka'nın, Kiskuluna şehrindeki dövüşünü anlatmaktadır (**Şekil 1.5**). Fırtına Tanrısı, İlluyanka'ya karşı yenilmesi ile bütün tanrıları yardımına çağırır. Tanrıça İnara Fırtına Tanrısına yardım etmek için Hupasiya adında bir insan ile İlluyanka'ya bir şenlik düzenleyip tuzağa çekmek isterler. Bu şenlik esnasında İlluyanka yemeklerden yiyip içki içtikten sonra, mağarasına dönemeyecek vaziyete gelir ve Hupasiya tarafından ip ile bağlanıp tuzağa düşürüldükten sonra Fırtına Tanrısı tarafından öldürülür. Daha sonra ise İnara "Tarukka" ülkesindeki yapmış olduğu eve Hupaşiya'yı oturtmasından sonra, aralarında bir tartışma gerçekleşmiş olup İnara'nın Hupaşiya'yı öldürmesiyle sonuçlanmaktadır.³⁹

İlluyanka Efsanesinde de anlaşılabacağı gibi diğer efsanelerde de tanrıların genel özellikleri, davranışları ve karakter yapıları insanlara benzeşmekteydi. Buna göre evlenip çocuk sahibi olabiliyorlardı, birbirlerini ziyaret edip eğlenebiliyorlar, üzülebiliyorlar, küsüp kayıp olabiliyorlardı, intikam alabiliyorlar ve doğanın gücüne hâkim idiler.⁴⁰ Buna benzer vasıflara sahip olan tanrılar, toplum tarafından da bu şekilde algılanması ile beraber, tanrılar mutlu edilmeye ve gazabından da kaçınılmaya çalışılmıştır. Hatti kökenli Bitki Tanrısı Telipinu'nun Kayboluş Efsanesinde, Tanrı Telipinu öfkelenip ülkeyi terk etmesi ile beraber birtakım doğa felaketlerinin meydana geldiği görülmektedir.

³⁷ Mehmet Ali Dinçol , "Hititler", içinde *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*,(Ankara; Görsel Yayınları, 1982), 1: 78

³⁸ Klinger, *Untersuchung zur*, 131

³⁹ Goetze, *Kulturgeschichte des*, 139

⁴⁰ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 301-302

Hititce olarak aktarılmış, efsanede yaşanan felaketler kısaca özetlendiğinde;⁴¹

”Koyu duman evi kaplamıştır, tanrıları ve hayvanlar boğulup bunalmaktaydı. Koyunlar kuzularını inekler ise buzağılarını reddetmiştir. Telipinu çekip gitti, buğdaylar yeşermemekteydi, hayvanlar ve insanlar gebe kalamıyordu, gebe olanlar ise doğuramıyordu, dağlar ve ormanlar kuruyordu, kıtlık meydana gelmişti, insanların yanında tanrılarda açlıktan ölmek üzereydi”

Efsanenin devamında ise Fırtına Tanrısı, oğlu olan Telipinu’nun yanlarında bulunmadığını farkına varmıştır ve tanrılar ile beraber oğlunu aramaya başlamıştır. Tanrıça Hanhana bir arı yollayarak Telipinu’nun yerini tespit etmeye başarır. Sonuç olarak Telipinu ülkesine dönünce yaşanan felaketler sona ermektedir.⁴² Efsane de anlaşıldığı gibi tanrılar doğaya hâkim olup doğayı dengede tutmakta idiler. Bu anlayışa sahip olan insanlarda tanrıların memnuniyetine önem vermek zorunda idiler.

Dinçol, Hitit inancında insanların günahkâr olarak algılandığını söylemektedir. Bu bağlamda hastalık ve felaketlerin yaşanmaması için tanrıların gönüllerini hoş tutmaya çalıştıklarını belirtmiştir⁴³. Tanrının gönlünü hoş tutulması adına sayı bakımından çok çeşitli dini törenler ve bayramlar düzenlemişlerdir. Günümüze ulaşan Hititce metinlerin çoğunluğu dini törenlerden veya bayramlardan bahsetmektedir. Tanrılar adına düzenlenen törenler ve bayramlar genellikle tapınaklarda gerçekleşmiştir.

Tapındaki personeller ve rahipler dışında, Hitit Kralı Fırtına Tanrısının vekili olarak, önemli bayramlarda ve şenliklerde başrahiplik yaparak din adamı görevini üstlenirdi. Başrahiplik göreviyle Hitit kralları tanrıların gönüllerin hoş tutulması ve onları gözetlemekle yükümlüydü, böylelikle krallar bayram vakitlerinde tapınaklarda ortak dini ayinler gerçekleştirip, dinsel görevini yerine getirmeye çalışmaktadır. Sayı bakımından oldukça fazla bayramın bulunmasından ötürü kralın hepsine iştirak edemediğinden, başrahiplik görevini hanedanın aile üyeleri de üstlenebiliyordu.⁴⁴

⁴¹ Ahmet Ünal, “Hethitisch-altanatolische Mythen, Legenden, Epen und Märchen aus dem Staatsarchiv von Hattuscha”, içinde Lieferung 4 Mythen und Epen II: Band III, Lieferung 4, ed. Otto Kaiser, (Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1994), 816

⁴² Ünal, “Hethitisch-altanatolische”, 816

⁴³ Dinçol, “Hititler”, 91

⁴⁴ Ahmet Ünal, “Eski Anadolu ve Hitit Dinleri”, Aktüel Arkeoloji Dergisi, S.31 (2013),108; Macqueen, *Hititler* ve, 129-130

Ünal, Hititlerde tanrılara tapınma ritüelleri arasında en yaygın ve en kapsamlısının bayramlar olduğunu belirtip, Hititler tarafından kutlanan bayramların birçoğunun Hatti kökenli olduğunu ifade etmiştir.⁴⁵ Bu bakımdan Hititliler tarafından kutlanan AN.TAH.ŞUM, Purulliya, Nuntarriyašhaš veya Kİ.LAM gibi önemli bayramlarda genellikle Hatti kökenli tanrılar anılmış olup, bu bayramların Hititlerin merkezi olan Hattušaš (Boğazköy) veya Nerik kenti gibi, Hatti memleketi içerisindeki şehirlerde kutlanıldığı görülmektedir.⁴⁶

1.2.1 Hitit-Hatti Kültünün Önde Gelen Bazı Tanrıları

1.2.1.1 Fırtına Tanrısı

Hitit dini içerisinde baş Tanrı olarak kabul edilen Fırtına Tanrısı, Hititlerin tarih sahnesine girişinden beri Fırtına Tanrısının en büyük ve en önemli tanrı olduğu kabul edilmektedir.⁴⁷ Hitit metinlerinde Fırtına Tanrısı genellikle “^dİskur ” ve “^dU ” Sumerogramı ile gösterilip, farklı isimleri de bulunmaktadır. Yerel kültürlerde farklı şekillerde adlandırılan Fırtına Tanrısı Hattice “Taru “, Hurrice “Tešub”, Hititçe ve Luvice de ise “Tarhu(n)t “ olarak isimlendirilmiştir.⁴⁸ Örneğin Anadolu’nun Toroslar ile Kuzey Suriye Bölgesi Hurri kültün hâkim olduğu yerde Fırtına Tanrısı Tešub olarak tapınma görürken, Luvilerin kültün hâkim olduğu yerde Tarhu(n)t, Hatti de ise özellikle Arinna kentinde, Fırtına Tanrısı Taru ismiyle tapınma görmüştür.⁴⁹ Savaş, bütün farklı Fırtına Tanrılarının ortak karaktere sahip olduğunu ve Hititlerin Fırtına Tanrısına ait “şimşek çaktıran” veyahut “gök gürülteden” kimliğinin yerel Anadolu kimlikleri ile birleştirilerek bir Anadolu Tanrısı kimliğine dönüştürülüp buna bağlı kültler oluşturulduğunu belirtmiştir⁵⁰.

Fırtına Tanrısının kült yayılımına bakıldığında, Hitit Devletinin neredeyse her bölgesinde bulunmaktaydı. Bölgesel olarak Kuzey Orta Anadolu’da Nerik, Zippalanda ve Hakmiš gibi kentlerin yanında Arinna kentinde Fırtına Tanrısı kültüne ev sahipliği yapmaktadır. Anadolu’nun doğu bölgelerinde ise Kummanni ve Tegaramma da önemli

⁴⁵ Ünal, *Hititler Devrinde II*, 89 ve 92-93

⁴⁶ Bryce, *Hitit Dünyasında*, 211-213

⁴⁷ Volkert Haas, “Hitit Dini”, içinde *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, ed. Wenzel Jacob, (Bonn: Kunst und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 2002), 438

⁴⁸ Von Schuler, “Kleinasien. Die Mythologie”, 209

⁴⁹ Oliver Robert Gurney, *Hititler*, çev. Pınar Arpaçay (Ankara: Dost Kitapevi, 2001), 116

⁵⁰ Savaş Özkan Savaş, “Hititlerde ”Fırtına Tanrısı” ile “Boğa Kültü” Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 5/1 (2002), 104-107

Fırtına Tanrısına ait tapınaklar mevcuttur. Güneyde ise Fırtına Tanrısına ait önemli kült ise Halpa kentinde mevcuttur ve orada da Hapla kentinin Fırtına Tanrısı şeklinde geçmektedir.⁵¹

Fırtına Tanrısı'nın başlıca genel özelliği; yağmuru başlatan veya yağmasına sebep olan bir güç olarak bitkilere can verip büyümesinden ve gelişmesinden sorumlu, yıldırımların ve fırtınaların efendisi olarak anılmaktadır. Böylelikle insanlar ve hayvanlar yaşamını Fırtına Tanrısına borçlu olup onun gazabından kaçınılmaya çalışılmıştır. Özellikle tanrının yağmuru çekmesiyle kuraklık meydana gelebileceği korkusundan dolayı birçok şehrinin panteonunda Fırtına Tanrısı en önemli tanrı olarak kabul edilmiştir. Tanrının bu özelliği kutsal hayvanı olarak kabul edilen boğa ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Boğanın genel olarak Mezopotamya ve Anadolu'da verimliliği, bereketi ve yağmuru simgelediği düşünülmektedir.⁵² Fırtına Tanrısının bu özelliğinden dolayı birçok dini şölenlerde, yağmur duasına benzer söylemlerde bulunmuşlardır örneğin;

*“Fırtına tanrısı beyim yağmuru çok yağdır ve kara toprağı doyur, öyle ki Fırtına Tanrısının kurban ekmekleri çoğalsın”*⁵³

Diğer bir örneği ise Nerik kentinde gerçekleşen bir yağmur çağırma töreni idi. Törende yapılan bir dua'da“ *Nerik kentinin Fırtına Tanrısı, Gökyüzünden yağmur olarak gel*” gibi Nerik kentinin Fırtına Tanrısı adına yağmur çağırma duası yapılmıştır.⁵⁴ Fırtına Tanrısının doğa unsurlarını yönlendirdiği inancına sahip olunmasından ötürü “Yıldırımların Fırtına Tanrısı”, “Bulutların Fırtına Tanrısı” ve “Yağmurun Fırtına Tanrısı” gibi farklı sıfatlarla da anılmıştır. Bütün bu farklı sıfatların yanında yerel bölgelerin Nerik, Katapta veya Şamuha gibi kentlerin de Fırtına Tanrıları mevcuttur. Savaş, bütün bu yerel tanrıların yağmur sayesinde bereket başlatıcı olarak ortak karaktere sahip olduklarını belirtmiştir.⁵⁵

Bütün bu özellikleri ile beraber Fırtına Tanrısı Hitit din yapısı içerisinde önemli bir yer teşkil edip kült yayılımı bakımından birçok bölgede tapılmıştır. Tanrının doğaya can veren yağmur suyuna hâkim olması onun konumunu yüksek kılmıştır ve Hitit dini

⁵¹ Von Schuler.” Kleinasien. Die Mythologie”, 212

⁵² Klinger, *Untersuchung zur*,147; Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 315

⁵³ Savaş, ” Hititlerde Fırtına ”,108

⁵⁴ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 325

⁵⁵ Von Schuler.” Kleinasien. Die Mythologie”, 211; Savaş, ” Hititlerde Fırtına ”, 107

anlayışı içerisinde gazabından kaçınılmaya çalışılmıştır. Doğa güçlerinin dışında Fırtına Tanrısının en önemli özelliklerinden biri ise Hatti ülkesinin efendisi olarak sayılmasıdır. Devlet Panteonunda “Hatti’nin Fırtına Tanrısı” sıfatıyla ülkenin ve kraliyetin koruyucusu olarak, eşi Güneş Tanrıçası gibi savaşımlardan sorumluydu. Kral ise Fırtına Tanrısı ve Arinna kentinin Güneş Tanrıçası adına, yani onların vekili olarak ülkeyi yönetmekteydi ve böylelikle Hitit kraliyet makamı da kutsiyet kazanmış oluyordu ⁵⁶. Bu kutsiyet ile beraber Hitit Kralı ile Fırtına Tanrısı arasında sıkı bir ilişki mevcut olmuştur, bir nevi makamını Fırtına Tanrısına borçlu olarak, onun gönlünü hoş tutmaya çalışmıştır ve Fırtına Tanrısını “Baba” olarak nitelendirmiştir. KUB 29,1 I metninde bir örneği mevcuttur.⁵⁷

26. “Nu EGİR-pa ad-da-aš-ma-an^dU-an ua-al-lu-uš-ki-mi”

26. “Ve bundan böyle babamı, Fırtına Tanrısını yüceltiyorum”

Hatti ülkesinin efendisi olarak sayılan Fırtına Tanrısı ülkenin gidişatından da sorumluydu. Kendisinin dini vekili olan Hitit kralları da onu memnun etmekle yükümlüydü. Eski Hitit Kralları döneminden beri sefer sonucu elde edilen şehirler veya tapınaklar Fırtına Tanrısına sunulmuştur. Örneğin Hitit Kralı I. Hattuşili Suriye seferinde tapınaklardan elde ettiği kült eşyalarını Arinna’nın Güneş Tanrıçası, Fırtına Tanrısına ve “kızları Mezzulla” ya teslim etmiştir.⁵⁸ Böylelikle tanrılar memnun edildiği, gibi yapılan seferlerin dini bir nitelik kazanıldığı da düşünülmektedir. Fırtına Tanrısı bu gibi özellikleri bakımından neredeyse her önemli bayramda anılıp tapılmıştır. Önemli bayramlardan biri olan Purulli Bayramı’nda “İlluyanka Efsanesi” anlatılarak Fırtına Tanrısı anılıp, adına törenler düzenlenmiştir. Aynı şekilde AN.TAH.ŞUM Bayramında da eşi Arinna’nın Güneş Tanrıçası ile beraber anılmıştır.⁵⁹ Buna benzer bayramlarda veya dini törenlerde Hitit kralları her tanrıya duada bulunmalarına rağmen özellikle Fırtına Tanrısı ile Arinna’nın Güneş Tanrısı çiftine dualar edip sağlıklı yaşam, bereketlilik ve savaşların zaferlerle sonuçlanması gibi dileklerde bulunmuşlardır.⁶⁰ Günümüzde ortaya çıkan birçok dua metninde Fırtına Tanrısı yer almaktadır.

⁵⁶ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 336; Savaş, “Hititlerde Fırtına”, 101

⁵⁷ Klinger, *Untersuchung zur*, 147-148

⁵⁸ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 337

⁵⁹ Von Schuler, “Kleinasien. Die Mythologie”, 211

⁶⁰ Yasemin Arıkan, “Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 38/1- 2 (1998), 281

1.2.1.2. Nerik ve Zippalanda Kentinin Fırtına Tanrıları

Hitit Devlet Panteonunda Nerik ve Zippalanda kentinin Fırtına Tanrıları, Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ile Hatti'nin Fırtına Tanrısı'nın çocukları olarak yer almaktadır. Adlarından da anlaşılacağı gibi Nerik ile Zippalanda kentinin yerel fırtına tanrıları olarak, Hitit dini içerisinde saygı duyulmuştur. Onlara saygı duyularak bir nevi Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısına saygı duyulmuş olunuyordu. Eski Hitit dini metinlerden anlaşıldığı kadarıyla panteon içerisinde yüksek bir konuma sahip olmuşlardır. Goetze, iki tanrının aynı özellikleri taşıması yanında bir figür haline kaynadığını yani iki tanrının eşitlendiğini ifade etmiştir.⁶¹ Daha önce belirtildiği üzere Hitit coğrafyasında birçok yerel Fırtına Tanrıları mevcut olmuştur. Bunların hepsi yağmuru bağışlayan ve bereketi getiren tanrılar olarak ortak özelliğe sahiptirler.

1.2.1.3 Arinna Kentinin Güneş Tanrıçası

Eski Çağ topluluklarındaki din anlayışı, doğa güçleri ile bağlantılı olup çeşitli tanrılar doğaya ait unsurları temsil ediyordu veya bağdaştırılıyordu. Hitit Devlet Panteonunun en başında yer alan Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısı çifti, ülkenin baş tanrıları olarak kabul edilmektedir. Benzer özelliklere sahip olan bu ilahi çift, günümüze ulaşan Hitit metinlerinde çoğunlukla birlikte anılmaktadır.⁶² Hititçe “İştanu” adını taşıyan Güneş Tanrıçası, Hattilerin Güneş Tanrıçası olan “Eştan” kelimesinden türemiştir. IBoT 1.29 Vs. 63 metinde “İştanu” , Hatti kökenli Fırtına Tanrısı olan “Taru” ile eş gösterilmiştir. Bunun gibi sebeplerden dolayı “İştanu” ‘nun Arinna kentinin Güneş Tanrıçası olduğu düşünülmektedir.⁶³ Hatti kökenli olan Arinna'nın Güneş Tanrıçası, Vurunşemu veya Urunzemu gibi Hattice adları da bulunmaktadır. Hitit metinlerinde “^dUTU/ URU Puna” Sumeogramı ile gösterilip, “Hatti ülkesinin kral ve kraliçenin hanımefendisi olarak Fırtına Tanrısı ile beraber Hitit devletinin koruyucuları olarak sayılmaktadır.”⁶⁴

Arinna kentinin Güneş Tanrıçası, kocası Fırtına Tanrısı ile beraber göklerin efendisi ve Hitit ülkesinin asil sahipleri olarak devlet panteonunda en başında yer

⁶¹ Savaş, ” Hititlerde Fırtına ”,100; Goetze, *Kulturgeschichte des*,140

⁶² Tülin Bozkurt Cengiz , “Hitit krallığında Arinna'nın Güneş Tanrıçası kültü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37/64 (2018)127

⁶³ Maciej Popko, *Arinna Eine heilige Stadt der Hethiter, Studien zu den Boğazköy-Texten 50* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 27

⁶⁴ Özlem Sir Gavaz,”Hitit Metinlerinde Arinna'nın Güneş Tanrıçası”, *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1/1 (2010), 91-92

almaktadır. Bu iki ilahi çift ülkenin yönetimini Hitit krallarına emanet etmiştir. Fırtına Tanrısı Hitit kralları tarafından baba olarak nitelendirilirken, Arinna kentinin Güneş Tanrıçası bazı Hitit kralları tarafından “Annem-Anne” olarak nitelendirilmiştir. Ana tanrıça özelliğini taşıyan Arinna kentinin Güneş Tanrıçası Hitit devlet anlayışında da krallığın denetleyicisi, koruyucusu gibi bir özelliğe sahiptir. KBo1.1Rs. 40 metinde. “*Arinna’nın Güneş Tanrıçası, Hatti ülkesindeki kralı ve kraliçeyi yönlendiren*” şeklinde bir ifade geçmektedir.⁶⁵

“*Göğün ve Yerin Kraliçesi*” veya “*Toprakların/Ülkenin Hanımefendisi*” olarak kabul edilen Arinna kentinin Güneş Tanrıçası, Hitit Devleti’nin ve Hanedanlığının koruyucusu, savaşlarda kralın yardımcısı ve savaşların zaferle sonuçlanmasını sağlayan bir tanrıça özelliğini taşımaktadır. Bununla beraber Hitit hanedanı ile iç içe olup ve kocası Fırtına Tanrısı ile beraber devletin antlaşma veya tanrı eminlerinde adları sıkça zikredilmiştir. Dini bayramların başında en önemli aktörler olarak yerlerini almışlardır. Böylelikle tanrıça Hitit Devleti içerisinde çok büyük saygınlık görmüş olup, tanrıçanın memnuniyetine önem verilmiştir. Panteonda bulunan diğer tanrılardan daha yüksek bir konuma sahip olması neticesinde Arinna kentinin Güneş Tanrıçası kraliyet ailesinin yapmış olduğu dualarda en başında yer almıştır.⁶⁶

Hitit kralların tanrıça adına yapmış oldukları dualarda hastalıkların veya felaketlerin sona ermesi için dileklerde bulunmuşlardır. Örneğin CTH 376 dua metninde Hitit Kralı II. Murşili Arinna kentinin Güneş Tanrıçasına 7 gün boyunca Hattušaş kentinde yalvardığı yazmaktadır. Veba salgının bitmesi için dilek de bulunulmuştur. Tanrıça adına yapılmış diğer bir dua metni olan CTH 375 ‘te ise Hitit kraliyet çifti Arnuwanda ve Aşmunikal, Kaşkaların Hitit topraklarına yapmış oldukları seferlerde Arinna’nın Güneş Tanrıçasına ait olan altın veya gümüşten kült eşyaları, giysileri ve kurbanları çaldıklarını belirtip, tanrıçaya şikâyetlerde bulunmuşlardır.⁶⁷ Hitit kralların yapmış oldukları buna benzer dualarda Arinna kentinin Güneş Tanrıçasının ülkenin gidişatında belirleyici bir role sahip olduğu açıktır. Tanrıçanın böyle bir özelliğe sahip olmasıyla ülkenin “*Ana Tanrıçasının*” memnun edilmesi kralların önemli vazifesi olmuştur. Tanrıçanın savaşların kaderini belirleyecek bir güce sahip olmasından dolayı

⁶⁵ Popko, *Arinna Eine*, 28

⁶⁶ Von Schuler.” *Kleinasien. Die Mythologie*”, 197; Cengiz , “Hitit krallığında”, 182

⁶⁷ Sir Gavaz,”Hitit Metinlerinde Arinna'nın”, 93

Hitit kralları yaptıkları seferlerde, yağmalanan tapınakların kült eşyalarını hediye olarak Arinna 'nın Güneş Tanrıçasına sunmuşlardır.

Hitit Kralı I.Hattušili Ullumma ve Zalpa kentine yapmış olduğu seferde, orada bulunan tapınaklardaki tanrı heykellerini ve kült eşyalarını ganimet olarak Arinna kentinin Güneş Tanrıçası tapınağına bağışlamıştır. İlk defa I. Hattušili yıllıklarında Arinna kentinin Güneş Tanrıçasına rastlanılmıştır. Kralın yapmış olduğu seferle alakalı KBo X 2 metninde I.Hattušili Zalpa'ya gidip orayı mahvettiğini ve elde ettiği ganimetleri Arinna'nın Güneş Tanrıçasına, Fırtına Tanrısı ve Tanrıça Mezullla tapınağına verdiğini belirtmiştir. Metinlerden anlaşıldığı kadarıyla I. Hattušili tanrıçayı “*hakimem*” olarak nitelendirmiştir.⁶⁸ Diğer bir örnek ise Hitit kralı II. Muršili ye ait bir dua metninde kendisi eski kralların yapmış olduğu seferlerden bahsetmektedir. Dua metninde Hitit kralı “*eskiden Hatti ülkesinin Arinna kentinin Güneş Tanrıçasının yardımı ile çevrelerdeki ülkeleri aslanlar*” gibi yağmaladıklarını belirtip, Halep ve Babil gibi kentlerin yağmalandığını ve orada bulunan altın, gümüş ve tanrı heykellerinin Arinna kentinin Güneş Tanrıçasına verildiğini söylemiştir.⁶⁹ Cengiz, Hitit krallarının Arinna kentinin Güneş Tanrıçasına getirdikleri yabancı tanrı heykelleri ile o Tanrıların Arinna kentinin Güneş Tanrıçasının karşısında yenilgilerini ve küçük düşürüldükleri sembolik olarak göstermek amacı ile yapıldığını belirtmiştir.⁷⁰ Böylelikle Hitit kralları savaşların zaferle neticelenmesi sonucu tanrıçaya bu şekilde şükranlarını bildiriyordu.

Arinna kentinin Güneş Tanrıçası adından da anlaşılacağı gibi ikametgâhı Hattušaş yakınlarındaki önemli bir kült merkezi olan Arinna'da olmuştur. Tanrıçanın kült yayılımı genellikle Hattilerin kült alanı olarak saptanılan bölgelerde mevcuttu. Hattušaş ve Arinna kentinin yanında Ankuwa, Karahna, Lakarwa, Laršiliya, Šulupassi, Tahurpa, Turmitta ve Urauna gibi kentlerde de tanrıçanın kültleri mevcut idi.⁷¹ Tanrıça adına yapılan bayramlar ve dini ritüeller genellikle Hattušaş ve Arinna kentindeki tanrıçaya ait önemli tapınaklarda gerçekleşmiştir.

⁶⁸ Cengiz , “Hitit krallığında”,128 - 129

⁶⁹ Daniel Schwemer, “Fremde Götter in Hatti. Die hethitische Religion im Spannungsfeld von Synkretismus und Abgrenzung” , içinde Hattuša – Boğazköy. *Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients. 6. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft, 22.–24. März 2006, Würzburg*, ed. Gernot Wilhem, (Wiesbaden: Harrassowitz, 2008),141

⁷⁰ Cengiz , “Hitit krallığında”,129

⁷¹ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 423

Hitit Kralı başrahip rolünde bizzat eşlik etmiş olduğu AN.TAH.ŠUM, Purulliya Kİ.LAM ve Nuntarriyašhaš gibi önemli bayramlarda Arinna kentinin Güneş Tanrıçasının tapınımına önem vermişlerdir. Çünkü bu yapılmadığı takdirde krallığın felakete sürüklenebileceği anlayışı hakimdi.⁷² Bu sebeple tanrıçanın adına hitaben yapılmış törenler mevcut olduğu gibi, bizzat onun ikametgâhı olan Arinna kentide bayramlara ev sahipliği yapmıştır. Tanrıça adına yapılan önemli törenlerden biri olan “Büyük Arinna Festivali” Kİ.LAM Bayramının 3. gününde kral başkent Hattušaš kentinden Arinna kentine giderek, tanrıçanın tapınağında dini bir şenlik gerçekleştirmiştir. Genel olarak ziyafetler tertip edilip libasyon törenleri gerçekleştirilmiştir.⁷³

Önemli Hitit bayramlarından biri olan AN.TAH.ŠUM hakkında, Hitit kralı II. Murşili dönemine ait KUB XIX 22 metninde “ *Babam Hatti Tanrıları ve Arinna kentinin Güneş Tanrıçası için AN.TAH.ŠUM bitkisini ihdas etmiştir*” şeklinde bir ifade geçmektedir. AN.TAH.ŠUM bayramı sıkça tanrıça ile beraber vurgulanmıştır ve Arinna kentinde de kutlamalar gerçekleştirilmiştir.⁷⁴ Nuntarriyašhaš Bayramında ise kral bayramın beşinci günün de Tahurpa kentinden Arinna kentine gelerek, bayram etkinliklerini düzenlemiştir.⁷⁵ Bayramda gerçekleşen dini törende Arinna kentinin Güneş Tanrıçasını temsil eden heykeller ve güneş kursları yıkanıp, yağlandıktan sonra Tanrıça için kurban merasimi düzenlenmiştir. Kurban merasiminde birer veyahut ikişer adet olmak üzere Hitit kraliçelerin adlarına kuzu kurban edilmiştir.⁷⁶

1.2.1.4 Telipinu

Hattice “Talapinu” veya “Dalapinu” olarak da adlandırılan Tanrı Telipinu Hatti kökenli bir Bitki Tanrısı olma özelliğine sahip bir Doğa Tanrısı olarak kabul edilmektedir. Hitit Mitolojisinde Telipinu Fırtına Tanrısı Taru ile Güneş Tanrıçası Vuruşemu’nun oğulları olarak eşi Hatepuna ile beraber Hitit kaynaklarında ortaya çıkmaktadır. Tanrının genel özelliği hakkında ilgili bir metinde tanrının “*Suyu yönlendirerek, tahılların büyümesini sağladığı*” şeklinde yazmaktadır. Bu özelliğinin dışında hayvanların ve insanların doğurganlığını da yönlendirmektedir. Böylelikle

⁷² Cengiz, “Hitit krallığında”, 132-133

⁷³ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 767-770

⁷⁴ Sir Gavaz, “Hitit Metinlerinde Arinna’nın”, 98

⁷⁵ Popko, *Arinna Eine*, 79

⁷⁶ Sir Gavaz, “Hitit Metinlerinde Arinna’nın”, 97-99

Telipinu doğayı unsurlardan bulutlara, yağmura ve yıldırımlara da hâkim olmasıyla, Fırtına Tanrıları ile benzerlik göstermektedir. Tanrının Hatti kültünün bir parçası olması ile beraber tanrının kült alanı olarak Hatti Bölgesi veya Kuzey Anadolu Bölgesi içerisinde bulunan Tawinia, Hakmiş, Hanhana, Durmitta ve Kasha gibi kentler sayılmaktadır.⁷⁷

Daha önce bahsedilmiş olan Telipinu'nun kayıp oluş efsanesi ile Hitit toplumunda, tanrının kızgın olduğu veya öfkeli olduğu vakit terk edip gitmesi durumunda yeryüzünde doğal felaketlerin yaşanacağı dair bir anlayışının hâkim olduğu anlaşılmaktadır. Efsanenin içeriğinden de anlaşıldığı üzere Telipinu'nun Kayıp olan Tanrılar gurubun içerisinde yer aldığı anlaşılmaktadır.⁷⁸

1.2.1.5 İnara

Hitit mitolojisinde Fırtına Tanrısı'nın kızı olarak kabul edilen Tanrıça İnara, Hitit Devlet Panteonu'nun temelini oluşturan diğer tanrılar gibi Hatti kültünün bir parçası olmakla beraber bir Koruyucu Tanrı özelliğini taşımaktadır. Tanrıçanın adı Kültepe Metinlerinde de ortaya çıkmasıyla beraber, eski dönemlerden beri tanrıçanın kutsanmış olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹ Tanrıça İnara'nın en önemli Hitit efsanelerinden biri olarak kabul edilen bahsi geçen İlluyanka Efsanesi'nin baş aktörü olmasının dışında Telipinu Efsanesi'nde de yer almış olup farklı efsanelerde ortaya çıktığı görülmektedir.⁸⁰

Eski Hitit döneminde Hattušaş kentinin Koruyucu Tanrısı olması bakımından, başkentin panteonunda önemli bir yer teşkil etmiştir. Diğer Koruyucu Tanrılar da olduğu gibi Tanrıça İnara'da “LAMA ideogramı ile gösterilip, “LAMA-as” şeklinde tanımlanıp Doğanın Koruyucu Tanrıçası olması neticesiyle “*kursa*” adlı nesneyle de temsil edildiği anlaşılmaktadır.⁸¹ Hattušaş dışında Tanrıça İnara'nın kültü Lihzina veya Nerik gibi Kuzey Anadolu kentlerinin panteonunda bulunmuş olup günümüzdeki

⁷⁷ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 442-444; Von Schuler.” *Kleinasien. Die Mythologie*”, 201

⁷⁸ Von Schuler.” *Kleinasien. Die Mythologie*”, 202

⁷⁹ Hasan Ali Şahin,”Kültepe Metinlerinde Geçen Hatti Tanrı, Yer Adları Ve Bunların Günümüz Coğrafyasına Yansımaları”, içinde *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildiriler 2.Cilt*, editör Aygül Süel (Çorum: Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2014), 1024

⁸⁰ Klinger, *Untersuchung zur*, 159

⁸¹ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 450

Kayseri, Merzifon veya Amasya gibi şehirlerin teşkil etmiş olduğu bölgelerin içerisinde tanrıçanın kültü yayılmış olduğu bilinmektedir.⁸²

Eski Hitit metinlerinde İnara farklı tanrı guruplarıyla çıkmış olmakla beraber, yedili tanrı gurubu içerisinde, Fırtına Tanrısı, Zippalanda kentinin Fırtına Tanrısı, Güneş Tanrıçası, Mezulla, Zuvasi ve Zaliu gibi tanrılarla birlikte yer almıştır. Bundan başka bayramlarda ortaya çıkmış olan İnara, Kİ.LAM Bayramında adına leopar veya geyik gibi hayvanların kurban edilmiş olması ya da Purulli Bayramında hayvan maskeli dansların gerçekleşmiş olmasından dolayı İnara'nın avcı bir tanrı olma özelliğine sahip olduğu ve hayvanların efendisi olarak kabul edildiği düşünülmektedir.⁸³

1.3 Tapınak Kentleri

Hitit tapınakları, “Tanrı'nın evi” manasına gelen E.Dingir ideogramı ile gösterilmektedir. Tapınaklar, dini bir yapıt olmasının dışında, tanrının ikamet ettiği yer olarak karşımıza çıkmaktadır. Tanrılar genellikle bir Numia (ruh) gibi algılanan heykeller ile temsil edilmekte idi. Hitit-Hatti din anlayışına göre tanrılarının da insanlar gibi algılanmasından dolayı, tanrının emrinde bulunan tapınak personelleri, tanrılarının yedirilmesi, içirilmesi veya giydirilmesi gibi çeşitli vazifeleri üstlenmişlerdir.⁸⁴ Böylelikle tanrılar memnun edilmeye çalışılmıştır. “Tanrının Evi” olan tapınaklar, tanrılarının yatak ve yemek odasını teşkil eden farklı odaları da barındırmış olması, tapınakların bir nevi “Tanrının Sarayı” olarak da düşünülmektedir.⁸⁵

Hitit-Hatti inanç yapısı içerisinde tapınakların tanrılarının evi veya sarayı olma anlayışı hâkim olması ile beraber, tapınağın içerisinde bulunmuş olduğu şehir de aynı zamanda tanrının oturduğu mekân olarak “Tanrı Kenti” olma özelliğini taşımaktaydı. Böylelikle kentlerde insanların yaşamasının dışında tanrılarının da yaşadığı anlayışı hâkimdi.⁸⁶ Bu anlayış hakkında Eski Hitit dönemine dayanan bir “Doğum Ritüeli

⁸² Şahin, “Kültepe Metinlerinde”, 1024

⁸³ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 437

⁸⁴ Ünal, “Eski Anadolu ve”, 105-106; Jürgen Seeher, “Hitit Mimmarlığı”, içinde *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 135

⁸⁵ Macqueen, *Hititler ve*, 135; Caroline Zimmer-Vorhaus, “Hittite Temples: Palaces of the Gods”, içinde *Insights Into Hittite History and Archaeology*, ed. Hermann Genz, Dirk Paul Mielke, (Leuven-Paris-Walpole: Peeters, 2011), 210-231

⁸⁶ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 540; Ahmet Ünal, *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları* (Ankara: Etibank, 1999), 159

Belgesinde” Hatti kökenli tanrıların oturmuş oldukları şehirlerden bahsedilmesi ile daha iyi anlaşılmaktadır.

KUB 30.29 (ö.y 10-14)⁸⁷

“Tanrılara ülkeleri verilmiştir, Güneş Tanrıçası Arinna da oturur, Halmasuit Harpisa da oturur, Hatepi(nu) Maliluha da oturur, Koruyucu Tanrıça Karahna da oturur, Korkunç olan Telipinu Tawinia da oturur ve Huzziya da Hakmiš (ša) da oturur, fakat Hannahanna için yer kalmamıştır, onun yeri insanlık içindedir”

Yukarıda adı geçen bu kentlerin beraber sayılmış oldukları Tanrıların kült merkezini teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Hitit coğrafyası içerisindeki Tapınak/Kült kentleri eski Anadolu geleneğine dayanan bir şehir tarzı olmasıyla beraber⁸⁸, Hatti memleketi denilen bu bölgede, buna benzer birçok Kült merkezinin bulunduğu bilinmektedir.

Hitit Devleti’nin kuruluş aşamasından itibaren merkez edinmiş olduğu Hatti bölgesi içerisindeki önemli kült merkezlerin tanrıları, devlet panteonunun temelini oluşturmuştur. Başta devletin başkenti Hattuša olmak üzere yakınında bulunan Arinna kenti Güneş Tanrıçası’yla, Nerik veya Zippalanda kentleri de Yerel Fırtına Tanrılarıyla devletin en önde gelen dini merkezlerini teşkil etmişlerdir. Böylelikle Arinna, Nerik veya Zippalan’da gibi kentlerin kutsal sayılmaları ile özel statüde bulunmaktadırlar. Bu kentlere vergi muafiyeti gibi belirli imtiyazlar da verilmiş olup, önemli dini merasimlerin birçoğunun bu kült merkezlerinde gerçekleşmesine sebep olmuştur.⁸⁹ Bu kentlerin dışında yine Hatti Bölgesi içerisinde veya yakınında olmakla beraber Ankuwa, Tawinia, Karahna, veya Katapta gibi birçok yerel kült merkezi de bulunduğu gibi, Hurri kültürünün hakim olduğu, Kummanni, Šamuha veya Kuşaklı-Sarrisa gibi kült merkezleri de bulunmaktadır.⁹⁰

⁸⁷ Gary Michael Beckman, *Hittite Birth Rituals Studien Zur Boğazköy-Texte 29* (Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983), 23

⁸⁸ Ünal, *Hititler ve Etiler*, 159

⁸⁹ Piotr Taracha, *Religions of Second Millennium Anatolia (Dresdner Beiträge zur Hethitologie 27)* (Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009), 38; Ünal, *Hititler ve Etiler*, 159

⁹⁰ Maciej Popko, *Religions of Asia Minor*, çev İwona Zych (Warsaw: Academic Publications Dialog, 1995), 143-144

Ünal, buna benzer kült merkezlerin idari yapılanmasında bir teokratik yapılanmanın bulunmuş olduğunu yani şehrin idaresinin tapınaklar ile rahipler tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu belirtmektedir.⁹¹ Söz konusu böyle bir idari yapılanmanın içerisinde bulunmuş olan kentlerin, yerel tanrılarının tapınakları ile ön plana çıkarak, buna göre şekillenmiş olup bir “Tapınak Kenti” olarak varlığını sürdürmüş oldukları anlaşılmaktadır. Özellikle bazı tanrılar yerel kült merkezlerinin adları ile tanımlanmıştır, örneğin Nerik ile Zippalanda kentinin Fırtına Tanrıları ⁹²veya Karahna kentinin Koruyucu Tanrısı gibi.

Tapınaklar tanrılara ve dini festivallere ev sahipliği yapmaları dışında, sosyo-ekonomik idareyi de üstlenip, bir yönetim merkezi haline gelmektedir.⁹³Önemli kült merkezlerindeki büyük tapınakların tarım arazileri, meyve bahçeleri veya üzüm bağları gibi mülklere sahip olmakla beraber, orada çıkan ürünlerin bir gelir kaynağı oluşturduğu düşünülmektedir. Bu gibi arazilerde tapınakların mahiyetinde barındırmış olan görevlilerin de çalıştırılmış olması, tapınakların dini faaliyetlerin dışında ekonomik ve üretim yönünden de etkin oldukları anlaşılmaktadır.⁹⁴ Böylece tapınakların kendi kendine yeten ekonomileri bulunması, toprak sahibi olmaları ve kendilerine ait eğitim merkezi bulunması bakımından, tapınakların bir nevi kurum gibi çalışıp, Orta Çağ’daki manastırlara benzetilebileceğini belirtmiştir.⁹⁵ Gurney ise bazı tapınakları “*devlet içerisinde küçük bir devlet*” benzetmesini yapmaktadır.⁹⁶

Tapınakların bu gibi ekonomik özelliklerin yanında, tapınaklara Hitit kralları veya farklı kentlerin idarecileri tarafından birtakım hediyeler veya kurban ürünleri gibi bağışlar yapılmıştır. Hitit İmparatorluk Devrinde özellikle Kral III. Hattuşili döneminde Fırtına Tanrısı Tapınağı adına Hakmiş, Hawankina ve Hattina kentlerinden tahıllar, ekmekler, içkiler ve et gibi gıda ürünleri bir nevi ödeme olarak istenmiştir. II. Murşili ise yapmış olduğu bir duasında savaş ganimetlerini Arinna kentinin Güneş Tanrıçası

⁹¹ Ünal, *Hititler ve Etiler*, 159

⁹² Billie Jean Collins, *The Hittites And Their World* (Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007), 173

⁹³ Gurney, *Hititler*, 124

⁹⁴ Goetze, *Kulturgeschichte des*, 167

⁹⁵ Bryce, *Hitit Dünyasında*, 169

⁹⁶ Gurney, *Hititler*, 91

Tapınağına bağışlatacağını belirtmiştir.⁹⁷ Böylelikle bütün bu bağışların veyahut hediyelerin tapınaklarda depolanmış olduğu varsayılarak, bu depoların devlet hazinesinin bir parçası olabileceği de değerlendirilmektedir.⁹⁸ Fakat tapınaklarda ortaya çıkan birçok tarımsal veya kurbanlık ürünün bir gelirden çok tanrıların kurbanlık ihtiyaçlarının giderilmesi için yapıldığı düşünülmektedir.⁹⁹

Ayrıca Hitit tapınakların kraliyet arazileri olarak sayılması bakımından, Mezopotamya veya Mısır tapınakları gibi özerk bir yapı içerisinde bulunmayıp, idari olarak krallığa bağlı bir şekilde egemenliğin altında olduğu anlaşılmaktadır. Bununla tapınakların Hitit Devleti'nin gelirlerine ne kadar katkısı olduğu bilinmemektedir.¹⁰⁰

Tapınakların buna benzer ekonomik ve idari işlevleri bulunması bakımından, yapı olarak Tapınak-Saray olarak idari ve dini şekilde birleşmiş olabilecekleri düşünülmektedir. Örnekleri şimdiye kadar pek bulunmamış olmasına rağmen Boğazköy-Hattušaş'taki V.No.lu tapınak yapısında (**Şekil 1.6**) veya Alacahöyük Tapınaklarında kült odalarının dışında idari amaçlı odaların olabileceği düşünülmektedir.¹⁰¹

Tapınak kentlerin bütün bu özellikleri ile özel bir şehir türü olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı zamanda belirli tanrıların kült merkezlerini teşkil etmiş olmaları bakımından, özellikle daha çok büyük bayramlarda olmakla beraber Hitit Kralları aile üyeleri ile kült merkezlerini ziyaretlerde bulunmuş olup, oradaki dini merasimlere katılmışlardır.¹⁰² Bu bakımdan kült veya tapınak kentlerin dini özellikleri ile ön plana çıkmış olmalarından dolayı, günümüzden ziyade Hitit dönemindeki önde gelen tapınak kentlerin başlıca özelliklerini değinilmesi faydalı olabileceği kanaatindeyiz.

Eski Hatti döneminden beri önemli bir kült merkezi olarak kabul edilen **Arinna kenti**, Hitit döneminde de aynı şekilde özelliğini korumuş olduğu bilinmektedir.

⁹⁷ Horst Klengel, "Zur Ökonomischen Funktion Der Hethitischen Tempel", içinde *Studi Micenei ed Egeo- Anatolici Fascicolo XVI.*, editör Anna Sacconi, (Roma: Edizioni Dell'Ateneo, 1975), 188-189

⁹⁸ Hans Gustav Güterbock, "The Hittite Temple According To Written Sources", içinde *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings Of Hans Gustav Güterbock*, ed. Harry Angier Hoffner Jr., (Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 1997), 83

⁹⁹ Klengel, "Zur Ökonomischen", 191

¹⁰⁰ Collins, *The Hittites*, 114; Klengel, "Zur Ökonomischen", 199

¹⁰¹ Serkan Demirel, "Hitit İdari Sistemi İçerisinde Tapınakların Konumu", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.40 (2014), 5-6

¹⁰² Özlem Sir Gavaz, "Hititlerin Bin Tanrılı Yolculuğu Hac", *Aktüel Arkeoloji Dergisi*, S.41 (2014), 52

Kentinin adını vermiş olduğu ve devlet panteonunun en başında bulunan Arinna kentinin Güneş Tanrıçasının kült merkezi teşkil etmesi bakımından Hitit Devleti içerisinde en önemli kutsal kentlerden biri olarak kabul edilmektedir. Hitit kaynaklarında Arinna kentinin konumu itibariyle başkente Hattušaş'a yakın olması ile aynı günün içerisinde Hitit kralları mahiyetindekileri ile beraber iki kentin de dini merasimlerine katılmış oldukları anlaşılmaktadır.¹⁰³ Kentin yerel panteonu bakımından başta Güneş Tanrıçası olmak üzere Tanrıça Mezulla, Zintuhi veya şehrin yerel Fırtına Tanrısı, kentin en önde gelen tanrıları olarak sayılmıştır. Bu tanrıların hepsinin birer tapınaklarının bulunduğu ve kentte toplam 5 tane tapınağın bulunmuş olabileceği varsayılmaktadır. Arinna kenti önemli bir kült merkezi olması sebebiyle AN.TAH.ŞUM, Kİ.LAM, Purulliya veya Nuntarriyaşhaş gibi neredeyse tüm önemli Hitit bayramlarına ev sahipliği yapmıştır. Kralların aile üyeleri ile beraber kentteki bütün bu kült etkinliklerine katılım sağlamak amacıyla ziyaret ettikleri bilinmektedir.¹⁰⁴

Nerik kentide aynı şekilde Hatti Bölgesi içerisinde olup, tarihi eski dönemlere kadar dayanmaktadır. Yerel Fırtına Tanrısı en önemli kült merkezi olarak bilinmektedir. Yerel Fırtına Tanrısının dışında Göğün Fırtına Tanrısı veya Zahakukka kentinin Fırtına Tanrısı da kutsanmış olması bakımından, Nerik kentinin genel olarak tüm Fırtına Tanrısı kültürünün merkezi olarak da düşünülebilir. Kentin en karakteristik özelliklerinden biri ise Hatti kökenli yeni yıl bayramı olarak bilinen Purulliya Bayramı ve Yağmur Bayramı ile öne plana çıkıp, bayramların kralın katılımı ve etkinliği yönetmesi ile burada kutlanmış olmasıdır.¹⁰⁵ Nerik kenti konumu itibari ile Kaşkalar sınır olması sebebiyle, Hitit krallı I. Muwatalli döneminde kentin Kaşkalar tarafından uzun bir dönem işgale uğramış olduğu bilinmektedir. İşgal sırasında kentin kültü sekteye uğramaması için, Hakmiş kentine taşınmıştır.¹⁰⁶

Nerik kentinin yerel panteonu hakkında II. Murşili'nin duasında elde edilen bilgiler ışığında, Nerik kenti Fırtına Tanrısı, Zababa, Telipinu, Za(s)hapuna, Kastama'nın Dağ Tanrısı Zaliyanu ve Tazzuwassi çifti, Kastama'nın Tanrıları ile

¹⁰³ Popko, *Arinna Eine*, 14-15

¹⁰⁴ Sir Gavaz, "Hititlerin Bin", 61; Popko, *Arinna Eine*, 25, 78

¹⁰⁵ Volkert Haas, *Der Kult von Nerik, Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte* (Roma: Päpstliches Bibelinstitut, 1970), 3, 43

¹⁰⁶ Şafak Bozgun, "Nerik ve Hakmiş Hakkında", *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 14/1 (2020), 32-37

Tanrıçaları şeklinde olmaktadır.¹⁰⁷ Kentteki tapınaklara bakıldığında ise Fırtına Tanrısı Tapınağı dışında Zashapuna, Tazzuwassi, Ashalukka / Zahalukka tanrıları ile Haharwa Dağı tapınaklarının bulunduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁸

Diğer bir Fırtına Tanrısı'nın kült merkezini teşkil etmiş olan **Zippalanda kenti** ise aynı şekilde Arinna veya Nerik kentleri gibi tarihi eskilere kadar dayanıp, başkent Hattušaş'ın kuzeydoğusunda bulunduğu tahmin edilmektedir. Kentin önde gelen Tanrıları Zippalanda kentinin Fırtına Tanrısı, Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ile Göğün Fırtına Tanrısı olduğu kabul edilmektedir. II. Muwatali'nin duasında ise sadece Yerel Fırtına Tanrısı ile Daha Dağının adları zikredilmektedir. Zippalanda kenti önemli bir kült merkezi olmasına rağmen kente sadece Yerel Fırtına Tanrısı ile Yerin Güneş Tanrıçası olmak üzere iki tapınağın bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunun dışında diğer kentlerde olduğu gibi Nuntarriyaşhaş bayramının 13. gününde ve AN.TAH.ŞUM. Bayramının 36. gününde Hitit kralları tarafından Zippalanda kentine kült ziyaretleri gerçekleştirilmiştir.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 597

¹⁰⁸ Haas, *Der Kult von Nerik*, 89

¹⁰⁹ Maciej Popko, *Zippalanda ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien* (Heidelberg: Universitätsverlag C. Winter, 1994), 11, 32, 54; Maciej Popko, "Zippalanda and Ankuwa Once More", *JAOS*, 120/3 (2000), 447

İKİNCİ BÖLÜM

KARAHNA KENTİ

2.1. M.Ö. II. Bin Yıl Hitit Kaynaklarında Karahna Kenti

Karahna kenti Hitit kaynaklarında ^{URU}ka-ra-ah-na-as, ^{URU}ka-ra-ah-na veya ^{URU}ga-ra-ah-na şeklinde geçmektedir.¹¹⁰ Kelime yapısı olarak Karahna, -na eki bulunmasından ötürü Hatti kökenli yer adına işaret ederek Karahna kentinin Hatti memleketinde yer aldığı düşünülmektedir.¹¹¹ Günümüzde kentin konumu tam olarak bilinmemesine rağmen, kentin lokalizasyonu hakkında çeşitli yorumlar bulunup, genellikle kentin Kuzey Orta Anadolu Bölgesinde olduğu düşünülmektedir. Hitit kaynaklarında Karahna kenti ağırlıklı olarak dini içerikli metinlerde ortaya çıkmaktadır. Özellikle Karahna kentindeki tapınak yapısı ve genel kültü ile ilgili olan KUB 38.12 (CTH 527.53A) nolu “Karahna Kenti Kült Envanteri” ve “Karahna Festivali” olarak nitelendirilen KUB 25.32 nolu metinde, Karahna kentinin kendine özgü bir yerel külte sahip olduğu ve çeşitli bayramlara ev sahipliği yaptığı anlaşılmaktadır.¹¹²

Anadolu coğrafyasında birden fazla kült merkezleri bulunduğu bilinmektedir. Hatti ülkesi içerisindeki Arinna veya Nerik gibi kült merkezleri ülke genelinde kutlanılan bayramlara ev sahipliği yaptığı gibi, Hitit krallarının da uğrak yeri olmuştur. Bundan başka bazı kentler önemli tanrıların kült merkezi haline gelmiştir. Hitit metinlerinin aktarımlarına göre Karahna kenti de önemli bir kült merkezi olarak karşımıza çıkmaktadır.¹¹³ Bayramların ve kültüsel etkinliklerin içeriği bakımından Karahna kentinin kültü Hatti kökenli olduğu, fakat geç Hitit dönemine doğru ise şehrin panteonsuna Hurri kökenli tanrılar girerek kentin karma bir külte sahip olmasına sebep olmuştur. Kentin baş tanrısı olan Karahna kentinin Koruyucu Tanrısı “^DLAMMA

¹¹⁰ Giuseppe Del Monte, Johann Tischler, *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte (Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes VI)* (Wiesbaden:Dr. Ludwig Reichert Verlag,1978), 177

¹¹¹ Darga, *Karahna Şehri*, 3,19

¹¹² Darga, *Karahna Şehri*, 3; Karahna festivalleri için bkz: Dinçol ve Darga, “Die Feste“,

¹¹³ Ünal, *Hititler ve Etiler*,159.

Karahna” kültü kent de hakim olup ön plana çıkmaktadır.¹¹⁴ Kentin kültürünün Hatti kökenli olduğuna dair bir doğum ritüeli belgesinde de rastlanmaktadır. Metinde bazı Hatti kökenli tanrılar ve onların kült merkezleri sayılmış olup, metinde Karahna’nın da adı geçmiştir.¹¹⁵

Kültürel ve dini içerikli metinler dışında Karahna ile ilgili fazla bir bilgi mevcut değildir. Kentin Anadolu coğrafyası içerisinde önemli bir kült merkezi olduğu açıktır. Bundan başka Hitit İmparatorluk Dönemine ait bazı Hitit krallarının yıllıklarında ortaya çıkması ile Karahna kentinin siyasi olaylara şahit olduğu da bilinmektedir. Kentin genel yapısı ve konumu hakkında fazla veri olmamasına rağmen, Hatti kültürünün Karahna’da etkin olmasından dolayı, belki de şehrin tarihi Hititler öncesindeki devire kadar uzanmaktaydı. Hititler öncesi Anadolu’daki Koloniler Devrinde Asurlu tüccarlar belirli şehirleri ziyaret etmişlerdir. Anadolu ile alakalı en eski yazılı kaynaklarından olan Kültepe Tabletlerinde, Asurlu tüccarların Karahna kentinden bahsetmektedir. Bununla beraber Koloniler Devrinde de Karahna kentinin önemli bir yerleşim yeri olduğu düşünülmektedir.

2.1.1. Koloniler Devri

M.Ö İki binli yılların başlarında Anadolu’ya gelen Asurlu tüccarlar, Anadolu’nun farklı bölgelerinde ticaret kolonileri kurmuşlardır. Kısaca Koloniler Devri olarak da nitelendirilen bu devirde Asurlu tüccarlar Mezopotamya ve Anadolu arasında ticari faaliyetler yürüterek, Anadolu’ya ilk defa çivi yazısını getirip kullananlar arasında yer almışlardır. Kolonilerin merkezi olarak kabul edilen Kaniş (Kültepe) kentinde de ortaya çıkan çivi yazılı tabletler neticesinde, Asurlu tüccarların varlıkları hakkında bilgi edinilmiştir. Tüccarlar ağırlıklı olarak Orta Anadolu ve güneydoğu şehirlerinde olmak üzere 40’a yakın “Kārum” ile “Wabartum” adında koloniler kurmuşlardır.¹¹⁶ Kolonilerin vasıtasıyla ticaret yürüten Asurlu tüccarlar, ülkelerinde yoğun bir şekilde bulunan kalay madenini ve farklı değerli kumaşları Anadolu’ya ihraç edip ticaretini

¹¹⁴ Klinger, *Untersuchung zur*, 192.

¹¹⁵ Klinger, *Untersuchung zur*, 196.

¹¹⁶ Cahit Günbattı, *Kültepe-Kaniş Anadolu’da İlk Yazı, İlk belgeler*(Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017), 31.

gerçekleştirmişken, Anadolu'dan ise özellikle bakır madenlerinin yaygın ve ucuz olmasından ötürü bakır madenini ithal edip ülkelerine götürmüşlerdir.¹¹⁷

Tüccarlar ticari faaliyetler kapsamında farklı bölgelerdeki Kārum veya Wabartum gibi kolonileri ziyaret etmişlerdir. Kolonilerin bulunduğu şehirler aynı zamanda yerel bir krallığın merkezi de olabilmektedir. Kārumlar bir nevi ticaret merkezi veya pazar yeri olarak büyük veya merkezi şehirlerdeki koloniler olup, başta merkezleri olan Kaniş Kültepe'de olmak üzere Hattuş, Puruṣhattum veya Tawinia gibi şehirlerde de bulunmaktadır. Wabartumlar ise daha küçük ticari koloniler olup, bir nevi tüccarların konakladığı, kervansaray ya da ticari istasyon gibi bir yapıya sahip oldukları ve genellikle yakınında bulunan Kārumlara bağlı olduğu düşünülmektedir.¹¹⁸ Karahna kenti de, Koloniler Devrinde bir Wabartum merkezi olduğu Kültepe Metinleri neticesinde anlaşılmıştır. RA 60 numaralı¹¹⁹ belgede Kültepe Kaniş'deki Kārum'un, Karahna'daki Wabartum'a yazmış olduğu bir mektup olup, diğer parçaları eksik olmasından dolayı içeriği tam olarak bilinmemektedir. Belgede; “A-na kà-ri-im Kà-ni-iski qi-bi[^]ma um-ma wa-bar-tum [s]a Kà-ra-ah-na-ma” şeklinde ifade geçmiştir.

Karahna kenti de bir Wabartum merkezinin bulunması, kentin Asurlu tüccarların uğrak yeri olduğu ve ticari faaliyetlerin yürütüldüğü açıktır. Bununla birlikte Karahna'da bulunan Wabartum'un hangi Kāruma bağlı olduğu bilinmemektedir. Kentin Koloniler Devrindeki varlığını Kültepe Metinleri içerisinde yer alan Asurlu tüccarların yazmış olduğu mektuplar doğrulamakta olup, mektuplar kent hakkında birtakım bilgiler vermektedir. Kentin farklı şehirler ile beraber ortaya çıkmasından dolayı, Karahna'nın lokalizasyonuna dair önemli bilgiler edinilmektedir. Kültepe metinlerinde Karahna kenti sadece birkaç defa ortaya çıkmasına rağmen, kentin Hitit öncesi Anadolu'daki dönemde de belirli bir ölçüde etkin olduğu anlaşılmıştır.¹²⁰

¹¹⁷ Goetze, *Kulturgeschichte des*, 77-78, 72.

¹¹⁸ Günbattı, *Kültepe-Kaniş*, 31, 42; Klaas Roelof Veenhof, “Ancient Assur: The City, its Traders, and its Commercial Network”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C.53 (2010), 45

¹¹⁹ Paul Garelli, “Tablettes Cappadociennes De Collections Diverses (fin)”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 60/2 (1966), 118.

¹²⁰ Paul Garelli, “Tablettes Cappadociennes De Collections Diverses (fin)”, *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 60/2 (1966), 118.

Metinlerden özellikle Karahna ile ilgili olan bir belgede Ah-Šallim adlı birisinin mektubunda Taminya Bölgesi'nin yerel kralının, Asurlu tüccarlar için Karahna'da sadakat yemini aldığını yazmıştır.

Kt. n/k 388.¹²¹

“Su istara, Ususr sa ıstar, İdi kubi ve enil bani’ye söyle Ah-Šallim’den şöyle (söyler); Rubaum’ Sikkatum’dan dönünce onun bölgesine yaklaştım ve Tamnia yönetici ile onun taminyalı oğluna erbum sundum (getirdim). O (kral) şöyle dedi; “senin için Karahna’da yemin etim gümüşün kayıp olmasın diye”. Bana mektubu gönderdikten sonraki ikinci gün, Karahna’da (yapılan) yeminin (bir kopyasını) getirecekler ve bana söyleneni tamı tamına yazacağım. Kārum tabletlerimi okuduktan sonra, Kārum’a git ve onların talimatlarını bana gönder, Senin gümüşlerini elimden geldiği kadarıyla kurtaracam, Beyefendi (kral) erbum için bekliyor, kraliçe benden bir adet beyaz elbise ile bir adet kutanum kumaşı sipariş etti, bana onları yollayın. Bana raporlarınızı sunun (anlatmak için) Karahna’daki gümüş için harcama yapıp yapmadığınıza dair. Burada beyfendiye erbum için söz verdim, Kārum ofisinden 5 mina kalay isteyip bana. göndermelisin. Luhanya’dan gelen iki rehber benimle beraber”

Belgede de anlaşılacağı gibi Asurlu tüccarlar Karahna kentinden gümüşlerini kurtarmaya çalışmışlardır. Tamnia/Tawinia Rubaum’u yani kentin kralı/beyi de Asurlu tüccarların sorununu gidermek için Karahna kentindeki yetkililerden bir nevi antlaşma niteliği taşıyan yemin aldığını/ verdiğini belirtmiştir. Gümüşün neden kayıp olduğu ve tüccarların Karahna ile ilgili nasıl bir ilişkisi olduğu bilinmemektedir, fakat Günbatti dikkat çeken hususun Tamnia/Tawinia kentin Rubaum’u bizzat gümüşün teminatı için bir Wabartum merkezi olan Karahna’da yemin alması olduğunu belirtmiştir.

Yemin şeklinde yapılan antlaşmalar, Asurlu tüccarlar tarafından veya yerli krallar tarafından ticari anlaşmazlıklarda ve benzeri durumlarda çözüme kavuşturmak için uyguladıkları bilinmektedir. Yerel krallar kendi aralarında yemin ettikleri gibi, Asurlu tüccarlar veya koloni temsilcilerinden bağlılık veya sadakat yemini de

¹²¹ Cahit Günbatti, "Two New Tablets Throwing Light on the Relations Between Anatolian Kings and Assyrian Merchants in the Period of the Assyrian Colonies". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 2 (1996), s.30-32.

isteyebilmektedirler. Bu şekilde yemini bir nevi taahhüt veya garanti olarak da anlayabiliriz.¹²² Bu bağlamda Tamnia/Tawinia rubaumun Karahna'da nasıl ve hangi yetkili ile antlaşma yaptığı tam olarak bilinmemektedir.

Barjamovic Kt. n/k 388'nolu belgenin değerlendirmesinde, Tawinia kralının antlaşmayı Karahna kentinin kralı ile yaptığını ifade etmiştir.¹²³ Anadolu'nun Koloniler Devrindeki siyasi yapısını göz önünde bulundurursak, o dönemde birçok şehir devletlerin bulunduğu ve kent beyliği tarzında bir yönetim biçimi hâkim olduğu bilinmektedir¹²⁴, Karahna için de bu hususun geçerli olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir. Şimdiye kadar Kültepe metinlerinde Karahna kentinde bir Rubaum'un yani, yerel bir krallığın veyahut beyliğin bulunduğu dair herhangi bir bilgi tam olarak ortaya çıkmamıştır. Buna rağmen Karahna ile ilgili metinlerdeki bazı ifadeler neticesinde kentte yerel müstakil bir yönetim biçimi hâkim olduğu, yani bir yerel krallığın bulunabileceğini düşündürmektedir.

Kt 92/k 3¹²⁵

“Hurama'daki konaklama yerine yarım şekel gümüş ödedim, Luhuzattiya'da kumaşların kaçakçılığı için Daya oğlu Ikun-piya'ya 12 şekel ödedim. Eşeklere ve onların barınmaları için 3 şekel kalay ödedim. Köprüde (x şekel kalay) ödedim. Şamuha'daki konaklama yerine (x şekel kalay ödedim. Şamuha'ya kadar hamallara ücret olarak 1 şekel gümüş ödedim. Hatipitra da 3 şekel kalay ödedim. Kutuya yöneticisine 1 ½ mina kalay ödedim. Karahna'daki rabi sikkatime 12 şekel kalay ödedim. Karahna'dan Kuburnata hamalların giderleri için 3 şekel gümüş ödedim. Sınırdan nishatum vergisi olarak 6 şekel gümüş ödedim.”

Güneyden kuzeye doğru yapılmış bir seyahattaki harcamaları gösteren kt 92/3 nolu metinde Karahna kentinin konumu hakkında önemli bilgilerin vermesinin yanında¹²⁶, kentte “Rabi Sikkatim” adında yüksek bir memurun bulunduğu anlaşılmıştır. Rabi sikkatum/sikkatim olarak adlandırılan görevlinin tam olarak görevi ne olduğu

¹²² Koray Toptaş, Ömer Kahya, “Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin”, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23/2 (2019), 317.

¹²³ Gojko Bajramovic, *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*, (Copenhagen: Museum Tusculanum Press and CNI Publications, 2011), 284.

¹²⁴ Günbattı, *Kültepe-Kaniş*, 58.

¹²⁵ Klaas Roelof Veenhof, *Kültepe Tabletleri VIII* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017), 200-201.

¹²⁶ Remzi Kuzuoglu, “Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları” (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Gazi üniversitesi, 2007), 89-90

bilinmemesine rağmen, maden ticaretini denetleyen kişi veyahut ordu komutanı olduğuna dair çeşitli yorumlar bulunmaktadır.¹²⁷

Şimdiye kadar sadece Wahšušana, Ušša, Hudurut, Ulamma, Wašhania, Puruštatum ve Kaniš gibi şehirlerde tespit edilen Rabi Sikkatum/Sikkitim, Anadolu’da kıymetli olarak kabul edilen ašium ve amuntum gibi değerli madenler ile adının beraber zikredilmesi, vazifesinin bir kısmının, Asurlu tüccarlar ile ticari koordinasyon alanında olduğu ve yerel krallar ile tüccarlar arasında arabuluculuk yaptığı düşünülmektedir. Kültepe metinler neticesinde rabi sikkatimin görevlisinin her şehirde bir adet bulunduğu ve hepsinin vazifesi de aynı olduğu tahmin edilmektedir. Yerel krallar ile iletişim halinde olmaları ile beraber Anadolu’nun siyasi yapısı içerisinde yüksek bir konumda oldukları anlaşılmaktadır. Metinlerin birinde Rabi Sikkatimin bizzat tüccarlar adına Puruštatum, Ušunala ve Wahšušana Beylerine yemin etmesi, yani bir antlaşma yapması, onun makamının belli bir ölçüde önemini sergilemektedir.¹²⁸

Diğer bir belgede ise bir tüccarın, sarayın yandığı için Rabi Sikkatim’den gümüşünün temin edilmesinin doğru olmadığını belirtmesi, Rabi Sikkatim’in sarayda bulunduğu ve görevini orada icra ettiği anlaşılmaktadır. Kısaca Rabi Sikkatim/Sikkitim görevlisinin bulunduğu sarayın maden ihtiyaçlarının sağlamasıyla yükümlü bir görevli olduğu gibi Asurlu tüccarların getirdikleri malların ödemesini yapan kişi veya onların kervanlarının güvenliğini sağlayan, teminat veren bir saray görevlisi olarak da algılanabilir.¹²⁹

Bütün bu görevlerin dışında Rabi Sikkatim/Sikkitim’in bulunduğu kentin maden işlerinden de sorumlu olduğu bilinmektedir. Yukarıdaki belgede de değinildiği gibi, Tamnia/Tawinia’nın kralı Sikkatum’dan döndüğünden bahsetmektedir. Kültepe metinlerinde sıkça ortaya çıkan “Sikaktum” kelimesinin manası tam olarak bilinmemesine rağmen orada maden alışverişin gerçekleştiği bir nevi panayır olduğu tahmin edilmektedir. Rabi Sikkatim görevlisinin ise buranın yöneticisi olarak işlerin yürütülmesinde sorumlu kişi oldukları bilinmektedir. Zaten görevlinin sikkatim unvanı

¹²⁷ Günbattı, "Two New Tablets", 34

¹²⁸ Guido Krysztat, "Herrscher, Herrschaft und Kultur Tradition in Anatolien nach den Quellenaus den alt assyrischen Handelskolonien", Teil I. Die sikkātum und der rabi similtim", *AOF* 31, (2004), 27-28

¹²⁹ Hasan Ali Şahin, "Koloni Çağı'nda (M.Ö.2000-1750) Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/12 (2002), 79 –80

asında “sikkatum” denilen etkinlikteki görevini işaret etmektedir.¹³⁰ Saray görevlisi olarak belirli mertebe de Rabi Sikkatim görevlisinin kente etkin olduğu açıktır. Karahna kentinde de bir rabi Sikkatim/Sikkitim görevlisini varlığı tespit edilmesi, aslında kentte yerel kralla ait bir sarayın bulunabileceğini işaret etmesinin yanında, kentin bir Wabartum Merkezi olduğunu da göz önünde bulundurursak “sikkatum” denilen panayırların bulunmuş olması da muhtemeldir.

Koloniler Devrindeki Karahna’nın siyasi ve ekonomik yönündeki konumu hakkında bilgi veren diğer bir belge ise Enam-Aspur adlı bir kişinin yazmış olduğu mektupta kendisinin Karahna ağırlık taşı ile 40 mina yıkanmış bakırın ve bir kölenin tartıldığını belirtip bunların satılmasını istemiştir Kt 92/k 487¹³¹. Belgede geçen “*Iba Aban Karahna*” ifadesi kentin ağırlık taşını belirtmektedir. Bu ifade hakkında Erol Karahna’nın kendine ait has bir ağırlık ölçüsünün bulunması, o kentin kendi bölgesi içerisinde merkezi bir güç teşkil ettiğini dile getirmiştir. Herhangi bir kentin kendine ait bir ağırlık standardın bulunması, kentin ekonomik ve hukuki alanda da kendi kendine belirleyen bir siyasi otoriteye sahip olduğunu göstermektedir.¹³²

Karahna kentinin diğer yerel beyliklerle ilişkisini sergileyen metinlere baktığımızda, Baziya adında bir tüccarın bölgede bulunan yerel krallar tarafından güvenli bölge olarak Karahna’ya göndermek istemişlerdir. Konun geçtiği belgeler Kt. n/k 211 ve kt 92 /k 500 olup ikisi birbirine benzerlik göstermektedir. Her iki belge de Asurlu tüccarlar tarafından yazılmış mektuplar olup, Karahna kentinin diğer yerel krallar ile ilişkisi olduğu görünmektedir.¹³³

Kt n /k 211¹³⁴

“Ah-Šallim’den alacaklarıma ve temsilcilerime. Burada Kral rehber hanum ile (...şiya) birlikte çağırdı ve şunları söyledi; Onu Hattuşlu adama emanet edin, Hattuşlu adam ona söyleyeceklerine göre güvenli yere (gitmesini) izin verin. O (Hattuşlu adam) onu Šuppiluliyā’ya seyyhat

¹³⁰ Kryzat, “Herrscher, Herrschaft”, 27; Cahit Günbattı, “Kültepe’den Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan İki Yeni Metin”, *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri* 5 (2002), 82

¹³¹ Hakan Erol, *Kültepe Tabletleri XI-a* (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018), s.167

¹³² Hakan Erol, “ina aban Ussa and ina aban Karahna”, *Antahşum sar “Çiğdem” : Eski Anadolu araştırmalarına ve Hititlere adanmış bir hayat : Studies in honour of Ahmet Ünal = Ahmet Ünal armağanı*, ed.; Serdar Erkurt, Özlem Sir Gavaz, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016), 230- 231

¹³³ Barjamovic, *A Historical Geography*, 282; Erol, *Kültepe Tabletleri XI-a*, 126

¹³⁴ Barjamovic, *A Historical Geography*, 282

ettirerek, şöyle dedi; Šuppiluliyā'lı adam seni Karahna'ya götürsün, fakat o (...şiya) bunu görmezden gelip, istediği gibi gitti, bunun üzerine Hattuşlu adam şöyle dedi; benim dediğim yere ve rehberimin onu götüreceği yere neden gitmedi? Yüce babalar ve efendiler Mektubu yazdığım gün ayrılıyorum. Oraadaki koloniye haber edin, adamın gelişi hakkında ona söyleyeceklerime dair Hattušaš'a ulaşsın. Burada kraliçe iki kutanum kumaşı istedi..."

Belgede Karahna'ya götürülmek istenen kişinin kt 92/ k 500 de adı geçen Baziya olduğu anlaşılmaktadır. Baziya'nın nasıl bir sıkıntı yaşadığını ve neden kaçması gerektiğine dair bir bilgi yoktur. Kendisi tahminlere göre Tamnia/Tawinia kentinden Hattušaš ve Šuppiluliyā kentleri üzerinden, bu şehirlerin kraliyet rehberleri tarafından güvenli bölge olarak adlandırdıkları Karahna'ya götürülmek istenmiştir, fakat Baziya buna uymamıştır.¹³⁵

İkinci belgede kt 92/k 500 de ise Baziya'nın Su-istar ve Enlil Baniye yazmış olduğu bir mektup olup, Ah Salim'in onu Kaniš'e gitmemeyi ikna ettiğini ve Hattuş'lu rehber tarafından Karahna'ya getirildiğini belirtmiştir.¹³⁶ Dikkat çeken ise Baziya kt 92/k 500 de 24-25 satırlarında "Burada kral yakında oturmuştur" şeklinde ifade kullanmış olmasıdır. Belgede anlaşıldığı kadarıyla Baziya Karahna'ya getirilmiş olup bu ifadeyi Karahna da bulunan kral için mi kullandığı veya farklı bir krallın mı kastedildiği tam olarak bilinmemektedir.

Erol, belgede geçen "naqribum" yani yakın kelimesinin "gelecek" veya "savaş alanı" gibi farklı anlamların taşıyabileceğini belirtip, Karahna kentinin belgelerde geçen Tamnia/Tawinia, Hattuş ve Šuppiluliyā gibi kentlerle müttefik şehirler olabileceğini dile getirmiştir.¹³⁷ Yukarıdaki metinde de gördüğümüz gibi Tamnia/Tawinia Kralı Karahna ile bizzat antlaşma yaptığını dile getirmiştir. Büyük ihtimalle bu kentlerin aralarında yakın ilişkileri mevcuttur.

Karahna kentinin Koloniler Devrinde bağımsız yerel bir beylik şeklinde varlığını sürdürmüş olabileceğini söylemek yanlış olmasa gerek. Buna rağmen Karahna kenti Kültepe metinlerinde fazla ortaya çıkmamıştır. Kentin Hitit dönemindeki statüsünü de

¹³⁵ Barjamovic, *A Historical Geography*, 84; Erol, *Kültepe Tabletleri XI-a*, 126

¹³⁶ Erol, *Kültepe Tabletleri XI-a*, 126-127

¹³⁷ Erol, *Kültepe Tabletleri XI-a*, 126-128

göz önünde bulundursak, kendi bölgesi içerisinde önemli tapınak kenti olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin bu özelliği Koloniler Devrine kadar uzanıp uzanmadığını tam olarak bilinmemesine rağmen kentin genel kültü Hatti kökenli olması bakımından, Hitit öncesi devirde de kült kenti olarak da varlığını sürdürmüş olabileceği tahmin edilmektedir.

2.1.2. Hitit İmparatorluk Devri

M.Ö. 1450-1180 yıllarını kapsayan İmparatorluk Devri, Hitit Devletinin Orta Krallık olarak adlandıran dönemindeki gerileyişinden sonra, Hitit Devleti'nin tekrar gücünü toparlayıp bir imparatorluk haline geldiği dönemi kapsamaktadır. Bu dönemdeki Hitit krallarının özellikle de Kral I. Şupiluluma'nın yapmış olduğu seferler neticesinde, Hitit Devleti en geniş sınırlarını ulaşıp büyük bir devlet olarak karşımıza çıkmaktadır (**Şekil 2.1**).¹³⁸ İmparatorluk Devrinde birçok Hitit kraliçesinin Hurri adları taşımasıyla, Hurri kültürünün Hitit Hanedanlığında da hâkim olduğu anlaşılmaktadır.¹³⁹ Bununla beraber daha önce de belirttiğimiz gibi, devlet panteosunda da Hurri etkisi hâkim olmaya başlayarak, Hurri kültü ülke içerisinde yaygınlık kazanacaktır. İmparatorluk Devrine ait yazılı kaynaklar, Hitit kaynakları'nın önemli bir kısmını teşkil etmektedir.¹⁴⁰ O döneme ait olan Kral yıllıkların yanında, Kral IV. Tuthaliya'nın talimatı doğrultusunda kütler yeniden düzenlenerek incelenmesi için ülkenin farklı kült merkezlerine görevliler yollanıp rapor edinilmiştir. Böylelikle Karahna kentinde de olduğu gibi kült envanterleri olarak adlandırılan metinler ortaya çıkmıştır.¹⁴¹

Karahna kentinin Hitit Krallığındaki durumu ile alakalı kaynakların çoğunluğu Boğazköy, Maşathöyük ve Ortaköy belgelerinde değinilmiş olup İmparatorluk Devrine ait olmaktadır. Bunun dışında, Hitit Devletinin kuruluşu aşamasında veya eski Hitit Krallık Döneminde kent hakkında fazla bir bilgi mevcut değildir.

Karahna kentinin Hitit devletindeki durumuna baktığımızda, Anadolu'da tahminen yukarı ülke olarak adlandırılan bölge içerisinde Hitit Krallığına bağlı bir tapınak kent olarak varlığını sürdürmüş olduğu anlaşılmaktadır.¹⁴² Kökeni Eski Krallık

¹³⁸ Klengel, *Geschichte des*, 135; Macqueen, *Hititler ve*, 48

¹³⁹ Dinçol, "Hititler", 33

¹⁴⁰ Klengel, *Geschichte des*, 135

¹⁴¹ Bryce, *Hitit Dünyasında*, 154, n.237

¹⁴² Alice Mouton, "Sulusaray/Sebastopolis Du Pont (Province De Tokat) : La Karahna Des Textes Hittites ?", *Anatolia Antiqua*, 19/1 (2011), 105

ile Orta Krallık dönemine kadar dayanan Kİ.LAM Bayramını anlatan belgelerde, bölgede bulunan farklı kentlerle beraber Karahna'nın da dâhil olduğu AGRİG yöneticilerinin bir tören eşliğinde Hitit kralına saygı göstererek, bayram için tertip ettikleri yiyecek ve farklı adakları krala sunmuşlardır. Bayram için başkente toplanan ARGİG yöneticilerin bu eylem ile sembolik olarak Hitit kralına bağlılıklarını bildirerek biat ettikleri düşünülmektedir.¹⁴³

AGRİGler Anadolu'da farklı kentlerde bulunarak Hititçe "mühür evi" olarak adlandırılan kraliyet depoların yöneticileri olarak doğrudan Hitit kralları tarafından atanmaktaydı. Görevleri depoların idaresinin dışında, büyük törenler ile bayramlara gıda veya kurban adakları gibi farklı ürünleri finanse etmekle, ya da ürünlerin gelmesini sağlamakla yükümlüdür.¹⁴⁴ Büyük bayramların adak listelerinde farklı kentlerin AGRİGleri gruplar halinde ortaya çıkmasından ötürü, araştırmacılar Hitit coğrafyasını anlamak için bu listelerdeki kent sıralamalarını güzergâh olarak ele almışlardır.¹⁴⁵

Güterbock, AGRİG listelerin güzergâh olarak ele almaktansa, gruplar halinde ortaya çıkan AGRİGlerin coğrafi olarak aynı bölge içerisinde bulunup bulunmadığını dair bakılması gerektiğini belirtmiştir.¹⁴⁶ Bu listelerden AN.TAH.SUM Bayramına ait bir adak listesinde farklı kentler gruplar halinde ortaya çıkmıştır. Forlanini üçüncü listede ortaya çıkan Karahna, Hurama, Şuzkiya ve Şalahşuwa kentlerini Kaniş ülkesi adı altında ele alarak, kentlerin bulunduğu bölgelerin daha önceleri eski Kaniş Krallığı'nın alanı olduğunu ve III. Hattuşilinde yukarı Kızılırmak'ın güney alanını "Kaniş ülkesi" olarak tanımladığını belirtmiştir.¹⁴⁷

Zippalanda da kutlanan bir festivalle alakalı belgede ise Karahna, Kataba, Tabigga (Maşathöyük), Şanahuitta, Taptiga ve Hattuša kentlerinin AGRİG görevlileri grup halinde ortaya çıkıp, Zippalanda'daki festivalin sağlanması ile sorumlu oldukları anlaşılmıştır. Hattuša kenti dışında diğer kentlerin hepsinin Zuliya (çekerek) Nehri

¹⁴³ Jana Siegelová, "Der Regionalpalast in der Verwaltung des hethitischen Staates" *Altorientalische Forschungen*, 28/ 2,(2001), 194; Itamar Singer, "The Agrig in the Hittite Texts." *Anatolian Studies*, C.34 (1984), 106-108

¹⁴⁴ Amélie Kuhrt, *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) Cilt I*, Çeviren Dilek Şendil, (İstanbul:Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017), 356; Singer, "The Agrig",106

¹⁴⁵ Massimo Forlanini, "The Offering List of KBo 4.13 (I 17'-48') to the local gods of the kingdom, known as "Sacrifice List", and the history of the formation of the early Hittite state and its initial growing beyond central Anatolia", *VI Congresso Internazionale di Ittitologia*, editörler Alfonso Archi-Rita Francia (Roma: SMEA 49,2005), 260

¹⁴⁶ Singer, "The Agrig", 15

¹⁴⁷ Forlanini, "The Offering",267-269

boyunca yer aldıkları tahmin edilmektedir. Diğer kentlerle beraber Karahna kentinde AGRİG görevlilerini Zippalanda kültüne katılması, bütün bu kentlerin yakın bölgede bulundukları işaret ettiği düşünülmektedir, Popko bu yedi kentin bir Amphictyonic yapı içerisinde bulunduğunu gözlemlemektedir.¹⁴⁸

Bu konuda da Ünal, Hitit sosyo-dini yapılanmasında Arinna, Nerik, Hattušaš, Tawinia, Zippalanda veya Karahna gibi yerli Anadolu kült kentlerin, eski tarih öncesi Hellen kavimlerin yapmış olduğu Amphictyonic Birliğine benzemiş olabileceğini belirtmiştir. Amphictyonic Birliği kısaca dini bir birliktelik adı altında kutsal yerlerin ve tapınakların korunmasını sağlayarak, festivaller gerçekleştiren bir tür dini organizasyon iken daha sonra ise siyasi bir araç olarak kullanılmıştır.¹⁴⁹ Belki de daha önce ifade ettiğimiz Karahna kentinin Koloniler Devrinde Hattušaš ve Tamnia/Tawinia gibi kentlerle yakın oldukları görülmüş olup, bu kentlerin de buna benzer bir birliktelik içinde olmuş olduğu varsayılabilir.

Yerli Anadolu kentlerin AGRİG yöneticilerinin idari yapılanması KI. LAM bayramı örneğindeki gibi, eski Hattilere ait idari yapılanmanın bir parçası olarak, Hititler tarafından devletin merkezi bölgelerine uyarlanmıştır.¹⁵⁰ Bu bakımdan Singer, Hitit AGRİG’lerin faaliyet gösterdiği üç ilin yani Hatti ülkesi, Yukarı Ülke ve Aşağı Ülke’nin Hitit Krallığı’nın iç çekirdeğini oluşturduğunu ileri sürerek, bu yapılanmanın eski Hitit Krallığın kuruluşuna kadar uzandığını belirtmiştir (**Şekil 2.2**).¹⁵¹ Böylelikle Karahna kentinin Eski Krallık döneminden itibaren Hitit Krallığı’nın merkezi idari yapılanması içerisinde bulunmuş olabileceği anlaşılmaktadır. Karahna’nın, bayramlara ait adak listelerinde sıkça Hatti ve Yukarı ülke kentleri ile beraber gurup halinde ortaya çıkması, kentin lokalizasyonuna dair tahminler açısından önem arz etmektedir.

¹⁴⁸ Massimo Forlanini, “The Central Provinces of Hatti: An Updating” *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millennium B.C.*, ed Karl Strobel (Firenze: Eothen 16,2008), 15; Popko, “Zippalanda and Ankuwa”, 446

¹⁴⁹ Ahmet Ünal, “The Socio-Political Impact Of Hittite Religious Ceremonies And The Efforts Of The Hittite Kings In Establishing a Unified State In Central Anatolia” içinde *IX. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildiriler 2.Cilt*, ed; Aygül Süel (Çorum: Orka Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2014), 1085

¹⁵⁰ Alfonso Archi, “Hittite Religious Landscapes”, içinde *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi*, ed; Anacleto D’Agostino, Valentina Orsi ve Giulia Torri (Florence: Firenze University Press, 2015), 14

¹⁵¹ Singer, “The Agrig”, 124

İmparatorluk Devrine ait yazılı kaynaklarda, Karahna kentinin kültüsel veya dini özellikleri dışında, Kral yıllıkları ve Maşathöyük belgelerinde, kentin Yukarı Ülke ile Kuzey Anadolu içerisinde Hitit siyasi gelişmelerinde aktif bir şekilde yer edindiğini görmekteyiz. Bu dönemde dikkat çeken en önemli olay ise Karahna'nın içerisinde bulunmuş olduğu bölgenin Kaşka ülkesi ile sınır olması sebebiyle, Kral II. Murşili ve III. Hattuşili dönemlerinde Kaşka işgaline uğramış olmasıdır.¹⁵² Maşat höyük tabletlerinde'de ortaya çıkan Karahna kentinin, bu bölge içerisinde bulunabileceği tahmin edilmektedir.¹⁵³

Tapigga yani Maşathöyük Yeşilirmak Vadisi içerisinde bir merkez olup, Kaşkaların saldırılarına karşı bir garnizon kenti olarak görev üstlenmiştir.¹⁵⁴ Maşathöyük mektuplarından bir silah envanterinde, Karahna kentinin Tapigga ve diğer kentler ile beraber ortaya çıktığını görmekteyiz.” *Toplam 200 adet Bronz balta, Otuz tane başta Gaspıru'da, 20 tane Balta Karahna'da, yirmi tane balta Gasasa'da, Otuz Balta Zinzili'de, Yüz Bronz Balta Tabikka'da*” şeklinde yazmaktadır.¹⁵⁵ Bu metin idari bir metin olmasına rağmen Karahna kentinin Tapigga'nın idaresine bağlı olup olmadığına dair kesin bir bilgi yoktur. İlâveten Karahna adına kayıtlı olan bronz balta sayısının şehrin büyüklüğü veya askeri gücünden çok kentin kültüsel karakterini yansıttığını düşünülmektedir.¹⁵⁶

Yukarı Ülke'yi kısaca özetleyecek olursak, bölgenin Aşağı Ülke coğrafyasının karşılığı olarak kullanılmış olup, Kuzeydoğu Anadolu coğrafyasında Kızılırmak'ın üst kesimlerinde yer aldığı düşünülmektedir¹⁵⁷. İlk olarak Orta Hitit Krallık dönemindeki Maşat Höyük mektuplarında ortaya çıkan Yukarı Ülke, dönemsel olarak sınırları değişmesine rağmen, Hatti memleketi, Azzi-Hayassa ve Kaşka Bölgeleri'nin arasında bulunduğu tahmin edilerek, dini ve idari merkezi Şamuha kenti olmakla beraber Hitit

¹⁵² Darga, *Karahna Şehri*, 4 ; Barjamovic, *A Historical Geography*, 282

¹⁵³ Sedat Alp, “ Die Lage Der Hethitischen Kultstadt Karahna im Lichte Der Maşat-Texte”, içinde *Beitrag Zur Altertumskunde Kleinasiens:Festschrift für Kurt Bittel*,ed.; Kurt Bittel, Rainer Michael Boehmer, Harald Hauptmann,(Mainz am Rhein: Von Zabern 1983) , 45

¹⁵⁴ Leyla Murat, “Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi”, içinde *Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Sempozyumu*, (1996) ,182; Alp , “Maşat-Höyük’ “, 640

¹⁵⁵ Alp, “Die Lage”, 46

¹⁵⁶ Aygöl Sül, “Central East: Philology”, içinde *Hittite Landscape and Geography*, ed., Mark Weeden, Lee Z Ulmann, Zenobia Homan, (Leiden/Boston: Brill,2017), 204

¹⁵⁷ Alvise Matessi, “The Making of Hittite Imperial Landscapes: Territoriality and Balance of Power in South-Central Anatolia during the Late Bronze Age.”, *Journal of Ancient Near Eastern History* , 3/2 (2018), 19

topraklarını korumakla görevli bir tampon bölge olarak karşımıza çıkmaktadır.¹⁵⁸Buna göre Yukarı Ülke'nin oldukça aktif ve hareketli bir coğrafi bölge olduğunu anlamaktayız. Karahna kenti Tapigga ve Yukarı Ülke bölgeleri ile ilişkilendirilmesi, aslında kentin nasıl bir siyasi vaziyette olduğunu göstermektedir. Kentin Kaşkaların saldırıları nasıl ve hangi boyutta gerçekleştiği anlaşılması için kısaca Kaşkalara değinmemiz yararlı olacaktır.

Kaşka/Gaşgalar olarak adlandırılan toplukların kendilerine ait yazılı bir kaynağın veya bıraktıkları mimari bir eserin bulunmaması sebebiyle kültürel yapıları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Kuzey Anadolu coğrafyasında dağınık şekilde yaşayan yerli bir Anadolu topluluğu oldukları ve Hattiler ile akraba olabilecekleri düşünülmektedir. Kaşkaların varlıkları Hitit kaynakların aktarımı ile ortaya çıkmıştır. Hitit Devleti ile sürekli çatışma halinde olmalarından dolayı barbar veya domuz çobanı gibi aşağılayıcı bir tarzda anılmışlardır.¹⁵⁹

Hitit kralı I.Şupiluliuma'nın aktarımlarına göre Kaşkalar on iki kabileden oluşmaktaydı. Genellikle köylerde yaşayıp yarı göçebe tarzında bir hayat sürdürmüşlerdir. Bilindiği kadarıyla federal bir yapı içerisinde bulunmayıp, krallık veya bir devlet kurmamışlardır. Kaşkaların yapılanmaları hakkında Von Schuler batı, orta ve doğu olmak üzere üç guruba ayrıldığını ve bunlardan sadece Batı ve Doğu Kaşka gruplarının yerel şekilde örgütlendiğini belirtmiştir. Buna göre doğu grubu Kelkit Irmağı'nın kuzeyinden, Çekerek Bölgesine kadar ilerleyip hâkim olmuşlardır. Batı grubu da Kızılırmak'ın batısında bulunarak, Gök ırmak ile yukarı Deverez üzerinden Hititlere ait olan Pala Eyaletini sürekli tehdit etmişlerdir. Orta grubu ise Yeşilırmak ve Çekerek üzerinden Hitit topraklarına saldırmışlardır, Hititlere göre en tehditkâr grup bu olmaktadır.¹⁶⁰

Kral III. Hattuşilinin aktarımlarından, Kaşkaların saldırıları Eski Hitit Krallık Dönemine kadar uzandığı anlaşılmaktadır. Kral Labarna ve I.Hattuşili döneminde Kummaşmaha Nehri Kaşka ülkesi ve Hitit Devleti arasında sınır teşkil etmiştir. Kral Hantili döneminde ise Kaşkaların saldırıları yoğun bir şekilde artarak, Tiluara veya

¹⁵⁸ Murat, "Hitit Coğrafyasında", 175, 186; Macqueen, *Hititler ve*, 59

¹⁵⁹ Ünal, *Hititler Devrinde II*, 48-57

¹⁶⁰ Einar von Schuler , *Die Kaskäer: Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien*,(Berlin-Boston: De Gruyter, 2012.), 71,62

önemli bir kült merkezi olan Nerik kenti işgal edilip Kaşkaların eline geçmiştir. Nerik kenti ancak birkaç yüzyıl sonra tekrardan Hitit egemenliğine girecektir.¹⁶¹

Hitit krallarından özellikle I.Şupiluluma, II. Murşili, III. Hattuşili ve IV. Tuthaliya dönemlerindeki yıllıklarda, Kaşkalarla karşı yapılan seferleri anlatmaktadır. Konumları itibariyle Kuzey Anadolu coğrafyasında bulunmalarından dolayı, Hititlerin merkezi olan “Hatti ülkesine” yakın olup buraları sıkça yağmalamışlardır. Bu dönemdeki kralların yapmış oldukları birçok dualarda Kaşkaları tanrılara şikâyet etmeleri, Kaşkaların saldırıları ciddi bir boyutta Hitit Devletini etkilediğini göstermektedir.¹⁶² Bunlardan Hitit krallarından Kral I. Arnuwanda ile Kraliçe Aşmunikal yapmış oldukları dualarda, Kaşkaların Hitit topraklarına saldırıp kült kentlerindeki tapınakları veya tanrı heykellerini yağmalayıp ülkelerine götürdüklerini belirtip, tanrılara şikâyetle bulunup yardım dilemişlerdir.¹⁶³

Kral çiftin dualarında anlattıklarıyla beraber, genel olarak Kaşkaların saldırılarının boyutlarına baktığımızda işgal etmiş oldukları kentleri yağmalamaları dışında, özellikle kültüsel yapıları yıkıp, tapınakları ve tapınak arazilerindeki ekin yerleri, bağ ve bahçeleri de yağmalamışlardır. Kentte bulunan kült personelleri, rahipler, zanaatkârlar, tapınak mahiyetinde olan fırıncı, bahçıvan, aşçı veya çiftçi gibi görevliler köleleştirilmiştir. Buna göre Kaşka işgaline uğramış olan kentlerde kültüsel faaliyetler duraksayıp devlet dini tamamıyla ortadan kalktığı anlaşılmaktadır.¹⁶⁴ Bununla birlikte Karahna kentinin kültüsel yapısını ve tapınak görevlilerin sayılarını göz önünde bulundurursak, kentin Kaşka işgalleri sırasında büyük tahriplere uğrayıp tapınak görevlileri de köleleştirilmiş olabileceği muhtemeldir. Belki de Karahna’nın tapınağında bulunan NAM.RA esirleri de bu sebeple tapınakta görevlendirilmiştir.

Hitit kaynaklarında Karahna kentinin Kaşkalarla ilk münasebetleri, bekli de daha de eski tarihlere dayanmasına rağmen, ilk olarak Maşathöyük mektuplarından görmekteyiz. Hitit Kralı III. Tuthaliya zamanında Maşathöyük Bölgesi Yeşilirmak Vadisi içerisinde Kaşkaların saldırılarına karşı korumakla görevli askeri bir üstdür. Bu dönem içerisinde Kaşkalar Hatti ülkesini dört bir tarafından istila etmiştir. Karahna’nın adı geçen HKM No.71. Mektubun içeriğine baktığımızda araba savaşçıların komutanı olan

¹⁶¹ Von Schuler, *Die Kaskäer*, 22-24

¹⁶² Von Schuler, *Die Kaskäer*, 10-13

¹⁶³ Ünal, *Hititler Devrinde II*, 51

¹⁶⁴ Von Schuler, *Die Kaskäer*, 30, 80

Hulla, Kaššu adlı bir görevliyle mektup yazıp onu eleştirmiştir. Mektubun 15-23 satırlarında ” *Efendi (Lord) değimlisin?, Karahna, İšhupitta ve Šakkadunuwa dağı birliklerini Ninišankuwa’ya getirmesen Hatti adamları sana nasıl geldiğimi görecekler ve..... Sana*” şeklinde yazmaktadır. Mektubun 24-31 satırları arasında ise Hulla Yukarı Ülke birliklerini çektiğini ve Kaššu’nun biran önce ordusunu göndermesini gerektiğini bildirmektedir.¹⁶⁵

Mektupta da görüldüğü gibi Kaška ülkeleri olarak kabul edilen İšhupitta ve Šakkadunuwa Dağı, Karahna kenti ile birlikte ortaya çıkmış olup, “Yukarı Ülkesi” birliklerine katılmışlardır. Mektupla beraber Šakkadunuwa Dağı adına Karahna kentinde de üç sene de bir bayramın gerçekleşmiş olması¹⁶⁶ dağın Karahna kenti ile yakın bölge içerisinde bulundukları anlaşılmaktadır. Bu durumda Karahna kentinin Kaška ülkelerine oldukça yakın olduğunu ve buna bağlı olarak, kentin sıkça Kaška tehditlerine karşı karşıya kalmış olabileceğini söylemek yanlış olmayacaktır. Buna rağmen Hitit kaynaklarının aktardığı bilgiler ışığında Karahna’nın sadece II. Muršili ile III. Hattušili dönemlerinde işgale uğradığı bilinmektedir.

Hitit İmparatorluk Devrinde Kral II. Muršili, Kaşkalara yapmış olduğu birçok seferde başarılar elde edip, özellikle Doğu Kaška gurubundaki Tipijalı Pihhuni adlı kabile reisin önderliğindeki yerel Kaška Beyliğine son vererek Yukarı Ülke Bölgesinin emniyetini sağlamaya çalışmıştır.¹⁶⁷ Muršili Doğu Kaška grubunu oldukça zayıflatmasına rağmen saltanatın on beşinci yılında, Taggašta da bulunan Kaşkalara Karahna, Marišta ve Sadduppa kentlerini işgal etmişlerdir. Muršili kendisi harekât sırasında onun koruyucu tanrıları tarafından kuş şeklinde bir alamet gönderildiği ve bu alametten düşmanların pusuya yattığını öğrendiğini belirtmiştir. Pusuyu kuran Kaška birliklerinin geri çekilmesinden sonra, harekete geçen Muršili Kattimiu üzerinden Taggašta’ya ulaşarak orada bulunan Kaška birliklerini bozguna uğratıp bölgeyi tekrardan Hitit hâkimiyetine katmıştır.¹⁶⁸

II. Muršili’nin Kaşkalara karşı büyük başarılar elde etmesine rağmen büyük oğlu Kral II. Muwattali döneminde de saldırılar aynı şekilde devam etmiştir. Bu dönem

¹⁶⁵ Harry Angier Hoffner Jr, *Letters From The Hittite Kingdom*,(Atlanta: Society of Biblical Literature, 2008), 227-228

¹⁶⁶ Darga, *Karahna Şehri*, s. 14

¹⁶⁷ Von Schuler, *Die Kaskäer*, 46

¹⁶⁸ Von Schuler, *Die Kaskäer*, 47

içerisinde Muwattali küçük kardeşi ve daha sonraki Hitit Kralı olan III. Hattuşili'yi Yukarı Ülke bölgesinin valisi olarak tayin etmiştir. Buna göre Yukarı Ülkede Marišta, İshupittia, Hiššašpa, Katapa, Hattena, Durmitta, Hanhana, Darhana, Tummana, Hakmiš ve Zippalanda gibi kentlerin idaresi Hattuşili'ye verilmiştir.¹⁶⁹ Yukarı Ülkenin III. Hattuşili'nin idaresi döneminde Karahna kenti tekrardan Marišta olmak üzere, Pišhuru'da bulunan Kaşkalar tarafından işgal edilmiştir. III. Hattuşili'nin aktardığına göre abisi Muwattali düşmanların püskürtülmesi için sadece 120 kişilik savaş arabası tertip ettiğini ve hiçbir piyade asker göndermediğini belirtmiştir. Buna karşılık ise Kaşkaların sayısızca piyade askerin ve sekiz yüz savaş arabasının bulunduğunu belirtmiştir. Bu rakamların abartılı olmasına rağmen sonuç olarak Hattuşili düşman birliklerine karşı zafer elde ederek geri püskürtmeyi başarmıştır.¹⁷⁰

2.2. Karahna'nın Lokalizasyonu

Kültepe, Boğazköy veya Maşathöyük belgelerinde Karahna'nın lokalizasyonuna dair kesin bir bilgi bulunmamasına rağmen, kentin birtakım bölge isimleri ve şehir adları ile birlikte ortaya çıkmasından dolayı, kentin coğrafi konumu hakkında önemli izlenimler vermiştir. Daha önce değindiğimiz AGRİG listelerinde ortaya çıkan yer adları dışında Karahna kentine ait kült envanterinde veya kentin festivallerini anlatan belgelerde Karahna ile ilişkilendirilen ve yakında olduğu tahmin edilen Şamuha, Happidinu dağı, Şakkadunuwa dağı, Mahhut, Akaliya, Hurama ve Kummamaha, gibi yer adları da bulunmaktadır.¹⁷¹ Yer isimlerinden Mahhut ve Akaliya şimdiye kadar sadece Karahna festivalini anlatan CTH 681'nolu belgede ortaya çıkmaktadır.

Bütün bu kaynakların doğrultusunda Karahna'nın lokalizasyonun dair birçok bilim adamının farklı yorumları ve teklifleri bulunmaktadır. Genellikle Orta Anadolu'nun kuzeyi ve kuzeydoğusuna, yani Çorum, Amasya veya Tokat illerinin bulunduğu bölgelerde aranmaktadır. Garstrang ve Gurney Karahna'nın Çorum ile Amasya arasında olabileceğini dile getirmiştir¹⁷². Darga Çorum'dan çok, Karahna'nın Hattuša'nın kuzeyinden doğuda Elbistan'a kadar uzanan bölgede araştırılması

¹⁶⁹ Murat, "Hitit Coğrafyasında", 179

¹⁷⁰ Ahmet Ünal, *Hattuşili III. : teil I, Hattuşili bis zu seiner Thronbesteigung, band I* (Heidelberg; Carl Winter-Universitätsverlag, 1974), 66

¹⁷¹ Darga, *Karahna Şehri*, 32-32; Dinçol ve Darga, "Die Feste", 117-118

¹⁷² Del monte ve Tischler, *Die Orts und Gewässernamen*, 178

gerektiğini söylemiştir.¹⁷³ Cornelius ise daha farklı bir görüş sunmuş olup Karahna'nın eski Asurca Kirini Yunanca Korne ile tanımlayarak Fırat Nehrine yakın bir bölgede daha çok Malatya yakınlarında olabileceğini belirtmiştir.¹⁷⁴ Bundan başka Hattuša kentinin kuzeydoğusunda, Kaniş'in kuzeyinde veya Yıldızeli'nin kuzeybatısında olabileceğine dair farklı yorumlar bulunmaktadır.¹⁷⁵ Buna benzer farklı görüşlerin bulunmasına rağmen araştırmacılar çoğunlukla günümüzün Tokat ili içerisinde Maşathöyük Bölgesi ve Sulusaray ilçesinin üzerinde durduklarını görmekteyiz (**Şekil 2.3**).

Von Schuler Karahna kentinin Kaşkalar ile ilişkisini değerlendirmiş olup Taggašta'nın Tokat ilinin Turhal ilçesinin kuzeyinde veya doğusunda bulunabileceğini belirtip, buna göre de Karahna'nın Turhal ilçesinin güneyinde, Çekerek Irmağının orta kısımlarında aranması gerektiğini söylemektedir.¹⁷⁶ Bu görüş hakkında Ünal ise böyle bir durumda sıkça Kaşkaların işgaline uğrayan Karahna'nın başkent Hattuša'ya yakın olması anlamına geldiğini belirterek, Karahna'nın daha çok Turhal ile Tokat arasında Yeşilırmak Vadisi içerisinde aranması gerektiğini belirtmektedir.¹⁷⁷

Alp, Karahna kentinin Maşat höyük mektuplarından ortaya çıkmasından dolayı kentin Tapigga/Maşathöyük bölgesi içerisinde olabileceğini dille getirip, özellikle Karahna'da tapınma gören Happiduini Dağının aynı zamanda Maşat mektuplarında da ortaya çıkması ve buna göre Happiduini Dağının Tapigga'nın kuzeyinde bulunabileceğini belirterek, Karahna'nın Tapigga/Maşathöyük'ün kuzeyinde aranması gerektiğini söylemektedir.¹⁷⁸

Daha önce de gördüğümüz Şakkadunuwa ve Happiduini Dağları Karahna ile beraber anılmış olup kentin panteonunda bulunmasıyla beraber kutsal oldukları anlaşılmaktadır. Bunun dışına Kantariya veya Tapala gibi dağların da Karahna kentinde kutsal sayıldıklarını görmekteyiz. Hitit coğrafyasında birçok kutsal dağ mevcuttur ve dağ kültlerinin Hitit dini içerisinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dağlar tanrının bulunduğu mekân veya bizzat tanrı olarak kabul edilmekteydi. Bu sebeple

¹⁷³ Darga, *Karahna Şehri*, 4

¹⁷⁴ Friederich Cornelius, "Geographie des Hethiterreiches", *Orientalia: Nova Series*, 27/3 (1958), 250

¹⁷⁵ Kuzuoğlu, "Eski Asurca", 89

¹⁷⁶ Von Schuler, *Die Kaskäer*, 47, n.303

¹⁷⁷ Ünal, *Hattuşili III*, 194

¹⁷⁸ Alp, "Die Lage", 45-46

tanrıya yapılan çağırımlar tapınağın veya tören alanına yakın olan dağlarda gerçekleştiği düşünülmektedir.¹⁷⁹ Özellikle de Karahna'da saygınlık gören Šakkadunuwa Dağı, tapınak yapımı için kullanılan iyi cins odunları bulunması bakımından meşhur bir dağ olduğunu görmekteyiz¹⁸⁰. Bir Hitit-Hatti kökenli ritüel belgesinde, tanrıların kraliyet sarayı için yapım malzemelerini seçtiklerini anlatmaktadır. Belgenin bir parçasında tanrılar Šakkadunuwa Dağından iyi odunlar ile tahtaları, iyi olan “hitassa” ve “huimpa” odunlarını Kral Labarna'ya versinler şeklinde geçmektedir.¹⁸¹

Kutsal dağların ile Hitit kentleri birbirinden fazla uzak olmayıp aralarında sadece birkaç saatlik mesafenin olduğu düşünülmektedir, diğer önemli Hitit kentlerin kutsal dağ ile arasındaki mesafesi örnek alınmış olup genel ortalama olarak bir Kutsal dağ ile kentin arasında 5 km bir uzaklığın bulunduğu dair yorumlar bulunmaktadır.¹⁸² Örneğin Hattuş/Boğazköy ile Yazılıkaya arasında 1km, Arinna/Alacahöyük ile Hula Dağı arasında 4 km veya Nerik/Oymaağaç ile Adatepe arasında 4 km gibi.¹⁸³ Bu bağlamda Karahna kentinde kutsal sayılan özellikle Šakkadunuwa Dağı adına üç senede bir bayramın kutlanması, Maşathöyük belgelerinde beraber ortaya çıkmaları veya Happiduini Dağın tanrı gibi saygı görmesi, ya da Kantariya Dağı adına her sene bir bayramın kutlanılmasından dolayı bu dağların Karahna'ya oldukça yakın veya aynı konumda olabileceklerini düşünmek yanlış olmasa gerek. Fakat bu dağlar için yapılan dini törenler hakkında ayrıntılı bir bilginin bulunmadığı için törenlerin mekânsal olarak bu dağlarda gerçekleşip, gerçekleşmediğini bilemiyoruz.

Kantariyas Dağı şimdiye kadar sadece Karahna'nın kült envanterinde ortaya çıktığından dolayı dağın konumu bilinmemektedir. Šakkadunuwa veya Hapidduini Dağlarının lokalizasyonu tam olarak bilinmemesine rağmen, Süel Šakkadunuwa ve Happiduini Dağları için Deveci Dağları ile Akdağ olabileceğini belirtmişken,¹⁸⁴ Alp Šakkadunuwa Dağın Karadağ silsilesinde, Hapidduini dağın ise “yapraklı tepe” ile Buzluk dağı silsilesinde olabileceğini dile getirmiştir.¹⁸⁵

¹⁷⁹ Hasan Bahar, Murat Turgut ve Bora Küçük, “Hititlerde Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi”, Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 39,(2018) , 152

¹⁸⁰ Darga, *Karahna Şehri*, 22

¹⁸¹ Haas, *Geschichte der Hethitische*, 251

¹⁸² Bahar, Turgut ve Küçük, “Hititlerde Yerleşim”, 408

¹⁸³ Bahar, Turgut ve Küçük, “Hititlerde Yerleşim”, 415

¹⁸⁴ Süel, “Central East”, 206

¹⁸⁵ Alp, “Maşat-Höyük”, 646

Maşathöyük belgelerinin dışında, Karahna'nın Ortaköy-Şapinuva belgelerinde de ortaya çıkmasından dolayı, Süel Karahna'nın Ortaköy-Şapinuva yakınlarında olabileceğini söylemektedir.¹⁸⁶ Bundan başka İşhupitta'nın adı da Ortaköy belgelerinde ortaya çıkmış olup Maşayhöyük ile Ortaköy arasındaki bölge içerisinde olabileceği tahmin edilmektedir. Daha önce bahsettiğimiz HKM71'nolu mektupta da İşhupitta'nın Şakkadunuwa Dağı ve Karahna ile beraber anıldıklarını görülmüştür. Bütün bu bilgiler doğrultusunda Karahna'nın konumu Maşathöyük ile Turhal ilçesi arasındaki bölgelerde olabileceği düşünülmektedir.

Hitit kaynakların dışında sonradan yayınlanan bazı Kültepe metinleri neticesinde, Karahna kentinin yeri hakkında daha farklı görüşlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Araştırmacılar bu belgeler neticesinde Karahna'yı bir güzergâh içerisine yerleştirdiklerini görmekteyiz. Özellikle daha önce değindiğimiz Kt 92/k3 nolu metinde Karahna'nın da içerisinde bulunduğu Asurlu tüccarların yapmış olduğu bir seyahatten bahsetmektedir.¹⁸⁷ Sırasıyla güneyden kuzeye yapılan seyahatte; *Hurama - Luhuzattia - ? - Şamuha – Hatipitra – Kutia – Karahna – Kuburnat* şeklinde bir güzergâh ortaya çıkmaktadır¹⁸⁸.

Bundan başka diğer Kt n./k 211'nolu belgede ise Asurlu bir tüccarın Tawinia'dan Hattuş üzerinden Karahna'ya götürölmek istenmiştir. Barjamovic belgeye göre Karahna'nın Hattuşun doğusunda bulunduğunu ve buna göre Tawinia'nın ancak Hattuşun batısında olabileceğini belirtmiştir. Böylelikle sırasıyla batıdan- doğuya doğru *Tawinia- Hattuş- Şuppiluliyā - Karahna* şeklinde bir rota ortaya çıkmaktadır.¹⁸⁹

Kuzuoğlu Karahna'nın Maşathöyük ve Ortaköy belgelerinde ortaya çıkmasının yanında Kt 92/3 belgesindeki güzergâhı da değerlendirerek, Karahna'nın lokalizasyonuna dair Tokat'ın güneyinde bulunan Aktepe/Bolus teklifinde bulunmuştur.¹⁹⁰

Kt 92/k 3 güzergâhında yer alan Şamuha kenti günümüzde Sivas yakınlarında olduğu tahmin edilmektedir ve genellikle Kayalıpınar eşitlenmesi yapılmaktadır.

¹⁸⁶ Aygöl Süel ,“Ortaköy Tabletlerinde Geçen Bazı Yeni Coğrafya İsimleri”, içinde v. Uluslar arası Hititoloji Kongresi Bildirileri, (Çorum: 2002), 646

¹⁸⁷ Kuzuoğlu, “Eski Asurca”, 90

¹⁸⁸ Mouton, “Sulusaray/Sebastopolis” ,104

¹⁸⁹ Barjamovic, *A Historical Geography*, 284, 298; Mouton, “Sulusaray/Sebastopolis” ,104

¹⁹⁰ Kuzuoğlu, “Eski Asurca”, 90

Güzergâhtaki Šamuha ve Karahna sıralaması dışında, Dinçol ve Darga Šamuha kenti ile Karahna'nın yakın ilişkisini vurgulamışlardır. Karahna bayramları olarak özetlenen CTH 681'de belgesinde aynı zamanda Šamuha kentinde gerçekleşen bir bayram töreninden bahsetmesinden dolayı iki kentin birbirlerine yakın ve hatta komşu kentler olabileceğini dille getirmişlerdir.

Forlanini KUB. 4.3'nolu kurban listesinde Karahna'dan sonra sırasıyla Pittigarya, Arziya, Hasikasawanda ve Šamuha kentlerin takip ettiğini belirtip, Pittigarya ve Arziya' gibi kentlerin Šamuha'nın yukarısında bir nehirde bulunduğunu söylemektedir. Böylelikle Forlanini Karahna kentini Maşathöyük ile Šamuha arasında bulunan Sulusaray ilçesi ile eşitlemektedir.¹⁹¹

Birbirinden farklı yorumların bulunmasına rağmen, Karahna kentinin Tokat ilinin güneyinde bulunan Sulusaray ile eşitlenmesi, Barjamovic veya Mouton gibi birçok araştırmacı tarafından kabul edilmektedir.¹⁹² Coğrafi konumlamanın dışında Sulusaray'ın Roma dönemindeki adı olan Sebastapolis/Heraclepolis, Strabonun aktarımlarına göre daha önceleri Karana adını taşımış olmasından dolayı, araştırmacılar isim benzerliğine dikkat çekerek, Karahna'yı antik dönemdeki Karana ile eşitlemenin uygun olduğunu düşünmektedirler.¹⁹³ Hatta Mouton antik dönemdeki Sulusaray'ın baştanrılarından biri olan Herakles'in, Karahna kentinin koruyucu tanrısının varisliğini üstlenmiş olabileceğini belirtmektedir.¹⁹⁴

Barjamovic Kt 92/k 3'deki güzergâhın sıralamasına göre de Karahna kentini Sulusaray ile tanımlayabileceğini söylemektedir.¹⁹⁵ Buna göre Karahna ile Hurama arasındaki güzergâh içerisinde Šamuha'nın metinde geçen köprü ücretinden dolayı, kentin bir nehir ile köprüünün yakınında olduğunu vurgulamaktadır. Šamuha'nın Kayalıpınar ile özdeşleştirildiğinde ise Karahna-Sulusaray ile Šamuha kenti arasında 60 km bir mesafenin olduğunu ve Assurlu tüccarların Sulusaray ulaşmak için iki günlük bir yolcucuk içerisinde, Akdağlar arasında bir geçit kullanmış olabileceklerini belirtmektedir.¹⁹⁶

¹⁹¹ Forlanini , “The Offering”,268

¹⁹² Barjamovic, *A Historical Geography*, 282; Mouton, “Sulusaray/Sebastopolis”,107

¹⁹³ Mouton, “Sulusaray/Sebastopolis” ,102

¹⁹⁴ Mouton, “Sulusaray/Sebastopolis” ,105

¹⁹⁵ Barjamovic, *A Historical Geography*, 152

¹⁹⁶ Barjamovic, *A Historical Geography*, 282, 380-381

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HİTİT DİNİNDE KARAHNA KENTİ

3.1 Kentin Yerel Panteonu ve Koruyucu Tanrıları

Karahna'nın Hitit coğrafyası içerisinde birçok diğer kentlerde olduğu gibi, Karahna'nın da önemli bir kült merkezi olduğuna dair CTH 517 Karahna kült envanterinde, CTH 681'de Karahna Festivalini anlatan belgede ve farklı dini içerikli metinler neticesinde anlaşılmaktadır. Bütün bu veriler doğrultusunda, Karahna'nın aslen Hatti kökenli bir kült yapısına sahip olmasına rağmen, daha sonraları Hurri veya Luvi kökenli tanrıları da panteonunda barındırarak, Hitit dinindeki Synkretizm, yani dini bileşkenin en açık örneklerinden birini göstermektedir.¹⁹⁷ Daha önce belirtilen bir doğum ritüeli belgesinde, Hatti kült tabakasına ait tanrıların bölgesel yer taksimini anlatan KUB 30.29 nolu belgede koruyucu tanrının” D¹LAMMA ‘nın Karahna’da oturması” şeklinde bir ifadenin geçmesi, aslında Karahna'nın Hitit dini yapısı içerisinde çok sayıda bulunan Koruyucu Tanrılarından en önemli kült merkezlerinden birini teşkil ettiğini göstermektedir.¹⁹⁸ Karahna'nın bu kültüsel özelliği Anadolu'daki eski Hatti döneminden beri var olduğu tahmin edilmektedir. Zaten Karahna festivalini anlatan CTH 681''nolu belgedeki bazı kısımlardaki dil yapısı veya ifadeler de eski Hitit dönemine ait unsurlar olup, o döneme kadar uzandığını işaret etmektedir.¹⁹⁹

Schwemer, tanrı kültlerinin ve buna bağlı olan bayram metinlerinin belirli kurallar çerçevesine oturtulup, nasıl kutlanması gerektiğine dair kayıtların tutulması, bu kültlerin sürekliliğinin sağlanmasının amaçlanması ve bu dini metinlerin korunup muhafaza edilmesi, Hitit devlet bürokratlarının en önemli görevlerinden biri olduğunu

¹⁹⁷ Gregory McMahon, *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities* (Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 1991), 80

¹⁹⁸ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 458

¹⁹⁹ McMahon, *The Hittite State*, 81

belirtmiştir.²⁰⁰ Farklı kentlerde olmakla beraber Karahna'nın da kendine özgü bir kült envanterinin varlığı, aslında kentin önemli bir kült merkezi olduğuna dair önemli bir kanıt olduğunun göstergesidir.²⁰¹

Hitit dini içerikli kaynaklardan önemli bir kısmını teşkil eden kült envanterleri, genellikle Hitit Kralı IV. Tuthaliya dönemindeki dini girişimler, reformlar ve kültürlerin yeniden canlandırma çalışması ile ortaya çıkmıştır. Kral IV. Tuthaliya'nın din alanındaki bu önlemleri bir reformdan çok, yeniden kültürel bir örgütlenmeyi teşvik etmek amaçlı olduğu tahmin edilmektedir.²⁰² Buna göre Karahna kenti için de yeniden bir kültürel örgütlenmenin sağlanması veya kültürel yapılanmasının kayıt altında tutulması, Karahna'ya Hitit Devlet Kültü içerisinde önem verildiği ve ayakta tutulmaya çalışıldığı anlaşılmaktadır. Taracha, Karahna'nın devlet kültü içerisindeki önemini, MÖ.13 yy.'de kentte Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı için yeni tapınakların inşa edilmiş olmasıyla gösterdiğini dile getirmiştir.²⁰³

Bütün bu bilgilerin ışığında Karahna kentinin panteonuna bakıldığında oldukça farklı ve çok sayıda tanrılara tapınıldığını görmekteyiz. Şehrin panteonunda bulunan birçok tanrının ise Hitit İmparatorluk Dönemine dâhil olduğu düşünülmektedir.²⁰⁴ Yerel panteon içerisindeki tanrıların önem sırası hakkında II. Muwatalli'nin bütün tanrıların adına yapmış olduğu duada yerel panteon içerisindeki tanrılar hiyerarşik olarak sıralanmıştır. Dua'ya göre Karahna kentinin Fırtına Tanrısı, Karahna kentinin Koruyucu Tanrısı, Ala, Harabenin Fırtına Tanrısı, Erkek ve Dişi Tanrılar ile Karahna'nın Dağları ve Ormanları şeklinde bir sıralama olmuştur.²⁰⁵ Diğer bir sıralama da ise CTH 517 'de Karahna kentinin Koruyucu Tanrısı, Karahna Şehrin Fırtına Tanrısı ve Ormanın Koruyucu Tanrısı şeklinde bir sıralama mevcuttur.²⁰⁶ Her halükarda başta Koruyucu

²⁰⁰ Daniel Schwemer, "Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölülerin Bakımı", içinde *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 221

²⁰¹ McMahon, *The Hittite State*, 80

²⁰² Joost Hazenbos, *The Organization of The Anatolian Local Cults During The Thirteenth Century B.C. ,An appraisal of the Hittite Cult inventories, Cuneiform Monographs 21* (Leiden-Boston: Brill, 2003), 3; Bryce, *Hitit Dünyasında*, 154

²⁰³ Taracha, *Religions of*, 101

²⁰⁴ Mouton, "Sulusaray/Sebastopolis", 107

²⁰⁵ Del monte ve Tischler, *Die Orts und Gewässernamen*, 178; Mouton, "Sulusaray/Sebastopolis", 107

²⁰⁶ Darga, *Karahna Şehri*, 19

Tanrısı olmak üzere, kentin yerel Fırtına Tanrısı ile beraber Karahna'nın Baş Tanrıları olarak, şehrin panteonunda en üst konumunda bulunmuşlardır.²⁰⁷

Karahna'da tapınılan tanrılar hakkında Mouton, kentteki Tanrıların kültürel aidiyetlerine göre ayırt etmiştir. Buna göre Karahna'da tapınma gören tanrılardan bazıları;²⁰⁸

Hatti kökenli olanlar, Arinna kentinin Güneş Tanrıçası, Aškašepa, Kataha, Halki, Telipinu, Antalya, Hasamil, Tapala Dağı, Fırtına Tanrısı, Yerin Güneş Tanrıçası, Lihzinia kentinin Fırtına Tanrısı, Nerik kentinin Fırtına Tanrısı, Kummamaha'nın Fırtına Tanrısı

Hurri Kökenli olanlar, Šamuha'nın Šawuškasi, Hepat Mušuni, Ordunun Fırtına Tanrısı, Bozkırın Šawuškasi, Kubaba, Tapininga Şehrin Šawuškasi

Luvi kökenli olanlar, Koruyucu Tanrı Washaza, İmmarni Tanrıları, Durra kentinin Güneş Tanrıçası, İyaya, İyarri, Walma kentinin Fırtına Tanrısı,

Diğer Tanrılar, Zababa, Pirva, U.Gur, Ay Tanrısı, Hasala Nehri, Za Dağı, Büyük Dağ, Mahhut kentinin Koruyucu Tanrısı, Göğün Güneş Tanrısı, Ala, Sarruma, Hapidiuni Dağı, Zippalanda kentinin Fırtına Tanrısı...

Sayı bakımından oldukça fazla tanrının bulunmasına rağmen, tabletlerdeki eksik kısımlarından dolayı ismi bilinmeyen tanrılar da mevcuttur. Şehrin yerel panteonu yukarıda da gördüğümüz gibi farklı bölgelerin yerel tanrıları da yer almaktadır. Bunlardan özellikle Šamuha kentinin yerel panteonunda bulunan Šauška, Abara veya Ülke'nin Šauškasi gibi tanrıların da Karahna'da kutsanması, iki kentin tekrardan yakın olduklarını gösterdiği gibi, kültürel alanda da etkileşim halinde olmuş oldukları anlaşılmaktadır.²⁰⁹ Bütün bu tanrılar içerisinde, kentin kült envanterinin aktarımına göre, kentteki önemli tanrıları arasında Koruyucu Tanrı ile Yerel Fırtına Tanrısının yanında, Lihzina kentinin Fırtına Tanrısı, Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ve Fırtına Tanrısı olarak kabul edilmekteydi.²¹⁰

²⁰⁷ Taracha, *Religions of*, 100

²⁰⁸ Mouton, "Sulusaray/Sebastopolis", 108-109

²⁰⁹ Taracha, *Religions of*, 102; Mouton, "Sulusaray/Sebastopolis", 107

²¹⁰ Hazenbos, "The Organization of", 217, n.89

Hitit dini anlayışına göre tanrılar evrenin ve yeryüzünün çeşitli alanlarında ikamet etmekteydiler. Devletin, kraliyetin veya belirli bir şehrin huzuru, refahı veya devamlılığı için tanrıların gazabından kaçınılamaya çalışılıp, onların kültürel etkinliklerinin yapılması veya riayet edilmesine önem verilmiştir.²¹¹ Bu anlayış doğrultusunda Karahna'nın kalabalık bir panteona sahip olmasından dolayı, kentteki kültürel etkinliklerin yoğunluğunu ve çeşitliliğini de beraberinde getirmiştir. Kült envanterinin aktarımlarına göre, kentin kendi yerel kültürel etkinlikleri dışında Hurma veya Kummaha gibi kentlerin de, kültürel alanda Karahna kentine bağlı oldukları anlaşılmıştır.²¹² Böylelikle Karahna kentinin kendi bölgesi dışında yakınında bulunan kentlere de kültürel bir merkez teşkil ettiğini söylemek yanlış olmasa gerek.

3.1.1 Karahna Kentinde Önde Gelen Tanrılar

3.1.1.1 Koruyucu Tanrısı

Hitit panteonu içerisinde tanrılarının genel özellikleri bakımından doğaya ait unsurlarla iç içe olup farklı özellikleri ile beraber koruyucu olarak çeşitli niteliklere sahip oldukları bilinmektedir. En başta daha önce de bahsetmiş olduğumuz Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısı devlet panteonunun en üst kısımlarında bulunarak, kraliyetin ve hanedanlığın koruyucuları olarak yerlerini almışlardır. Bunun dışında Hitit krallarında kendilerine özel koruyucu tanrıları da bulunmaktaydı. Örneğin III. Hattuşili Koruyucu Tanrıçası Şamuha kentinin İştar'ı iken, II. Muwatalli Pilhassa sıfatını taşıyan Fırtına Tanrısını, IV. Tuthaliya ise Sarruma adlı tanrıyı koruyucu tanrı olarak seçmiştir.²¹³

Büyük tanrılarının dışında, Hititler tarafından Koruyucu Tanrılar olarak adlandırılan ve bir nevi himayeci veya koruyucu ruhlar olan tanrı gurubu mevcuttur. Bu Koruyucu Tanrılar Hitit metinlerinde ^DLAMMA veya ^DKal Sümeogramı ile tanımlanmaktadır ve Hitit Tanrısı Inar(a) ile eşitlenmiştir. Kelime olarak Lamma Akadça metinlerinde Tanrıça Lamassu belirtmek için kullanılmasına rağmen, Hititler LAMMA (Koruyucu Tanrı) tanımlamasını eril tanrıları için kullandıkları

²¹¹ Schwemer, "Tanrılar Kültü", 219

²¹² Darga, *Karahna Şehri*, 3

²¹³ Von Schuler." Kleinasien. Die Mythologie", 194

görülmektedir.²¹⁴ LAMMA Tanrıları görsel olarak farklılık göstererek çoğunlukla kutsal hayvanı olan bir geyiğin üstünde durur vaziyette bir elinde kılıç, ok, mızrak veya kalkan, diğer elinde ise kartal veya tavşan v.b. şekilde temsil edilmektedir (**Şekil 3.1**).²¹⁵ Bu görselin dışında Kuzey Anadolu Hatti geleneğinin bir parçası olduğu düşünülen Zihtariya, Kantipuitti veya Kappariyamu gibi bazı koruyucu Tanrılar “*kursa*” “*av çantası*” adlı nesne biçiminde bütünleşmiş olup, bu nesne ile temsil edilerek tapınma görmüştür.²¹⁶

Koruyucu Tanrılara genel olarak bakıldığında; diğer birçok farklı kültürlerde de benimsendiği gibi, Orta Krallık döneminden itibaren ortaya çıkıp Hititlerin dini yapısı içerisinde yerini almıştır. Köken olarak Hititlere Mezopotamya veya Hatti geleneğinden geldiği tahmin edilen Koruyucu Tanrıların, işlevleri bakımından benzerlik gösterip, kendilerine ait yaşam ve kutsal alanları olup, doğayı, kraliyeti veya insanlar gibi çeşitli unsurları korumaktaydılar.²¹⁷ Buna benzer nitelikleri ile Hitit panteonunda oldukça fazla sayıda bulunan LAMMA yani Koruyucu Tanrılar, Fırtına Tanrılarında olduğu gibi farklı tezahürleri bulunmuştur. Bunlardan çeşitli kuruluşların örneğin Sarayın Koruyucu Tanrısı, Labarna’nın evi, Tapınakların veya Ocağın Koruyucu Tanrısı gibi tanrılar bulunduğu gibi, bazı kentlerin de Karahna, Hattušaš veya Tauriššya gibi yerel tanrıları mevcuttur.²¹⁸

Çok sayıda bulunan Koruyucu Tanrıları hakkında Mc Mahon, bu tanrıların türlerine göre ayırt edilebileceğini belirtmiştir; Bunlardan **Birincisi** ismi metinlerde yazılı olan tanrılar(Ala, Haptatilya veya Zihtariya gibi), bu türde olanların genellikle Hatti kökenli olduğu düşünülmektedir. **İkincisi** ismi metinlerde yazılı olmayıp sadece LAMMA şeklinde tanımlanan tanrılar, **Üçüncüsü** LAMMA artı coğrafi ad ile tanımlanan tanrılar, örneğin ^DLAMMA ^{URU}Karahna, **Dördüncüsü** ise LAMMA artı bir

²¹⁴ Bryce, *Hitit Dünyasında*, 164; Cem Karsu, “Why Did the Hittites Have a Thousand Deities?”, içinde *Hittite studies in honor of Harry A. Hoffner, Jr. : on the occasion of his 65th birthday*, ed. Gary Beckman, Richard Beal, Gregory McMahon, (Wiona Lake: Eisenbrauns, 2003), 210; Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 450

²¹⁵ McMahon, *The Hittite State*, 4

²¹⁶ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 450- 453; Popko, *Religions of*, 89-90

²¹⁷ McMahon, *The Hittite State*, 36; Collins, *The Hittites*, 175

²¹⁸ Von Schuler.” Kleinasien. Die Mythologie”, 194

sıfat ile tanımlanan tanrılar, örneğin ^DLAMMA,LİL “ Kırsal Bölgenin Koruyucu Tanrısı“ gibi.²¹⁹

Yerel Koruyucu Tanrılar grubu içerisinde Karahna kentinin Koruyucu/Lama Tanrısı “^DLAMA ^{URU}Karahna”, en önemli yerel Koruyucu Tanrılardan biri olarak kabul edilmektedir.²²⁰ Diğer Koruyucu Tanrılarda olduğu gibi Karahna’nın Koruyucu Tanrısı da, Hattušaš kentinin Koruyucu Tanrısından sonra İmparatorluk Devrine ait devlet antlaşmalarındaki “Tanrı Yeminlerinde” veya çeşitli dualarda en çok ortaya çıkan ve en yaygın Koruyucu Tanrılarında biri olma özelliğini taşımaktadır. Bu sebepten dolayı tanrının devlet kültü içerisinde özel bir statüye sahip olduğu düşünülmektedir. Tanrının bu özelliğini Geç Hitit Dönemine kadar korumuş olduğunu II. Şupiluluma protokolünde adı geçmesiyle anlaşılmaktadır. Ayrıca tanrının Hatti kökenli olduğuna dair, yukarıda daha önce bahsetmiş olduğumuz bir doğum ritüeli belgesi neticesinde anlaşılmasına rağmen Şamuha’nın İştâr’ı adına kutlanan bir festivalden ortaya çıkarak, Hurri Festivalinde de yer alacak kadar önemli bir tanrı olduğunu göstermektedir.²²¹

Devlet antlaşmalarından I. Şupiluluma ile Hayyasa’lı Huqqana, II. Murşili ile Amurru ülkesinden Tubbi Tessup, II. Murşili ile Ugarit ülkesinden Niqmepa, II Muwatali ile Wiluša Kralı Alekşanduş veya III. Hattuşili ile Ramses arasında yapılan Kadeş Barış Antlaşması gibi çeşitli antlaşmalarındaki tanrı yeminlerinde Karahna’nın Koruyucu Tanrısı “ *İlahi bir tanık* “ olarak ortaya çıkmaktadır.²²² III. Hattuşili ile II. Ramses arasındaki antlaşma metnin Mısır versiyonun da Karahna’nın Koruyucu Tanrısı, “Karahna’nın Tanrıçası” şeklinde belirtilmesinden dolayı tanrının cinsiyeti hakkında kuşkuları beraberinde getirmiştir. Koruyucu Tanrının LAMMA şeklinde tanımlanmasına rağmen belgedeki ifadeden dolayı Mc Mahon veya Haas gibi bazı araştırmacılar Karahna’nın Koruyucu Tanrısını cinsiyeti tam olarak bilinmemesine rağmen bir dişi tanrıça olarak kabul etmektedirler.²²³ Mc Mahon Hititlerin eril ve dişi

²¹⁹ McMahon, *The Hittite State*, 4- 5

²²⁰ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 458

²²¹ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 458; McMahon, *The Hittite State*, 37

²²² Mouton, “Sulusaray/Sebastopolis”, 105; Güngör Karauğuz, *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri* (Konya: Çizgi Kitapevi, 2002), 139, 169, 183, 242

²²³ McMahon, *The Hittite State*, 36; Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 458; Mouton, “Sulusaray/Sebastopolis”, 105

için ortak bir cinsiyet kullanmalarından dolayı, Koruyucu Tanrılarının cinsiyetinin belirlenmesinin neredeyse imkânsız olduğunu söylemektedir.²²⁴

Karahna'nın Koruyucu Tanrısı adını almış olduğu Karahna şehrinde de baş tanrısı olma özelliği taşımasıyla, kentte birçok tanrının bulunmasına rağmen, daima ön plana çıktığını görmekteyiz. Tanrının kült merkezi edildiği Karahna kentindeki tapınağı, şehrin baş tapınaklarından birini teşkil ederek toplam 755 personeli barındırmış olması, kült envanterlerinde eş benzeri olmayan bir rakam olup tapınağın büyüklüğünü ve Koruyucu Tanrının önemini işaret etmektedir.²²⁵

Karahna'nın Koruyucu Tanrısına yapılan kültürel etkinliklere bakıldığında toplam 26 tapınak personeli hizmetine verilmiş olup, adeta Karahna da kültürel etkinliklerin en başında yer almış olduğunu görmekteyiz;

Karahna kült envanteri Ö.y. 18-26;²²⁶

"18. ...Onun (tanrı kültü) GİS pitarhaiti bayramları (ile) zenginleştirilmiştir.

19. Onun günlük kurban (ekmeği), (bir) ay bayramı (vardır). Onun için (tanrı için) her sene on bir bayram (yapılır).

20.(Bunların) arasında (bir) büyük bayram, bir taggantipu bayramı, bir hububat yığın? Bayramı,

21. bir hurnaja- bitkisi bayramı, bir orman bayramı, bir sonbahar bayramı,

22. Bir yağmur bayramı, bir essai- bayramı, bir Kantarija- dağı bayramı,

23. bir bağ bozumu bayramı her sene (yapılır).

24. Bir Şakudunuwa-dağı bayramı, her üç senede bir tesit edilir.

25. Her sene ona (tanrıya) erzak şöyle verilir: yedi sığır,

26. (..)? koyun, yüz elli beş yarım ölçü öğütülmüş tarsan (=buğday?), üç yarım ölçü şa(rap).".....

Güterbock burada adı geçen Hurnaja-bitkisi Bayramı'nın, "Hurnaya-ya" kelimesinin "avlanmak" fiilinden türemiş olabileceğini ve muhtemelen bir Av Bayramı

²²⁴ McMahon, *The Hittite State*, 5

²²⁵ Darga, *Karahna Şehri*, 4 ; Michele Cammarosano, *Hittite Local Cults* (Atlanta: SBL Press, 2018), 416

²²⁶ Darga, *Karahna Şehri*, 14

olduğunu belirtmektedir.²²⁷ Doğa'nın Koruyucu Tanrıları bulunduğu bölgenin içerisindeki hayvanların efendisi olarak sayılmış ve bu özellikleri ile Koruyucu Tanrıların avcı bileşeni veya kişilikleri bulunmaktadır. Örneğin Koruyucu Tanrı Zihtariya adına AN.TAH.ŠUM bayramında yapılan bir kurban merasiminde köpek maskesi ile kuşanmış avcılar katılmıştır.²²⁸ Böylelikle Karahna'nın Koruyucu Tanrısının da avcı bir özelliğe sahip olabileceğini düşünmek yanlış olmasa gerek.

Dini merasimler hakkında, kült envanterinin dışında, Karahna Festivali belgesinde de Koruyucu Tanrı adına bir adet keçinin kurban edildiği yazmaktadır. Bundan başka diğer eksik bir belge parçası olan IBOT 3.18 'de Koruyucu Tanrı adına Libasyon töreninde bir ekmeğin bölünerek kurban edildiği sırada Ahşap İnanna enstrümanlarının çalındığı ve şarkı söylendiği anlaşılmaktadır.²²⁹ Karahna kentinin Koruyucu Tanrısının adına yapılan dini merasimlerin içeriği, hakkında fazla verinin bulunmamasından dolayı pek bilinmemektedir.

3.1.1.2 Ala Tanrıçası

Ala, bir Koruyucu Tanrıça olarak Hitit kültüründe fazla bir rolü olmayıp bazı dini metinlerde Koruyucu Tanrı ^DLAMMA ile beraber veya tek başına ortaya çıkmaktadır. Daha önce görmüş olduğumuz II. Muwattali'nin Fırtına Tanrısı Pithassiya adına yapmış olduğu duada Ala Tanrıçası Karahna'nın LAMMA/Koruyucu Tanrısı ile beraber adı geçerek kentin panteonunun sıralamasında yer almıştır. Mc Mahon bu dua da Koruyucu Tanrıça Ala'nın Karahna'daki erkek ve dişi tanrılar grubundaki sıralamasına katılmamış olmasından dolayı, tek tek anılacak kadar önemli olduğunu belirtmiştir.²³⁰ Fakat ne Karahna kült envanterinde ne de "Karahna Festivali" belgesinde Ala Tanrıçası ortaya çıkmamaktadır. Bu sebeple tanrıçanın Karahna kentindeki kültürel yapısına dair fazla bilgi bulunmamaktadır.

Ala Tanrıçası genellikle LAMMA Tanrıları ile eşleştirilmiştir ve LAMMA Tanrıların erkil bir cinsiyete sahip olmasından ötürü Ala Tanrıçasının LAMMA Tanrıları ile birer ilahi çift oldukları düşünülmektedir. Tanrıça diğer koruyucu tanrılarda

²²⁷ Hans Gustav Güterbock, "Hittite Kurba "Hunting Bag"", içinde *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings Of Hans Gustav Güterbock*, ed. Harry Angier Hoffner Jr., (Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 1997), 140

²²⁸ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 454

²²⁹ McMahon, *The Hittite State*, 231

²³⁰ McMahon, *The Hittite State*, 12

olduğu gibi devlet antlaşmalarındaki tanrı yeminlerinde neredeyse hiç ortaya çıkmamaktadır. Buna rağmen dini içerikli metinlerde ve bazı kültüsel etkinliklerde yer almış olduğu anlaşıp, bu metinler neticesinde tanrıçanın eski tarihlerden beri Anadolu’da kutsandığı tahmin edilmektedir. Bunlardan eski bir metin parçası olan KUB 43.de “İki (uzun) Kalın ekmek, bir “eski” kalın ekmek, bir kadeh şarap; (ve) bir erkek keçi Koruyucu Tanrının adamları, Koryucu Tanrı ve Ala için” şeklinde ifade geçmektedir. Tanrıçanın Kaniş’in yerel panteonunda da ortaya çıkarak Koruyucu Tanrı olma özelliğinin eskilere kadar dayandığını göstermektedir.²³¹

3.1.1.3. Karahna ve Lihzina Kentinin Fırtına Tanrıları

Yerel Fırtına Tanrılardan biri olan Karahna’nın Fırtına Tanrısı, Karahna kentinin baş tanrılarında biri olarak şehrin Koruyucu Tanrısı ile beraber ortaya çıkmaktadırlar. Tanrının adı II. Muwattali’nin duasında ve kült envanterinde görülmektedir. Karahna’nın Fırtına Tanrısı, kült envanterindeki sayımda Koruyucu Tanrı ile beraber tapınak sayımına dâhil edilmiştir. Baş tanrılardan biri olarak kabul edilmesine rağmen, Karahna ile ilgili kaynaklarda tanrının kültüsel içeriği hakkında bilgi bulunmamaktadır. Genel olarak Fırtına Tanrıları hakkında daha önce de belirttiğimiz üzere Hitit Tanrıları arasında en başta yer alan tanrılardan biri olarak doğayı yönlendiren, yağmuru sağlayarak bitkilere hayat ve yaşam veren bir ilahi güç olarak Fırtına Tanrısı kültünün ülke içerisinde yayılmasına önem verilmiştir. Hitit metinlerine göre Fırtına Tanrısının 150 kült yeri tespit edilmiştir. Yerel veya farklı sıfatlar taşıyan ortak özelliğe sahip oldukça fazla Fırtına Tanrısı tezahürleri bulunmuştur.²³²

Kült envanterinde Lihzina kentinin Fırtına Tanrısı adına bir tapınağın inşa edildiğinden bahsetmesi ile tanrının Karahna da önemli bir yere sahip olduğu tahmin edilmektedir.

Karahna şehri kült envanteri Ö.y II (6-11)²³³

6.Lihzina Şehri Fırtına Tanrısı: tanrı tasviri (olarak) şimdi tekrar yapıldı.

7. Ona bir tapınak inşa edildi. GİŞ-Hur Pitarhaida-bayramları (ile) (tanrı kültü)

8. zenginleştirildi. Onun için her sene iki bayram

²³¹ Taracha, *Religions of*, 27

²³² Daniel Schwemer, “The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies: Part II”, *Journal of Ancient Near Eastern Religions*, 8/1 (2008), 21

²³³ Darga, *Karahna Şehri*, 14-15

9. (bunun içinde bir gök gürültüsü bayramı (ve) bir hasat bayramı (vardır). Beş koyun,

10. Yedi yarım ölçü, üç BAN öğütülmüş tarsan (= buğday?), bunun içinde erzak kabının beş yarım ölçü kızılca buğdayını

11. Karahna şehri saray mensupları verirler.

Lihzina kentinin Fırtına Tanrısı, adından da anlaşılacağı gibi Kuzey Anadolu da bulunduğu tahmin edilen ve önemli bir Hatti kültürünün merkezlerinden olan Lihzina kentinin yerel fırtına tanrısı olarak bilinmektedir. Lihzina kenti önemli Hitit efsanelerin gerçekleşmiş olduğu bir kent olarak karşımıza çıkmaktadır. Kentin yerel Fırtına Tanrısı diğer tanrıları gibi devlet antlaşmalarında ismi sıkça geçmiş olmakla beraber, tanrının bir kayboluş efsanesi de bulunmaktadır. Tanrının Tilulara kentindeki tasviri ise altın ve gümüş kaplamalı, dört ayaküstünde duran bir boğa heykelli olmaktadır.²³⁴

3.2. Kentin Tapınakları

Karahna kentinin Hitit kaynaklarında önemli bir tapınak kenti olduğuna dair, kült envanterinde veya Koruyucu Tanrının kült merkezi teşkil etmesi gibi belirli özellikleri ile anlaşılmaktadır. Buna göre kentte birden fazla tapınağın bulunduğu ve bazı tapınakların ise yapılmasının planlandığı anlaşılmaktadır. Kent ile alakalı verilerin en dikkat çekici olan hususu ise kült envanterinden anlaşıldığı kadarıyla şehrin baş tapınağını teşkil eden Koruyucu Tanrı tapınağın yüksek mahiyette tapınak personelini barındırmış olmasıdır. Darga, Koruyucu Tanrı tapınağında 755 görevlinin bulunmasını, aslında bu tapınağın dini bir merkez olmasının yanında sosyo-ekonomik açıdan da bir işlevi olduğunu ve Hattušaş Boğazköy'deki "Büyük Tapınak" benzeri bir yapının Karahna da olabileceğini dile getirmiştir (Şekil 3.2).²³⁵

Karahna Kült Envanterinde CTH 517 Ö.y II (10-11) geçen bir ifade de Karahna da bir sarayın olabileceğini işaret etmektedir. Buna göre Lihzina kentinin Fırtına Tanrısı için verilecek olan erzakların, Karahna şehrinin saray mensupları tarafından verildiğini yazmaktadır.²³⁶ Sieglova, Karahna ile ilgili geçen bu ifade hakkında tapınak yapısı

²³⁴ Haas, *Geschichte der Hethitischen*, 609-611

²³⁵ Darga, *Karahna Şehri*, 4

²³⁶ Darga, *Karahna Şehri*, 15

dışında bir “Regionals Palast” yani bir “Bölgesel Saray” kentte bulunmuş olabileceğini ifade etmektedir.²³⁷ Bilindiği üzere tapınakların dini işlevleri yanında ekonomik ve idari işlevleri de bulunmaktadır ve Koruyucu Tanrı tapınağındaki personellerin sayısı da göz önünde bulundurulduğunda, büyük bir tapınak yapısını işaret etmesinin yanında, bir nevi Tapınak-Saray şeklinde bir idari işlevi olabileceği düşünülmektedir.

Bugüne kadar Karahna kentinin keşfedilememesi veya şehir ile alakalı verilerin tapınakların iç yapısı veya mimari yapısı hakkında bilgi vermemesine rağmen, Hitit tapınaklarının genel özellikleri bakımından birbirlerine benzerlik göstermelerinden dolayı, Karahna kentinde bulunan tapınakların da aynı özelliği taşımış olabileceği varsayılabilir. Şimdiye kadar birçok kutsal alan veya tapınak ortaya çıkmıştır. Bunlardan 31’i Hattušaš-Boğazköy kentindedir ve buradaki Fırtına Tanrısı Tapınağı en görkemlilerinden biri olarak kabul edilmektedir. Diğer iki önemli tapınak ise Kuşaklı-Şarišša’da bulunmaktadır. C yapısı adındaki tapınak 76x73 alanı ile en büyük yapıtlarından biri olarak kabul edilmektedir. Ortaya çıkan buna benzer buluntular neticesinde Hitit tapınaklarının bazılarının değişkenlik gösterse bile tapınakların birçoğunda tipik ortak özelliklerinin olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 3.3).²³⁸

Tapınaklar, tanrının bireysel alanı olduğu gibi çeşitli tanrılara da ev sahipliği yapmaktadır. Hattušaš-Boğazköy ve diğer tapınakların örneklerine göre Hitit tapınakları genellikle 400 ile 4000 metrekare arasında değişen yüzölçümleri ile dörtgen bir zemin planına sahip olup etrafı duvarla çevrili bir *temenos* yani bir kutsal alanın içerisinde yer almaktadır. Her tapınakta bulunduğu düşünülen tipik ana unsurlar ise avlu (hila), bir geçiş kapısı E. KAL, Sütunlu Galeri (hılamer), önoda ve Yunanca “*adyton*” kelimesi ile eşitlenen bir iç oda/ kült odası olduğu anlaşılmaktadır.²³⁹

Tapınakların giriş yapısı iki veya üç kapı geçişine sahip kanatlarla örtülebilmekteydi. Girişin ardından üstü açık bir iç avluya ulaşılır ve burada dini merasimlerin gerçekleştiği düşünülen ve avlunun kenarlarını çevreleyen direkli galeriler bulunmaktadır. Tapınağın en önemli yerlerinden biri sayılan kült odaları ile iç oda sütunlu galerinin arkasında bulunmaktadır. İç odasına doğrudan sütunlu galeriden

²³⁷ Siegelová, "Der Regionalpalast", 202

²³⁸ Seeher, "Hitit Mimmarlığı", 137; Zimmer-Vorhaus, "Hittite Temples:", 201

²³⁹ Zimmer-Vorhaus, "Hittite Temples:", 205-206; Seeher, "Hitit Mimmarlığı", 136; Aygöl Süel, "Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu." İçinde X. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler II Cilt*, (Ankara, 1986), 518

geçilmeyip daha uzun bir yolun izlenmesi ve çeşitli odalardan geçildiği anlaşılmaktadır.²⁴⁰ İç odası veya ana kült odası tanrı heykellerinin ve çeşitli kült eşyalarının bulunduğu bir yer olarak ziyaretleri kısıtlanmış olup sadece belirli imtiyaza sahip kişiler tarafından ziyaret edilebilen bir mekân olduğu anlaşılmaktadır. Böylelikle burada gerçekleşen dini merasimler, dışarıdan gelen izleyicilere kısıtlanmıştır.²⁴¹

Tapınakların kısaca bu genel özellikleri ile Karahna'daki tapınaklar hakkında bilgi veren kült envanterine baktığımızda toplam 26 Tanrı için 9 tane tapınağın bulunduğu ve diğer 17 Tanrı ise Huwasi taşı şeklinde kutsanmış olduğu belirtilmektedir. Bundan hariç 7 tapınağın da yapılması planlandığı yazmaktadır. Buna göre;²⁴²

Tapınakları bulunan Tanrılar: İki tane Karahna'nın Koruyucu Tanrısı adına, iki tane Karahna'nın Fırtına Tanrısı adına, Lihzina kentinnin Fırtına Tanrısı adına, iki tane çift tapınak Arinna'nın Güneş Tanrıcısı ile Fırtına Tanrısı adına.

Huwasi Taşı ile kutsanan Tanrılar: Fırtına Tanrısı Takkantipa, Koruyucu Tanrı, ^DKippamula, ^DKupapa, Kummaha Şehri Fırtına Tanrısı, Kartal Fırtına Tanrısı, Şehir Kapıların Şalawani tanrıları, içeri giren Fırtına Tanrısı, Tarmaliya şehri Fırtına Tanrısı, “Yeni” İstar, Fırtına Tanrısı pihaššašši, Şimşeklerin Fırtına Tanrısı, Fırtına Tanrısı pihami, büyümenin Fırtına tanrısı, ^Dİjarri, Gazzarunaili nehri, ^DŞarruma.²⁴³

Kült envanterinde ilk olarak Koruyucu Tanrı Tapınağından bahsedilmiştir; Karahna kült envanteri Ö.y. I (1-6)

1. *Karahna şehri Koruyucu Tanrısına gümüş ve altın sayılmıştır, onun tapınağının*
2. *(iç)i kuyumcu (ve) Mühürtaşı kazıyıcısı tarafından düzenlenmiştir.*
3. *Onun sivil esirleri (tanrının) sayılmıştır. Ona tanrıya tapınak müstahdemleri*
4. *tahsis edilmiştir; eskiden (kalma) dokuz tapınak müstahdemi (ona aittir);*
5. *Şimdi ona (tanrıya) eski evin (eski tapınağın) dokuz tapınak müstahdemi*

²⁴⁰ Seeher,” Hitit Mimmarlığı. 135-136: Wulf Schrimer,”Şehir, Saray, Tapınak”, içinde *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, ed. Wenzel Jacob, (Bonn: Kunst und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland , 2002), 484

²⁴¹ Macqueen, *Hititler ve*,133

²⁴² Darga, *Karahna Şehri*, 13-16; Hazenbos,*The Organization of*,178-179

²⁴³ Darga, *Karahna Şehri*, 16

6. *daha tahsis edildi. (Böylece) onlar eski evin (eski tapınağa ait olan)...*

Yukarıdaki geçen ifadelerde, Koruyucu Tanrı'ya ait eski bir tapınağın bulunduğu anlaşılmaktadır. Envanterin devamında Ö.y. II. 5. ise iki tapınağın Karahna şehri Koruyucu Tanrısı ile Karahna şehri Fırtına Tanrısı için yapıldığından bahsedilmektedir.²⁴⁴ Mouton, yukarıda geçen ifade hakkında Koruyucu Tanrısının eski tapınağı ile beraber, iki tane tapınağın bulunmuş olduğunu belirterek, Ö.y II. 5 de geçen “İki tapınak biri Koruyucu Tanrısı için bir Fırtına Tanrısı” ifadesinin yerine “İki tapınak (adı geçen Tanrılardan her biri için) Koruyucu Tanrısı ile Karahna'nın Fırtına Tanrısı şeklinde olması gerektiğini söylemektedir.²⁴⁵ Böylelikle her iki tanrının toplam dört tane tapınağı bulunduğu anlaşılmaktadır. Metinde eski tapınağın vurgulanmış olması, muhtemelen yeni yapılmış olan Koruyucu Tanrı tapınağı kentin baş tapınaklarından birini teşkil ettiğinin göstergesidir.

Güterbock yukarıda geçen metin parçasına göre Koruyucu Tanrı tapınağındaki kült odasını teşkil eden yapının içerisinde değerli madenlerden yapılmış kült objelerinin veya kabartma taşının olabileceğini dile getirmiştir.²⁴⁶ Bununla beraber Koruyucu Tanrı heykellinin tasviri hakkında herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Karahna'daki Koruyucu Tanrı Tapınağında kuyumcu, mühür kazıyıcısı, ekmekçi, tahta tablet yazıcısı veya çömlekçi gibi personelleri barındırmış olması, aslında tapınakta kültürel bölümlerin dışında üretim ve ekonomik birimler için kullanılan depoların veya odaların da tapınak alanının içerisinde bulunmuş olabileceği muhtemeldir. Benzer bir şekilde Koruyucu Tanrı Tapınağının bulunduğu kutsal alan içerisinde, Hattušaş Tapınak Mahallesi son evresinde ortaya çıkan atölyeler, eğitme veya çömlekçi fırını gibi yapıtların da bulunmuş olabileceği varsayılabilir.²⁴⁷

Karahna'daki diğer tapınaklara bakıldığında, Lihzina kentinin Fırtına Tanrısı için de bir tapınağın inşa edildiği anlaşılmaktadır. Fakat bu tapınağın kentteki diğer tapınaklara göre daha küçük bir yapıt teşkil etmiş olabileceği muhtemeldir. Çünkü kült envanterinin aktarımlarına göre Lihzina kentinin Fırtına Tanrısı tapınağında diğer

²⁴⁴ Darga, *Karahna Şehri*, 14

²⁴⁵ Mouton, “Sulusaray/Sebastopolis”, 106, n.74

²⁴⁶ Güterbock, “The Hittite Temple”, s.82

²⁴⁷ Peter Neve, “Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuša”, *Anadolu Araştırmaları*, 0 /12 (1990), 29

tapınaklarda olduğu gibi personellerden veya rahiplerden bahsedilmemektedir.²⁴⁸ Belki de bu tapınağın kutsal alan içerisinde Koruyucu Tanrı veya Karahna'nın Fırtına Tanrısı tapınağının yakınlarında bulunuyor olması muhtemeldir.

Karahna'da bu tapınakların dışında dikkat çeken diğer bir husus ise Arinna kentinin Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısının iki adet çift tapınaklarının bulunmuş olmasıdır;²⁴⁹

Karahna kült envanteri (Ö.y. II 12-15)

12. Gökyüzünün Fırtına Tanrısı (ve) Arinna'nın Güneş Tanrıçası: gümüş ve altın sayılmıştır.

13. Tanrı. Tasviri(olarak): dört ayaküstünde duran boğa, gümüşten, altın kaplamalı şimdi yapıldı.

14. İki çift yeni tapınak, gökyüzünün Fırtına Tanrısı (ve) Arinna'nın Güneş Tanrıçası (için).

15. inşa edildi.....

Zimmer-Vorhaus çift tapınakların aynı yapı içerisinde iki kutsal kült odasına sahip olmalarının nadiren belgelendiğini ve günümüzde özellikle Hattušaş'taki Fırtına Tanrısı ile Arinna kentinin Güneş Tanrıçası adına yapılmış olan büyük tapınağında bu şekilde olduğu belirtmektedir.²⁵⁰ Büyük tapınakta, diğer tapınaklarda olduğu gibi bir kült odası yerine iki tane kült odası bulunmaktadır.²⁵¹ Aynı şekilde Karahna'daki çift tapınak yapısını teşkil eden Fırtına Tanrısı ve Arinna kentinin Güneş Tanrıçası tapınakları için de geçerli olması muhtemeldir. Metindeki tasvire göre Fırtına Tanrısı gümüşten yapılmış ve altın kaplamalı dört ayaküstünde duran bir boğa heykelli ile temsil edilmekteydi. Kült envanterinde Arinna Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısı tapınaklarında koruyucu tanrı tapınağından daha az personellerine ve rahiplerine değinilmiş olması, muhtemelen bu tapınak yapıtlarının Koruyucu Tanrı Tapınağına göre daha küçük olmasından kaynaklanmaktadır.

²⁴⁸ Darga, *Karahna Şehri*, 14-15

²⁴⁹ Darga, *Karahna Şehri*, 15

²⁵⁰ Zimmer-Vorhaus, "Hittite Temples:", 207

²⁵¹ Seeher, "Hitit Mimmarlığı", 137

Karahna’da tapınaklar dışında Huwaşı taşları ile kutsanan tanrıların hakkında dikkat çeken husus ise, kült envanterinde 9 tane tapınağın 14 Huwaşı Taşı ile karşılaştırılmasıdır. Darga bu sebeple Huwaşı taşlarının tapınaklarla bir münasebetinin olduğunu ve “Tanrının Evi “ anlamı ile aynı olabileceğini belirtmiştir. Ayrıca Huwaşı taşlarının tanrı heykelleri gibi taşınabileceği ve açık havada, yüksek alanlarda veya ormanlarda dikili olarak bulunabileceğini dile getirmektedir. Böylece Huwaşı taşlarını bir Baitulos yani “ Tanrı Evi “ şeklinde tanımlayıp, açık havada tapınakların olmadığı yerlerde, Huwaşı taşlarının bu vazifeyi üstlendiğini vurgulamaktadır.²⁵²

Huwaşı taşları olarak adlandırılan kült nesneleri genellikle Zi. Kin ideogramın karşılığı olarak kullanılmış olup, hakkında çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Buna göre Huwaşı taşların bir sunak üzerine konan kült objesi olarak yıkanıp, yağlanıp, giydirildiği bir tanrı heykeli gibi muamele gördüğü nesnelerin olduğu²⁵³, ya da tanrıyı temsil eden bir “Stella” şeklinde tapınaklarda ya da açık alanlarda bulunan ve taştan, ahşaptan veya değerli madenlerden yapılmış bir kült objesi olduğu düşünülmektedir.²⁵⁴ Hattušaş Boğazköy’de Huwaşı taşları genellikle tapınakların avlusunda bulunmaktadır. Metinlere göre, IV. Tuthaliya döneminde başkente getirilen Huwaşı taşlarının kentteki toplam sayılarının 600 adeti bulmuş olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁵

Hazenbos, Huwaşı taşlarını iki kategoriye ayırabileceğini belirtmektedir. Buna göre bir kült nesnesi olarak, ya da etrafında bir tapınak bulunan bir kutsal alan şeklinde olabileceğini vurgulamaktadır.²⁵⁶ Buna göre Karahna’da tapınaklar ile karşılaştırılan 14 Huwaşı taşının bir kutsal alan içerisinde ya da tapınakların avlusu bulunmuş olabileceği muhtemeldir. Kült envanterinde toplam 17 Tanrının Huwaşı Taşı ile kutsandığı belirtilmesine rağmen, sadece 14’ü tapınaklar ile karşılaştırılmıştır, diğer üçü ise belki de yukarıda değinilmiş olduğu gibi sadece bir kült objesi olarak vazife görmüş olabilir.

3.3. Kentin Rahipleri ve Tapınak Personelleri

Tapınaklar tanrının evi şeklinde kutsal sayılan yapıtlar olarak, Hitit toplumunda özel bir öneme sahiptir. Daha önce de belirtildiği gibi, tanrıların insanlar gibi ihtiyaçları

²⁵² Muhibbe Darga, “Hitit Metinlerinde Geçen ^{NA4}ZI.KIN = ^{NA4} huwasi Kelimesinin Anlamı Hakkında Bir Araştırma”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 33/132 (1969)496-502

²⁵³ Bryce, *Hitit Dünyasında*, 172-173

²⁵⁴ Hazenbos, *The Organization of*, 174

²⁵⁵ Ünal, *Hititler Devrinde II*, 74

²⁵⁶ Hazenbos, *The Organization of*, 175

bulunmaktadır ve bunların da özenle yerine getirilmesi gereklidir. Bunlar içerisinde bayramlar, çeşitli dini merasimler, kurban sunumları gibi farklı işlevleri bulunmaktadır. Tapınakların dini boyutu dışında ekonomik ve üretim işlevi de bulunmuş olup idari bir yönetimi de teşkil ettiği bilinmektedir. Hatta tapınakları bir nevi ayrı bir kurum veya kuruluş gibi de düşünülmektedir. Tapınakların himayesinde çalışan geniş bir personel kadrosu bulunmaktadır. Bunlar arasında rahipler, dini ayinlerde görevli çeşitli kült görevlileri, çiftçiler, çobanlar, aşçılar, taş ustaları, çömlekçiler veya yazıcılar²⁵⁷ gibi çeşitli meslek guruplarına mensup çalışanları sayabiliriz. Görevlilerin temel vazifelerinden ilki ise tanrıya hizmet edilmesidir.

Tapınakların Hitit Kraliyetinin egemenliğinde bulunmuş olmasından dolayı, tapınak himayesinde çalışanların, kült görevlileri veya rahipler gibi doğrudan Hitit Krallığına bağlı olup kraliyetin yargı etkisinde oldukları anlaşılmaktadır. Böylece devlet memuru olarak tanımlanabilecek olan kült personelleri doğrudan kraliyetin denetimi altında bulunup, onlar tarafından atanarak, “vergi muafiyeti” gibi çeşitli imtiyazlara sahip olmalarından dolayı özel statü de bulunmuş oldukları anlaşılmaktadır.²⁵⁸ Kült görevlilerinin tapınak idaresini üstlenmiş olmalarının yanında geniş bir organizasyona da sahiptiler. Kraliyet tarafından hazırlanıp verilmiş olan ve direktifler içeren belgelerde, tapınak himayesinde çalışanlarının vazifeleri ve uymaları gerektiği kurallar anlatılmaktadır.²⁵⁹

Direktif metinleri, kült envanterleri ve dini merasimlerle alakalı belgeler neticesinde tapınak çalışanlarının geniş bir kadro ya sahip oldukları ve görevlerini belirli kurallar çerçevesinde icra ettikleri anlaşılmaktadır. Buna göre tapınak himayesindeki görevliler de hiyerarşik bir sıralamanın olduğu ve belirli adlar altında kategorilere ayrıldıkları görülmektedir. Bu kategoriler arasında en başta gelen LU.MEŞ.E.DİNGİR LİM “tapınak adamları” gurubu içerisinde dini vazifelerde de yer alan LU.SANGA Rahibi, MUNUŞ AMA.DİNGİR LİM rahibesi veya “Tanrı Anası” ile LU.MEŞ.GUDU rahibi veya “Merhemli Rahip” bulunmaktadır. Diğer guruplar ise EN.

²⁵⁷ Zimmer-Vorhaus, “Hittite Temples:”, 211

²⁵⁸ Ada Taggar Cohen, “Hittite Priesthood – State Administration in the Service of the Gods: Its implications for the Interpretations of Biblical Priesthood”, içerisinde *Biblische Notizen* 156, ed. Manfred Hutter, (Herder: Biblische Notizen, 2013), 155, 163-164

²⁵⁹ Tapınak görevlileriyle verilmiş olan direktif metni hakkında ayrıntılar için bkz: Aygüel Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni* (Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1985)

MEŠ. UTUL” mutfak görevlileri” (aşçı, saki, şarapçı, ekmekçi ile sofracı) ve LU. MEŠ APİN “çiftçilerdir” (koyun çobanı, sığır çobanı). Gruplar farklı iş alanlarına göre dağılmış olsa da hepsinin LU.MES. E.DİNGİR “Tapınak Adamları” adı altında guruplandırıldıkları varsayılmaktadır.²⁶⁰

Birçok rahip ile kült görevlisinin ismi Arinna, Zippalanda veya Nerik gibi kült kentlerinde gerçekleşen dini festivallerde ortaya çıkarak, dini ritüellerdeki kapsadıkları önemi göstermektedirler. Diğer kentler gibi önemli bir kült merkezi olan Karahna kentinde Koruyucu Tanrı Tapınağı’nın himayesinde bulunan 755 tapınak çalışanının vazifeli olması, hem sayı olarak hem de kapsadığı boyut bakımından görevlilerin büyük bir organizasyon içerisinde yer alarak görevlerini icra ettikleri anlaşılmaktadır.²⁶¹ Ünal, Karahna’daki toplam olarak tüm tapınak mahiyetinde bulunan çalışanların sayısını 8 bine kadar yaklaştığını iddia etmektedir.²⁶²

Karahna kentindeki kült envanteri, kentteki tapınak görevlilerinden ayrıntılı bir şekilde bahsederek, Hitit Tapınak görevlilerinin hiyerarşik düzenindeki gruplandırmanın farklı bir boyut kazanmasına sebep olmuştur.²⁶³ Buna göre kentteki tapınak görevlileri iki kategoriye ayrılmaktadır. Bunlardan **birincisi**^{LU.MEŠ} *hazziuitaššiš* **diğeri** ise ^{LU.MEŠ} *hilammatti* şeklindedir.²⁶⁴ Bu iki kategoriye ayrılan tapınak personelleri ile kült görevlileri incelendiğinde;²⁶⁵

^{LU.MEŠ} *hazziuitassis* grubundaki görevliler; LU. MES SANGA “Rahip”, MUNUS AMA. DINGIR LIM, “Tanrı Anası Rahibesi”, katra kadını.

^{LU.MEŠ} *hilammatti* gurubundaki görevliler; Bir LU. MEŠ. GUDU “ Merhemli rahip”, ^{LU}NAR “şarkıcı”, DUB.SAR. GİŠ “Tahta tablet yazıcısı”, DUB.SAR “yazıcı”, ^{LU}MUHDALİM “ Aşçı”, ^{LU}GİŠ.BANŠUR “Sofracı”, İki ^{LU}.SİLA.SU.DU “ Sakî, ^{LU}HAL” Kahin”, ^{LU}Nİ.DU “Kapıcı”, ^{LU}GİŠ.SUKUR “Mızrak taşıyıcı”, ^{LU}GALA “Gala adamı-müzisyen”, arkammiyalas “arkammi” çalgıcısı, palwatallas “ ilahici”, ^{LU}A.İL.LA “Su taşıyıcısı”, ^{LU}TİN.NA “ Biracı veya Şarapçı”, LU.NINDA.DU.DU “

²⁶⁰ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak*, 154-55; Güterbock, “The Hittite Temple”, s.84

²⁶¹ Muhibbe Darga, “Hitit Çivi Yazısı Belgelerinde geçen LU. MES hilammatti- Kelimesinin Anlamı”, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.1 (1970), 122

²⁶² Ahmet Ünal, *Hititler Devrinde Anadolu III* (İstanbul: Sanat ve Arkeoloji Yayınları, 2005), 25

²⁶³ Güterbock, “The Hittite Temple”, 84

²⁶⁴ Darga, “Hitit Çivi Yazısı”, 123

²⁶⁵ Darga, *Karahna Şehri*, 13; Darga, “Hitit Çivi Yazısı”, 126-127; Güterbock, “The Hittite Temple”, 84

ekmekçi”, LU.KİSAL. LUH “Avlu yıkayıcısı”, LU.MUŞEN.DU “Kuş yetiştiren veya Augur yani kuş falcısı”, ^{LU}DUG.SİLA.BUR.NA “Çömlekçi” ve ^{LU}EPİS BA.BA.ZA “pappasu adlı bir yemeği yapan kişi”.

Darga, bu konu hakkında makalesinde, *hilammatti-* sözcüğü ile *hazziuitassis* sözcüklerin anlamını değerleyerek, Hilammetis sözcüğün tapınak çalışanlarını veya bir insan topluluğunu ifade ettiğini ve bunların “Tapınak memuru” olarak da algılanabileceğini söylemektedir. “^{LU.MES}hazziuitassis” kelimesinin ise kült ve tören gibi anlamları barındırmış olmasından dolayı kelimenin kült işlerinden sorumlu kişileri yani rahipleri ifade ettiğini belirtmektedir.²⁶⁶ Bu şekilde Karahna’daki tapınak çalışanlarının iş alanlarına göre iki guruba ayrıldıkları anlaşılmaktadır.

Karahna’daki tapınak personelleri ile kült görevlileri yukarıda görüldüğü gibi birçok farklı meslek guruplarını barındırmıştır. Mesleki yönden tapınak mensupları *hazziuitassis* ve *hilammatti-* diye ikiye ayrılırlar da, *hazziuitassis* gurubunda bulunan Rahipler, Tanrı Anası Rahibesi ve katra-kadınlarının da, kült envanterinin sonlarına doğru (toplam sayımı içerisinde 775) *hilammatti-*’ye yani Tapınak personellerin gurubuna dâhil edilmiş oldukları görülmektedir.²⁶⁷

3.3.1 ^{LU.MES}hazziuitaššiš “Rahipler ve Kült İcra Eden Kişiler”

Karahna’daki Koruyucu Tanrı Tapınağı’nda bu grup içerisinde yer alan ^{LU}Sanga Rahipleri, “Tanrı Anası” rahibesi ve katra- kadınları’nın, kentin ruhani liderleri olarak, Karahna’nın rahiplik sınıfını oluşturdukları düşünülmektedir. Cammarosano “Merhemli Rahiplerin” bu grubun içerisinde bulunmamasına rağmen, Karahna’daki ruhani sınıfın bir parçası olduğunu dile getirmektedir. Kentteki rahiplerin görev taksimi bakımından kült envanterine göre her Sanga rahibin bir tanrıya vazifelendirildiği anlaşılmaktadır. Bir rahip Koruyucu Tanrıya, bir rahip Karahna’nın Fırtına Tanrısına ve diğeri de Ormanın Koruyucu Tanrısına vazifelendirilmiştir. Rahipler tanrının bireysel ihtiyaçları ile ilgilenerek onların kült törenlerini ve Koruyucu Tanrı da olduğu gibi günlük ekmek kurbanı sunumu ile de ilgilenmekteydiler. Bunun dışında

²⁶⁶ Darga, “Hitit Çivi Yazısı”, 127-128

²⁶⁷ Darga, *Karahna Şehri*, 17; Darga, “Hitit Çivi Yazısı”, 127; Güterbock, “The Hittite Temple”, 84

Tanrı Anaları veya katra- kadınların Karahna'daki görev alanlarından bahsedilmemektedir.²⁶⁸

^{LU}Sanga rahipleri olarak da adlandırabileceğimiz erkek rahipler, Tanrı Anaları Rahibeleri ile Merhemli Rahipler Tapınağın idaresinin ve kültürel işlevlerinin sorumluları olarak, tapındaki rahiplik sınıfının iç çekirdeğini oluşturmaktadırlar. Rahiplik sınıfının kendi içerisinde de bir hiyerarşik düzeninin bulunmuş olduğu ve genellikle erkek rahiplerin kadın rahibelerden daha üstün oldukları kabul edilmektedir. Buna rağmen ister erkek ister kadın rahipler olsun birbirlerinin yardımcıları olarak kültürel işlemlerdeki görev alanları birbirlerine benzediği anlaşılmaktadır.²⁶⁹

Tapınak düzenlemesindeki LU.MEŞ.E.DİNGİR.LİM “Tapınak Adamları” grubunda bulunan rahiplerin en başında ^{LU}Sanga erkek rahibi yer almaktadır. Hititçe metinlerinde Sankunni/Sakkuni şeklinde de gösterilen ^{LU}Sanga Rahipleri, vazifeli olduğu tapınağın içerisindeki kültürel işlevlerin idaresini üstlenmişlerdir. Bu rahiplerin kendi alanlarında uzman oldukları bilinmektedir. Sanga rahipleri de mevki bakımından ^{LU}SANGA GAL.GAL. “Yüksek dereceli veya Patron rahip” ile ^{LU}SANGA. TUR. TUR “ düşük dereceli” rahip şeklinde ikiye ayrıldıkları anlaşılmaktadır. Ayrıca SANGA-Rahiplerinin bireysel tanrılara veya yer isimlerine göre de tanımlandığı bilinmektedir. Örneğin “Fırtına Tanrısının SANGA-Rahibi” gibi.²⁷⁰

Hiyerarşik düzende SANGA Rahiplerinden sonra ise Merhemli Rahipler ya da Tanrı Anası Rahibesi yer almaktadır. Tanrı Anası veya SAL AMA. DİNGİR LİM Rahibesi kadın kült personelleri grubu içerisinde en yüksek dereceli olanlardan sayılmaktadır. Tanrı Anaları rahibe olmalarına rağmen kültürel görevlerini sadece tanrıçalara değil, eril tanrılar için de rahibelik vazifelerini icra etikleri bilinmektedir.²⁷¹ Çeşitli kültürel törenlerin yönetimini de üstlenen “Tanrı Anası Rahibeler” birçok farklı dini merasimlerde ortaya çıkmaktadır. Bunun dışında Tanrı Anası Rahibesi ile alakalı bir belgede, rahibenin Kral II. Murşili'nin hanımının hastalandığından dolayı, kral tarafından azledildiği ve buna rağmen maddi olarak kral tarafından desteklendiğinden

²⁶⁸ Darga, *Karahna Şehri*, 14; Cammarosano, *Hittite Local*, 418; Güterbock, “The Hittite Temple”, 84

²⁶⁹ Cohen, “Hittite Priesthood ,State”, 157 ,159-160

²⁷⁰ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak*, 154-155; Cohen, “Hittite Priesthood ,State”, 158

²⁷¹ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak*, 155; Cohen, “Hittite Priesthood ,State”, 158

bahsetmektedir.²⁷² Böylelikle Tanrı Anası Rahibelerin, Hitit Ruhani gurubu içerisinde önemli bir yer teşkil ettiği anlaşılmaktadır.

SANGA-Rahipleri ve Tanrı Anası Rahibelerinin icra ettikleri kültürel görevleri birbirlerine benzemiş olup, temel görevleri başında bulundukları tapınaklarda kültürel ve bayram etkinliklerin idaresini üstlenmeleridir. Her iki rahip grubu da tapınaklarda hizmetlerde bulunup tanrı'ya yiyecek, içecek veya çeşitli kurbanlar sunup, tanrının ihtiyacını karşılayarak memnun etmeye çalışmışlardır. Her iki rahip gruba da tapınakta vazifeli olmalarına rağmen, farklı kentlerdeki kültürel etkinliklere katılabilmekteydiler. Böylece hem SANGA-Rahibi hem “Tanrı Anası Rahibeleri” mesleki anlamda bir çift olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen bu rahip grupların kültürel icraatları arasında farklılıklar bulunmaktadır. SANGA-Rahibi libasyon ve kurban kesimini üstlenirken, Tanrı Anası Rahibeleri bu görevleri icra etmemektedir.²⁷³

Direktif metinlerinin aktarımlarına göre, rahiplerin buna benzer görevleri yanında tapınak personelleri de dâhil hepsinin titizlikle, hijen ile temizlik kurallarına uygun ve eksiksiz bir şekilde görevlerini icra etmek zorunda oldukları bilinmektedir. Tanrı huzuruna çıkıldığında, örneğin tanrıya ekmek sunumu olduğunda rahipler ile diğer görevlilerin yıkanmış ve temiz bir vaziyette, vücut kılları, tırnakları ve saç sakal gibi kılların kesilmiş olmasının yanında temiz kıyafetler ile kuşanmış olmalarının gerektiği anlaşılmaktadır.²⁷⁴

Kurban ekmekleri ve diğer kurbanların tapınak mahiyetinde bulunan görevliler ile kült personellerinin yemesi ve içmesinin yasak olduğu belirtilmektedir. Kurban ürünlerini sadece belirli istisnalarda rahip gruplarının veya din adamlarının tüketebilecekleri ve bunun da 3 gün içerisinde gerçekleşmiş olması gerekmektedir. Rahiplerin aile fertlerinin bundan yaralanmasının yasak olduğundan bahsedilmektedir.²⁷⁵

Rahipler hakkında diğer bir belgede ise “Eğer herhangi bir tanrıya SANGA-Rahibi, Merhemli Rahip veya Tanrı Anası Rahibesi yoksa derhal atansın” şeklinde

²⁷² Darga, *Karahna Şehri*, 23

²⁷³ Cohen, “Hittite Priesthood ,State”, 160

²⁷⁴ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak*, 23-25,160-161

²⁷⁵ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak*, 35

geçen bir ifadede rahiplerin vazifesinin ciddiyetini ve önemini işaret etmektedir.²⁷⁶ Bayramlar veya dini merasimler de Rahiplerin Tanrılar adına kültsel görevlerini eksiksiz ve zamanında yapılmasına vazifeli oldukları anlaşılmıştır. Direktif metninde birçok kuralların aktarılması neticesinde rahip gruplarının görev alanlarını kısaca özetleyecek olursak; tapınakların süpürülüp su serpilerek temiz tutulması, tapınakta sükûnetin sağlanması, tanrıların yıkanması, yüksek dereceli rahiplerin geceleri nöbet devriyesini yönetmesi veya (SANGA- Rahiplerinin) tapınak arazilerindeki ekinlerin kontrol edilmesi gibi çeşitli görevleri icra ettikleri anlaşılmaktadır.²⁷⁷

Karahna'daki *hazziuitassis* gurubundaki diğer bir kült görevlisi ise katra-kadınları olarak adlandırılan görevlilerdir. Kült envanterinin ilgili kısmında geçen Ö.y. II 2 “*on beş kadın ...*” şeklindeki eksik ifade'nin Güterbock veya Commeresano tarafından on beş katra- kadınları olarak belirtmişlerdir. Bu kült görevliler MUNUS katra- olarak tanımlanan katra-kadınları, çeşitli kültsel vazifeler üstlendiği anlaşılmaktadır. Kült görevleri bakımından tanrının eğlendirilmesi amacı ile şarkılar söyleyip, dans etmekteydiler.²⁷⁸

Genellikle özel olarak tutulan katra- kadınları icra etmiş oldukları görevler neticesinde ücretlerini yiyecek veya farklı hediyeler şeklinde aldıkları anlaşılmaktadır. Şarkı söylemeleri veya dans etmelerinin yanında, Hurri dilinden büyüler yaptıkları ve tanrıya çağrılarda bulunuldukları bilinmektedir.²⁷⁹ Katra-kadınlarının önemli olarak kabul edilecek diğer bir görev alanı ise “Kutsal Suyu” temin etmesi veya su kaynaklarına kurban sunmuş olmasıdır.²⁸⁰

3.3.2 ^{LU.MEŠ} **hilammatti- “Tapınak Personelleri”**

Karahna'daki Koruyu Tanrı Tapınağındaki *hilammatti* gurubundaki görevlilerin, çeşitli meslek guruplarından oluştuğu görülmektedir. Grubun içerisinde şarkıcılar, falcılar, mutfak işlerinden sorumlu veya gıda temin eden personeller, tablet yazıcıları,

²⁷⁶ Cohen, “Hittite Priesthood ,State”, 159

²⁷⁷ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak*, 49,57, 61, 96-98, 173

²⁷⁸ Leyla Murat, “Kült görevlisi şarkıcı kadınlar: MUNUS(.MEŠ)katra-, MUNUS(.MEŠ)hazgara-“, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/54 (2013),125

²⁷⁹ Jared Miller, “The katra/i-women in the Kizzuwatnean Rituals from Hattuša”, içinde *Sex and gender in the ancient Near East : proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2-6, 2001*, ed. Simo Parpola, Robert M Whiting, (Helsinki : Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002.), 423

²⁸⁰ Murat, “Kült görevlisi”, 125

temizlikçi veya çömlükçi gibi birçok görevli bulunmaktadır. Bütün bu personellerin temel görevleri sayılabilecek hususlar ise tanrıya hizmet edilmesi veya kültürel eylemlerdeki farklı ihtiyaçları karşılamalarıdır.

Hilammatti- grubu içerisinde adı geçen ^{LU}GUDU ya da “Merhemli Rahipler”, genellikle Hatti memleketi içerisinde ortaya çıkmalarından dolayı köken olarak Hatti-Hitit kültürünün bir parçası oldukları tahmin edilmektedir.²⁸¹ Hitit rahiplik veya ruhani grubu içerisindeki hiyerarşik düzenlemede genellikle SANGA-Rahiplerinden sonra yer aldıkları anlaşılmaktadır. Buna rağmen Karahna’da *hazziuitassis* rahiplerinin teşkil etmiş olduğu guruba dâhil edilmediği görülmektedir. Diğer rahip gruplarına göre daha düşük bir dereceye sahip olsalar da Arinna kentinde daha üst dereceli SANGA-Rahip gruplarının bulunmasına rağmen, kültürel merasimlerde “Merhemli Rahiplerinin” ön plana çıktığı ve etkinliklerin onlar tarafından üstlendiği anlaşılmaktadır. Buradaki icra etmiş oldukları görevlere bakıldığında kült etkinliği sırasında kralı karşılayıp ona eşlik edip, şenliklerde ağırlıklı olarak kurban ritüellerinde bulundukları bilinmektedir.²⁸² Arinna dışında da “Merhemli Rahipler” ’in Hitit hanedanı ile yakın ilişkisi bulunmuş olup, hanedan üyeleri ile kült gezilerine katılmışlardır ve varis prensler adına gerçekleşen ritüellerde etkin bir rolleri olmuştur.²⁸³ Bu rahiplerin genel vazifelerine bakıldığında kült etkinliklerine katıldıkları, libasyon da bulundukları, tanrı heykelleri ile değnekleri taşıdıkları ve büyücü bir rahip olma özelliğine sahip oldukları anlaşılmaktadır.²⁸⁴

Tapınak görevlilerin grubu içerisinde yer alan diğer personeller ise Kahin ile Kuş Falcıları teşkil etmektedir. ^{LU}HAL “Kahin” İle ^{LU}MUSEN.DU “Kuş Falcısı veya Kuş Yetiştiren” personelleri kültürel etkinliklerdeki sihirbazlık veya falcılık işlerinden sorumlu ve uzman olan kişilerdir.²⁸⁵ Hititler de çok sayıda falcılık türleri bulunmaktadır. Temel olarak Hitit dini anlayışına göre bir kişinin yapmış olduğu hatalardan dolayı kötülüklerin, hastalıkların veya diğer felaketlerin tanrılar tarafından verildiğine dair bir anlayış hakim idi. Bu sebeple insanlar hatalarını öğrenmek için fal sorularına başvurup

²⁸¹ Taracha, *Religions of*, 66; Haas, *Der Kult von Nerik*, 28

²⁸² Popko, *Arinna Eine*, 69

²⁸³ Cohen, “Hittite Priesthood ,State”, 160-161; Taracha, *Religions of*, 66; Haas, *Der Kult von Nerik*, 28

²⁸⁴ Cohen, “Hittite Priesthood ,State”, 160

²⁸⁵ Ahmet Ünal ,”Hitit Falcılığı” ,Aktüel Arkeoloji Dergisi, S.22 (2011), 51

tanrılardan evet veya hayır şeklinde sorularına cevaplar aramaya çalışmışlardır.²⁸⁶ Kısaca kehanet olarak da adlandırılan bu falcılık yönteminde, tanrının istekleri veya kızgın olduğu durum hakkında bilgi edinmek için falların vermiş olduğu işaretler kâhin veya diğer falcı uzmanları tarafından yorumlanmaya çalışılmıştır.²⁸⁷

^{LU}MUSEN.DU yani Kuş Falcısı veya “Augur” personelleri Anadolu kökenli olup temel görev alanları arasında, geniş arazilerde veya vadilerde kuşların kanat çırpınışlarını, uçuş şekillerini, kalkışlarını ve inişleri gibi vb. çeşitli davranışlarını izleyerek, bu kuşlardan elde ettikleri fal sonuçlarını yorumlayarak mektup veya diğer araçlarla ilgili yerlere bildirmekteydiler.²⁸⁸ Kuş falcılarının yapmış olduğu dini ritüeller genellikle LAMMA tanrıları yani Koruyucu Tanrıları kapsadığı varsayılmaktadır.²⁸⁹ Kuş falcısının çoğunlukla farklı sıfatlar taşıyan LAMMA tanrıları adına ritüellerde bulunmuş olmasına rağmen, falcının benzer bir şekilde Karahna’nın Koruyucu Tanrısı adına birtakım ritüeller yapmış olduğu muhtemeldir. Örneğin kuş falcısının getirmiş olduğu olumsuz fal haberlerini olumlu bir habere çevirtmek için hem kuş falcısının hem de Koruyucu Tanrısı heykelinin ağızlarına yağlı bir ezme veya lapa çeşidi konularak, ağızlarından olumsuz haber yerine, olumlu haberlerinin çıkması amaçlanmıştır.²⁹⁰

Hilammatti- grubundaki kâhinciler ve falcılar dışındaki diğer görevliler, ise ^{LU}GALA, Arkammi çalgıcıları ile şarkıcılar ve müzisyenler oluşturmaktadır. ^{LU}GALA olarak adlandırılan teriminin Hititçe karşılığı Hatti kökenli olan “şahtarili” kelimesi olduğu düşünülmektedir. Bu sebeple GALA veya şahtarili Hatti kökenli görevliler olup genellikle dini merasimlerde ilahiler veya Hatti dilinde şarkılar söyleyip farklı enstrümanlarla beraber, özellikle BALAG.Dİ olarak adlandırılan enstrümanları da çalmış oldukları anlaşılmaktadır.²⁹¹ Arkammi çalgıcıları ise def veya davul çalgıcısı olarak dini merasimlerde enstrümanlarını çalmaktaydılar. Hitit dini merasimlerin içerisinde müzik eşliğinde şarkılar söylenmesi veya enstrümanlar çalınması yaygın

²⁸⁶ Ünal, *Hititler Devrinde II*, 127

²⁸⁷ Ünal, *Hititler Devrinde II*, 126

²⁸⁸ Ünal, *Hititler Devrinde II*, 129-130

²⁸⁹ Volkert Haas, *Hethitische Orakel, Vorzeichen und Abwehrstrategien* (Berlin-New York: Wald de Gryuter, 2008), 12

²⁹⁰ Haas, *Hethitische Orakel*, 49

²⁹¹ Ilan Peled, “Cultural Transformations from Mesopotamia to Hatti? The Case of the Gala”, *Journal of Cuneiform Studies*, C.69 (2017), 111-114

olduğu bilinmektedir.²⁹² Bu görevlilerin Karahna'daki tapınak da kültürel etkinliklerde faaliyet göstermiş oldukları anlaşılmaktadır.

Tapındaki katip grubunu ise *DUB.SAR. GİS* “Tahta Tablet Yazıcısı” ve *DUB.SAR* “yazıcı” personelleri teşkil etmekteydi. Bundan başka kült envaterinin Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısı ile ilgili kısmında bir *GAL LU DUB.SAR.GİS* “ Tahta Yazıcıların Baş” olarak bir baş katibinden bulunduğu da anlaşılmaktadır. Baş katip görev alanı olarak Karahna'daki kültürel restorasyonlarda bulunduğu ve tapınak personellerini seçerek, tapınaklara tahsis ettiği bilinmektedir.²⁹³ Kâtiplik, Hitit bürokrasisinde yoğun talebi olmuş olan bir meslek grubu olup ve buna bağlı olarak da geniş bir iş alanlarına sahip olduğu varsayılmaktadır. Kâtipler eğitime tabi olduktan sonra çeşitli kurumlarda veya tapınaklarda vazifeler üstlenmişlerdir. Yazıcılık ve kayıt tutmanın dışında dini merasimlerinin hazırlıklarına da katılarak, kült etkinliklerine gerekli olan personelleri, kurbanları, yiyecekleri, içecekleri ve diğer araçların temin edildiğine dair kontrol edip denetledikleri düşünülmektedir.²⁹⁴

Karahna Tapınağındaki *EN.MES.UTUL*” mutfak görevlileri” aşçı, sofracı, saki, ekmekçi ve şarapçılar tarafından teşkil edilmektedir. Bu görevlilerin adlarından da anlaşılacağı kadarıyla tapınağın mutfakları ile ilgilenmeleri yanında, direktif metinlerinin doğrultusunda tanrının kurban ürünlerini hazırlayarak ona hizmet etmeleri en asli vazifeleri olarak sayılmaktadır.²⁹⁵ Her tapınak görevlisi gibi “mutfak görevlilerinin” de uyması gereken kuralları vardır. Yukarıda da bahsedildiği gibi mutfak çalışanlarının da hijyen ve temizlik hususuna dikkat etmeleri gerekirdi.

Tanrıya sunulacak olan kurbanlar dışında, kurbanların hazırlandığı ortamın yani mutfakların, yemek kaplarının veya kurban ekmeklerinin bölündüğü yerler dâhil temiz tutulması ve mutfak çalışanlarının bütün bunları yıkayıp temizlemesi gerektiği anlaşılmaktadır. Çalışanlar yemek kaplarının temiz kalması için pis olarak kabul edilen domuz ya da köpek gibi hayvanların mutfağa girmelerini önlemekle yükümlü idiler. Çalışanların bu gibi temizlik kurallarına uymadıkları takdirde, ilgili metinde de

²⁹² Ahmet Ünal, “Çivi Yazılı Hititçe Kaynaklara Göre Hititler’de ve Çağdaş Eski Anadolu Toplumlarında Müzik, Dans, Eğlence ve Akrobatik Oyunlar”, içinde *I.Uluslararası Tarihte Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu*, ed. Oğuz Elbaş, Lütfü Erol, Ertuğrul Bayraktar Katal ve Yalçın Tura, (Ankara: Dösimm Basımevi, 2004), 100-108

²⁹³ Darga, *Karahna Şehri*, 15; Cammarosano, *Hittite Local*, s.418

²⁹⁴ Bryce, *Hitit Dünyasında*, 76-78

²⁹⁵ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak*, 155

belirtildiği gibi “Tanrılar da onlara o zaman içecek olarak idrar ve yiyecek olarak da dışkı versinler” şeklindeki ifadeden de anlaşılacağı gibi, ceza olarak ifadedeki hususların çalışanlara uygulanmış olabileceği düşünülmektedir.²⁹⁶

^{LU}EPİS BA.BA.ZA adlı tapınak çalışanı ise pappasu adlı yiyeceğin yapan kişi olarak bilinmektedir. Sümerce bir kelime olan BA.BA.ZA ‘nın karşılığı Akkadça PAPPASUM(M) şeklinde olmaktadır. BA.BA.ZA kelime yapısı olarak farklı yorumların bulunmasına rağmen genellikle arpa lapası olarak kabul edilmektedir. Akdoğan, BA. BA. ZA kelimesini günümüzdeki boza kelimesinin karşılığı olabileceğini dille getirmektedir. Hititçe ve Mezopotamya kaynaklarına göre bu lapa çeşidi bira yapımı için kullanılan malttan yapıldığı gibi, çeşitli buğday türlerinden yapılmaktaydı. Hitit kaynaklarında BA.BA.ZA’dan genellikle çorba, kurban ekmeklerin ve hamurların yapıldığı bir lapa çeşidi veya boza olduğu anlaşılmaktadır.²⁹⁷

Bütün bu personellerin dışında geri hizmet olarak tabir edebileceğimiz “Kapıcı”, “Avlu Yıkayıcısı”, “Su Taşıyıcısı” veya “Mızrak adamları” olarak adlandırılan ve bir nevi muhafız olduğu düşünülen görevliler, tapındaki kültürel etkinliklerden çok temizlik veya korunma işleri ile ilgili oldukları düşünülmektedir.

3.3.2.1 NAM. RA Deporteleri

Karahna Koruyucu Tanrı Tapınağında NAM.RA olarak adlandırılan ve “Sivil Esir” veya “Deporteler” olarak tanımlanan bir grubun bulunmuş olduğu görülmektedir. NAM.RA’lar tapındaki *Hilammates* grubuna dahil edilmemiş olmasına rağmen, tapınak da görevli oldukları anlaşılmaktadır. Hitit metinlerinde sıkça ortaya çıkan NAM.RA’lar memleketinden uzaklaştırılmış ve başka bölgelere iskan ettirilmiş olan insanlardan oluşan ayrı bir sosyal sınıf olarak karşımıza çıkmaktadır. Genellikle, kadın erkek fark etmeksizin savaşta veya muharebe sırasında ele geçirilen bölgelerde esir düşmüş olan insanlardan oluşmaktadır ve bir nevi “İnsan Ganimeti” oldukları anlaşılmaktadır.²⁹⁸ NAM.RA’lar durumları bakımından kölelerdeki gibi bireysel sahipleri bulunmayıp, genellikle Kral hanedanına veya çeşitli devlet memurlarına karşı

²⁹⁶ Süel, *Hitit Kaynaklarında Tapınak*, 69, 171-172

²⁹⁷ Rukiye Akdoğan, “Sumerce BA.BA.ZA (=Boza) Kelimesi Hakkında”, *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*. 17/29 (2020), 8, 29-30

²⁹⁸ Sedat Alp, “Hititlerde Sosyal Sınıf Nam-Ra’lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı”, *Türk Tarih Kurumu Belleten*. 11/ 50 (1947), 246-248

sorumlu oldukları düşünülmektedir ve statüleri bakımından ne köle ne de özgür insanlar olarak sayılmışlardır.²⁹⁹

NAM.RA'lar krallığa bağlı bir şekilde, harap olmuş köylerde, kentlerde veya çeşitli tapınaklarda vazifelendirilmiştir. Böylelikle vazifelendirilmiş olduğu tapınaklarda veya kentlerde ekonomik kalkındırmayı ve iş gücü açığının kapatılmasının sağlanması amaçlanmıştır. NAM.RA'ların özgür insan statüsüne sahip olamamalarından dolayı tapınaklarda veya farklı vazifeli olduğu yeri terk etmemeleri gerektiği anlaşılmaktadır.³⁰⁰ Buna göre daha önce belirtildiği gibi Karahna kentinin Kaşka ülkesine sınır olması sebebiyle sıkça işgale uğramış olduğu durumu da göz önünde bulundurulduğunda ve buna bağlı olarak kentin tapınağının tahrip olması veya görevlilerin hayatını yitirmiş olmasından dolayı, NAM.RA'ların tapındaki veya kentteki iş gücü açığını kapatılması amacı ile vazifelendirilmiş olduğu muhtemeldir.

3.4 Karahna Kentinde Kutlanan Festivaller

Hitit dini yapısının en önemli unsurlarından biri olan bayramların veya kültüsel festivallerin bir şenlik olmasının dışında, asli vazifelerinden biri tanrıların memnuniyetini yerine getirilerek ve onların gazabından kaçınılmasıdır. Daha önce belirtildiği üzere tanrıların doğal unsurlara hâkim olmaları ile yaşanan tüm olumsuzluklar ve felaketler tanrıların kontrollü altındaydı. Bu sebeple Hitit toplum anlayışında doğal unsurların korunması ve tanrıların mutlu olması amacıyla oldukça fazla dini tören ve şenlik gerçekleşmiştir. Tanrılara ait yerel kült merkezlerinin bulunmasının yanında tanrılara ait yerel bayramlarda mevcut olmaktadır.

Koruyucu Tanrı'nın kült merkezi olma özelliğini taşıyan Karahna kentinde daha önce de görüldüğü gibi Koruyucu Tanrı adına günlük kurban etmenin ve aylık bayramların dışında her sene 11 bayram gerçekleşmektedir. Bunun dışında Lihzina kentinin Fırtına Tanrısı veya Arinna'nın Güneş Tanrıçası ile Fırtına Tanrısına da bayramların düzenlendiği anlaşılmaktadır. Kentte kutlanmış olan bayramlara bakıldığında;³⁰¹

²⁹⁹ Alp, "Hititlerde Sosyal", 251; Dinçol, "Hititler", 59

³⁰⁰ Fiorella Imperati, "Die Organisation des hethitischen Staates", içinde *Geschichte des Hethitischen Reiches. Handbuch der Orientalistik*, ed. Horst Klenger, (Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999), 351; Dinçol, "Hititler", 351

³⁰¹ Darga, *Karahna Şehri*, 14-17

Bir Büyük Bayram, *Taggantipu*- Bayramı, Hububat Yığın Bayramı, Hurnaja-Bitkisi Bayramı, Orman Bayramı, Sonbahar Bayramı, Yağmur Bayramı, Essai-Bayramı, Kantarija- Dağı Bayramı, Bağ Bozumu Bayramı, üç senede bir Sakudunuwa-Dağı Bayramı, Hasat Bayramı, Gök Gürültüsü Bayramı, İlkbahar Bayramı veya Meyve Bayramı gibi oldukça fazla bayramlar mevcut olmuştur.

Karahna’da içerik olarak bu bayramların nasıl kutlandığına dair bir kayıt bulunmamasıyla beraber, manası bilinmeyen bayramlarda mevcuttur. Fakat ağırlıklı olarak bayramların tarımsal veya mevsimsel olduğu görülmektedir. Karahna dışındaki diğer kült envanterlerinde de özel bayramların dışında takvime göre ayarlanmış olan tarımsal içerikli bayramların da bulunduğu görülmektedir.³⁰² Anadolu’nun iklim yapısından dolayı doğayı ve tarımsal nedenler ile bayramların birçoğu ilkbahar ile sonbahar dönemlerinde gerçekleşmiştir.³⁰³

İlkbahar ve Sonbahar Bayramlarına bakıldığında dönemsel olarak tarım arazileri ile meyve bağlarının bereketini ve verimliliğini artırmak amacı ile gerçekleştiği düşünülmektedir. Böylelikle sembolik olarak sonbahar bayramlarında hasat olmuş tahıllar DUGħarşiyalli- adlı tahıl küplerinin içine doldurulmuş olup, İlkbahar bayramları sırasında açılıp, içerisindeki tahıllarla beraber ekmekler yapılır ve bu ekmekler kült merasimlerinde tanrılara sunulurdu. Burada tahılların küplere doldurulması eylemi “tohumların ekilmesini”, küplerin açılıp içerisindeki tahıllarla ekmek yapılması eyleminin ise “hasatı” simgelediği düşünülmektedir.³⁰⁴ Benzer bir şekilde Karahna Kült envanterinde A.y III. 2-3. daha fazla ayrıntı olmamakla beraber İlkbahar Bayramında erzak ya da tahıl küpü ile iki testi biranın verildiğinden bahsetmektedir.³⁰⁵

Hazenbass, kült envanterlerinde ortaya çıkan Tahıl Yığını, Meyve veya Hasat Bayramları gibi bayramların içeriği ve özellik bakımından İlkbahar Bayramları ile Sonbahar Bayramına benzediğini ve bunları mevsimsel bayramların olduğunu belirtmektedir.³⁰⁶ Örneğin İlkbahar ile ilgili bir metinde “göklerin gürüldediğinde tahıl küplerin açılmasından” bahsetmektedir. Bu bakımdan Yağmur ve Gökğürültüsü

³⁰² Cammarosano, *Hittite Local*, 106

³⁰³ S erkan Demirel, “An Essay on Hittite Cultic Calendar Based Upon the Festivals”, *Athens Journal of History*, 3/1 (2017) , 22

³⁰⁴ Cammarosano, *Hittite Local*, 116

³⁰⁵ Darga, *Karahna Şehri*, 16

³⁰⁶ Hazenbos, *The Organization of*, 171-172

Bayramlarının İlkbahar Bayramının özelliklerini taşıdığını göstermektedir.³⁰⁷ Buna göre tarımsal içerikli bayramların mevsimlere göre kutlandığı anlaşılmaktadır. Örneğin “Tahıl Yığını Bayramı” ile “Hasat Bayramı” sonbahar aylarında, Meyve Bayramı veya Yağmur ile Gökğürültüsü Bayramlarının da ilkbahar içerisinde gerçekleşmiş olduğu tahmin edilmektedir.³⁰⁸

Karahna’da Sonbahar Bayramları olarak adlandırılabilir olan Tahıl Yığını veya Hasat Bayramlarının içeriği bilinmemektedir. Tahıl Bayramı ile alakalı CTH 530 A.y III 10-16 numaralı belgede Sahpina kentinin Fırtına Tanrısı için bir Tahıl Yığını Bayramı gerçekleşmiştir. Buna göre “Sarayın Tahılları” yere serildikten sonra masayla beraber Fırtına Tanrısının tahtı, tahılların önüne koyulup, ardından tanrıya içki ve ekmek kurbanları sunuluyordu.³⁰⁹

Karahna’da buna benzer bir merasimin gerçekleşmiş olup olmadığı bilinmemektedir. Bu konu hakkında Cammarosano, yerel mevsimsel bayramların kutlandıkları yere göre bayramın içeriğinin değişebileceğine ve bir standartlaşmanın olmadığını ileri sürmüştür. Bunun örneğini Şuwarzapa kentinin Fırtına Tanrısı adına kutlanan Tahıl Yığını Bayramının Sahpine kentine göre daha farklı olması ile görülebileceğini belirtmektedir. Buna göre Şuwarzapa kentinde’deki Tahıl Yığını bayramında, kentin halkı belirli ölçüde ellerindeki tahılları tapınağa götürmeleri zorunlu kılınmıştır. Tahıllar tanrının önüne döküldükten sonra bir asa dikilip kurban merasimleri gerçekleşmiştir.³¹⁰ Böylelikle diğer yerel mevsimsel bayramlarda da olmakla beraber Karahna’da kendine özgü merasimlerin gerçekleşmiş olduğu ve içeriği bakımından diğer kentlerdeki mevsimsel bayramlarla farklılık gösterebileceği anlaşılmaktadır.

Mielke, Hitit kentlerinin içerisinde bulunduğu coğrafi ortamdan yararlanarak, bu ortamın özellikleri ile bütünleştiğini ve buna göre şekillendiğini belirtmektedir.³¹¹ Karahna kentinin de kendi iklimsel ve coğrafi ortamı ile bütünleşmesi sonucu dini ve sosyo-ekonomik yönden şekillendiği anlaşılmaktadır. Özellikle Bağ Bozumu veya

³⁰⁷ Özlem Sir Gavaz, “Hititlerden Günümüze Yağmur Duası”, içinde *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu/28-30 Nisan 2016* 2. cilt, ed. Zekeriya Işık (Çorum: Hitit Üniversitesi, 2016), 579

³⁰⁸ Cammarosano, *Hittite Local*, 110

³⁰⁹ Hazenbos, *The Organization of*, 111-114

³¹⁰ Cammarosano, *Hittite Local*, 135

³¹¹ Dirk Paul Mielke, “Şehirler ve Yerleşim Düzeni”, içinde *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, ed. Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020), 95

Meyve Bayramının kentte kutlanmış olması aslında bölgenin üzüm yetiştiriciliği ile meyve bağlarını veya meyve bahçeleri için elverişli olduğunu göstermektedir.³¹² Böylelikle çevresel ve iklimsel faktörlerin de Karahna da kutlanan bayramlara bir etken olduğunu anlaşılmaktadır.

Karahna’da mevsimsel bayramlar içerisinde en dikkat çekici olan ise EZEN ZUNNUNİ veya Hewasi- Bayramı olarak adlandırılan Yağmur Bayramı’dır. Yağmur ve Gökğürültüsü Bayramları, göğün ve yağmurun efendisi olarak kabul edilen Fırtına Tanrısı adına kutlanıldığı bilinmektedir. İki bayram da benzer özellikler taşımış olup özellikle Gökğürültüsü Bayramı’nda tahıl küplerinin açılması ile bereketliliğin ve verimliliğin devamını sağlamak amacı ile yapıldığı anlaşılmaktadır.³¹³ Dikkat çeken ise Sir Gavaz, Yağmur Bayramı’nın başta Ankuwa kenti olmak üzere Hattuša, Sanantiya, Nerik ve Karahna kentlerinde kutlanmış olması ile muhtemelen kral tarafından bu kentlere bir kült ziyaretlerinde bulunmuş olabileceğini belirtmektedir.³¹⁴ Tam olarak kralın yağmur bayramı sırasında Karahna’yı ziyaret edip etmediği bilinmemesine rağmen “Karahna Festivali” olarak adlandırılan belgede, kralın Karahna ve çevresinde olduğu tahmin edilen kentlerde de farklı dini merasimlere katıldığı anlaşılmaktadır

Karahna kentindeki mevsimsel bayramların dışında, “EZEN MES URU KARAHNA” yani “Karahna Festivali” olarak adlandırılan belgenin Hitit kralı IV. Tuthaliya döneminde yazıldığı; Karahna, Šamuha, Mahhut, Hura Dağı ve Akaliya gibi kentlerde birtakım festivallerin gerçekleşmiş olduğu anlaşılmaktadır. Dinçol ve Darga tarafından ele alınan “Karahna Festivali” belgesinde, bir genel bayramın anlatmasından çok birbirinden bağımsız 7 farklı kültürel etkinliklerin anlatıldığını belirtmektedirler. Buna göre tabletin ilk kısmı Karahna’da gerçekleşmiş olan üç günlük bir dini merasimden bahsederken, diğer kısımları bir gün sürmüş olmakla beraber yukarıda adı geçen Šamuha, Mahhut, Akaliya gibi kentlerdeki merasimlerden bahsetmektedir.³¹⁵

³¹² Cammarosano, *Hittite Local*, 419

³¹³ Sir Gavaz, ” Hititlerden Günümüze”, 577-578

³¹⁴ Özlem Sir Gavaz, *Hitit Kralların Kült Gezileri: Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler* (Çorum: Tekmatsan Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2012), 110

³¹⁵ Dinçol ve Darga, ”Die Feste“, 116-117; McMahon, *The Hittite State*, 78

McMahon “Karahna Festivali” belgesindeki dini merasimlerinin bir Kült Gezisi olarak tanımlanması için belgede bir işaretin bulunmadığını, fakat buna rağmen belgede bahsi geçen farklı kült etkinliklerin birbirine benzediğini söylemektedir.³¹⁶

“Karahna Festivali” belgesinde (I.1- II.18.) Karahna’da gerçekleşen dini merasimin ilk gününde şafak vakti kralın, tanrının (Tapınağın) iç odasına girmesiyle odanın farklı bir bölümünde bir adet sığır ile iki koyunu kurban edilip ardından iç odaya ekmekler ve yemekler götürülmekteydi. Kral iç odadan çıktıktan sonra şehirde kutsanan 35 tane tanrı adında sırasıyla koyun, keçi ve inek olmakla beraber çeşitli sayılarda hayvanlar kurban edilmiştir. Ardından Zippalanda kentinin Fırtına Tanrısı’na ait iki adet kuzu iç odadan çıkarılıp kurban masasına konulur ve “*Büyük Kapının/Geçitin Fırtına Tanrısı*” için kurban edilerek üstüne kalın ekmek ve tahıl taneleri dökülmektedir. Ardından kurban masasına tatlı ekmek ile 40 adet *tawaral*-ekmeği konulduktan sonra Riton’a şarap, bira, *Walhi* ve *Tawal* içkileri doldurularak libasyon yapıp “Kurban Masasına” konuluyordu. Devamında ise metinde eksik parçalar olmakla beraber şarkıcıların eşliğinde ekmeklerin kurban edilip, sırasıyla tüm tanrılar adına şarap, bira ve *Walhi* içkileri ile libasyon gerçekleşmektedir.³¹⁷

İkinci günde belgede eksik parçaların bulunmasından dolayı merasim içeriği tam olarak anlaşılmasa da ekmeklerin kurban edildiği görülmektedir. Bayramın üçüncü günün de ise sabah vakti kapıların açıldığını ve “Fırında” şeklinde bir çağırıda bulunulduktan sonra ekmeklerin kırılıp “Kurban Masasına” konulup 3 defa Riton’dan içildikten sonra tüm tanrıların onuru için sırasıyla içildiğinden bahsetmektedir. Sonunda ise muhtemelen 3 gün boyunca Karahna’daki kurban edilen hayvanların sayımı verilmiştir. Buna göre toplam 1 sığır, 1 buzağı, 30 adet koç, 2 adet kuzu, 8 adet keçi ve 40 adet koyun kurban edilmiştir.³¹⁸

³¹⁶ McMahon, *The Hittite State*, 78

³¹⁷ Dinçol ve Darga, “Die Feste”, 101-103, 116: McMahon, *The Hittite State*, 57

³¹⁸ Dinçol ve Darga, “Die Feste”, 103-105

SONUÇ

Hititler'in Anadolu topraklarında kurmuş oldukları görkemli medeniyetin bir parçası olan Karahna kentinin ne zamana kurulduğuna dair kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Buna rağmen Karahna kentinin köken olarak Anadolu coğrafyasının yerli topluluklarından biri olan Hattilere kadar dayanmış olması ve şehrin adının Hatti dilinden unsurları taşımasından dolayı kentin tarihinin çok eskilere kadar dayanmış olması muhtemeldir. Karahna'nın Hitit dönemindeki dini merkez olma özelliğinin hangi tarihlere kadar dayanmış olduğu saptanılamasa da, Eski Hitit döneminde yazılmış olan "Doğum Ritüeli" belgesinde Hatti Tanrıları ve bölge isimleri ile birlikte zikredilmiş olmasından dolayı, Karahna kentinin Hatti döneminden beri Koruyucu Tanrı'nın önemli bir dini merkezi olarak teşkil etmiş olabileceğini varsayabiliriz.

M.Ö. İki binli yılların başlarında Mezopotamya'dan Anadolu'ya gelmiş olan Asurlu tüccarlar, coğrafyanın farklı bölgelerine ticari koloniler kurarak devletlerarası ticaretler gerçekleştirmelerinin yanında kültürel yönden de alışveriş içinde bulunmuşlardır. Aynı şekilde Kültepe metinlerinde, Karahna kentinde bir "Wabartum"un bulunmuş olması ile Asurlu tüccarların barındığı, uğrak yeri olarak kullandığı ve maden ticaretlerinin gerçekleştiği bir şehir olarak da yerini almaktadır.

Kültepe metinlerinde, Karahna'da yerel bir kralın bulunmuş olduğu açık bir şekilde belirtilmemesine rağmen, Karahna'nın kendine özgü bir ağırlık ölçüsünün bulunmuş olması, Tawinia Rubaum'un bizzat Karahna'da Assurlu tüccarlar için antlaşma niteliği taşıyan bir yemin alması/vermesi, Karahna'nın Tawinia, Hattuş ve Şuppiluliyâ kentleri ile yakın ilişkilerinin bulunması ile kentte yerel müstakil bir idarenin hâkim olduğu sonucu çıkarılabilir.

Karahna'nın Eski Krallık Döneminden beri Hitit Krallığının merkezi idaresinde bulunup diğer Hatti şehirleri ile beraber bayramlara ait adak listelerinde ortaya çıkarak krallığa karşı yükümlü olduğu bilinmektedir.

Günümüzde kadar Karahna'nın yeri tespit edilememiş olmakla beraber, özellikle Koloniler Devrinde ve aynı zamanda Hitit Döneminde kentin adının "Yukarı Ülke" ve Hatti şehirleri ile beraber anılması ile Karahna'nın bu bölgelerde olabileceği ve bu kentlerin arasında kültürel veya dinsel bir bağın olduğu sonucu çıkartılabilir. Birçok araştırmacı tarafından Karahna'nın konumu tespit edilmeye çalışılıp, birbirinden çok farklı yorumlar elde edilmiştir. Ağırlıklı olarak Maşat Höyük Bölgesi ve Sulusaray ilçesi üzerinde durulmuştur. Hatta bazı araştırmacılar Karahna'yı Sulusaray ilçesi ile eşitlemiştir.

Boğazköy ve özellikle Maşathöyük kaynakları çoğunlukla Karahna kentinin Maşathöyük Bölgesi'nde olabileceğini işaret etmiştir. Fakat Kültepe metinlerindeki tüccarların güneyden kuzeye doğru kullanmış oldukları güzergâhın içerisinde Karahna'nın yer alması ve buna bağlı olarak kentin Samuha şehri ile yakın ilişki içerisinde bulunması, Sulusaray ilçesi olma ihtimalini de artırmaktadır. Bu iki güçlü ihtimal Karahna'nın konumunun tespit güçlüğünü de beraberinde getirmiştir. Diğer tapınak kentlerde olduğu gibi, Karahna'nın da kutsal olarak kabul edilen Hapidduini veya Sakadunuwa Dağlarına yakın olabileceği ihtimali vardır. Bu sebeple iki dağın yerinin tespit edilmesi durumunda, Karahna'nın da konumunun tespitinin kolaylaşacağını varsayabiliriz.

Karahna'nın önemi Hitit İmparatorluk Devrinden ziyade genel olarak Anadolu'nun M.Ö. iki binli yıllarda Koruyucu Tanrı'nın baş kült merkezini teşkil etmesi ve buna bağlı olarak büyük bir tapınak kompleksinde kalabalık görevlileri barındırmış olmasından kaynaklıdır. Karahna'nın bu özelliği Anadolu'daki diğer tapınak kentlerinden farklı bir yer katmaktadır. Kaynaklar şehirde 9 tane tapınağın inşa edildiğini ve bunun içerisinde iki tane çift tapınağın bulunmuş olduğunu işaret eder. Günümüzde dikkati çeken Boğazköy/Hattus'daki tapınak mahallesine benzer bir mahallenin Karahna kentinde de bulunmuş olabileceği ihtimalidir.

Karahna'nın kalabalık tapınak personellerinin çeşitli görev alanlarının olması ve buna bağlı olarak iki guruba ayrılmaları aslında kentteki tapınağın sistemli bir organizasyon içerisinde olduğunu ve müstakil bir kurum gibi işlediğini göstermektedir. Görevlilerin sayısının fazla olması, tapınak işlerinin çokluğundan ziyade, tanrıların kültürel ihtiyaçlarının fazlalığından ve adlarına gerçekleşmiş olan dini merasimlerin

yoğunluğundan kaynaklı olduğu muhtemeldir. Yıl boyunca Koruyucu Tanrı adına kutlanan bayramlar içerik bakımından çeşitlilik arz etmektedir. Gerçekleşmiş olan bu dini merasimler Karahna kentinin günlük yaşantısına büyük bir etkisi olmaktadır.

KAYNAKÇA

- Akdoğan,Rukiye.”Sumerce BA.BA.ZA (=Boza) Kelimesi Hakkında”, *KUBABA Arkeoloji-Sanat Tarihi-Tarih Dergisi*. 17/29 (2020), 7-35.
- Akurgal, Ekrem. *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. Ankara: Phoenix Yayınevi, 2021.
- Alp, Sedat. “ Die Lage Der Hethitischen Kultstadt Karahna im Lichte Der Maşat-Texte”, içinde *Beitrag Zur Altertumskunde Kleinasien: Festschrift für Kurt Bittel*, editör Kurt Bittel, Rainer Michael Boehmer, Harald Hauptmann,(Mainz am Rhein: Von Zabern 1983): 43-46.
- Alp, Sedat. “Hititlerde Sosyol Sınıf Nam-Ra'lar ve İdeogramın Hititçe Karşılığı”. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 11/ 50 (1947): 245- 270.
- Alp, Sedat.”Maşat-Höyük'te Keşfedilen Hitit Tabletlerinin Işığı Altında Yukarı Yeşilirmak Bölgesinin Coğrafyası Hakkında”,*Türk Tarih Kurumu Belleten*, 41/164 (1977):637-647.
- Alparslan, Metin. *Hititolojiye Giriş*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul 2009.
- Alvise, Matessi. “The Making of Hittite Imperial Landscapes: Territoriality and Balance of Power in South-Central Anatolia during the Late Bronze Age.”, *Journal of Ancient Near Eastern History*, 3/2 (2018):117–62.
- Archi, Alfonso. “Hittite Religious Landscapes “, içinde *Sacred Landscapes of Hittites and Luwians Proceedings of the International Conference in Honour of Franca Pecchioli Daddi*, ed; Anacleto D’Agostino, Valentina Orsi ve Giulia Torri, Florencia: Firenze University Press, 2015.
- Arıkan, Yasemin. ”Hitit Dini Üzerine Bir İnceleme”. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 38/1- 2 (1998) : 271-285.
- Bahar, Hasan, Murat Turgut ve Bora Küçük.”Hititlerde Yerleşim Yeri-Kutsal Dağ İlişkisi Üzerine Bir Mesafe Önerisi”. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 39 (2018):403-424. DOI:10.21497/sefad.443545
- Barjramovic, Gojko. *A Historical Geography of Anatolia in the Old Assyrian Colony Period*. Copenhagen: Museum Tusculanum Press and CNI Publications, 2011.
- Beckman, Gary Michael. *Hittite Birth Rituals Studien Zur Boğazköy-Texte 29*. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1983.
- Bittel, Kuhrt. *Hattusha The Capital Of The Hittites*. New York: Oxford University Press, 1970.
- Bittel, Kurt. “Hethiter und Proto-Hattier: Eine Archäologische Betrachtung”. *Zeitschrift für Alte Geschichte*, 1/2 (1950): 267-286.
- Bozgun, Şafak. ” Nerik ve Hakmis Hakkında”. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*, 14/1 (2020): 29-50
- Bryce, Trevor. *Hitit Dünyasında Yaşam ve Toplum*, Çeviren Müfit Günay, Ankara: Dost Kitabevi Yayınları,2003.
- Cammarosano, Michele. *Hittite Local Cults*. Atlanta: SBL40 Press, 2018.
- Cengiz, Tülin Bozkurt. “Hitit krallığında Arinna’nın Güneş Tanrıçası kültü”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 37/64 (2018):125-140.
- Cohen, Ada Taggar. “Hittite Priesthood – State Administration in the Service of the Gods: Its implications for the Interpretations of Biblical Priesthood”, içerisinde

- Biblische Notizen* 156, editör Manfred Hutter, 155-175. Herder: Biblische Notizen, 2013.
- Collins, Billie Jean. *The Hittites And Their World*. Atlanta: Society of Biblical Literature, 2007.
- Cornelius, Friedrich. "Geographie des Hethiterreiches". *Orientalia, Nova Series*. 27/3 (1958): 225-251.
- Çınaroğlu, Aykut. "Hattiler". *Aktüel Arkeoloji Dergisi*. 38 (2014): 58-75.
- Darga, Muhibbe. "Hitit Çivi Yazısı Belgelerinde geçen LU. MES hilammati-Kelimesinin Anlamı". *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, s.1 (1970): 121-130
- Darga, Muhibbe. "Hitit Metinlerinde Geçen NA4 ZI.KIN = NA4 huwasi Kelimesinin Anlamı Hakkında Bir Araştırma", *Belleten*, 33/132 (1969) : 493-504
- Darga, Muhibbe. *Karahna Şehri Kült Envanteri XXXVIII 12*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, 1973.
- De Martino, Stefano. *Hititler*. Çeviren Erendiz Özbayoğlu, Ankara: Dost Kitapevi, 2006.
- Del Monte, Giuseppe, Johann Tischler. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte (Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes VI)*, Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1978
- Demirel, Serkan. "An Essay on Hittite Cultic Calendar Based Upon the Festivals". *Athens Journal of History*. 3/1 (2017) :21-32. DOI: 10.30958/ajhis.3-1-2.
- Demirel, Serkan. "Hitit İdari Sistemi İçerisinde Tapınakların Konumu". *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.40 (2014): 1-8.
- Dinçol, Mehmet Ali, Muhibbe Darga. "Die Feste Von Karahna", *Anatolica* 3, (1970): 99-118.
- Dinçol, Mehmet Ali. "Hititler". İçinde *Anadolu Uygarlıkları Görsel Anadolu Tarihi Ansiklopedisi*, 1:18-120. Ankara: Görsel Yayınları, 1982.
- Erol, Hakan. "ina aban Ussa and ina aban Karahna", içinde *Antahşum sar "Çiğdem" : Eski Anadolu araştırmalarına ve Hititlere adanmış bir hayat: Studies in honour of Ahmet Ünal = Ahmet Ünal armağanı*, editör Serdar Erkurt, Özlem Sir Gavaz, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2016) ,225-234.
- Erol, Hakan. *Kultepe Tabletleri XI-a*, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2018.
- Forlanini, Massimo. "The Offering List of KBo 4.13 (I 17'-48') to the local gods of the kingdom, known as "Sacrifice List", and the history of the formation of the early Hittite state and its initial growing beyond central Anatolia", içinde *VI Congresso Internazionale di Ittitologia*, editörler Alfonso Archi-Rita Francia, 259-280. Roma: SMEA 49, 2005.
- Forlanini, Massimo. "The Central Provinces of Hatti: An Updating". İçinde *New Perspectives on the Historical Geography and Topography of Anatolia in the II and I Millennium B.C.* editör Karl Strobel, 145-188. Firenze: Eothen 16, 2008.
- Gabeskiria, Şalva. "Hattiler, Hatti ve Hitit Dilleri Üzerine Bazı Düşünceler". İçinde *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri 1996*, editörler Sedat Alp ve Aygün Süel, 223-234. Çorum: Nural Matbacılık, 1998.

- Garelli, Paul. “ Tablettes Cappadociennes De Collections Diverses (fin), *Revue d'Assyriologie et d'archéologie orientale*, 60/2 (1966): 93-152.
- Giuseppe Del Monte ve Johann Tischler. *Die Orts- und Gewässernamen der hethitischen Texte* (Repertoire Geographique des Textes Cuneiformes VI). Wiesbaden: Dr. Ludwig Reichert Verlag, 1978.
- Goetze, Albrecht. *Kulturgeschichte Des Alten Orients-Kleinasien*. München: H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, 1957.
- Gregory McMahon. *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 1991.
- Gurney, Oliver Robert. *Hittiter*. Çeviren Pınar Arpaçay Ankara: Dost Kitapevi, 2001.
- Günbattı, Cahit. "Kültepe'den Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan İki Yeni Metin". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*. 5 (2002):79-91.
- Günbattı, Cahit. "Two New Tablets Throwing Light on the Relations Between Anatolian Kings and Assyrian Merchants in the Period of the Assyrian Colonies". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*. 2 (1996): 25-37.
- Günbattı, Cahit. *Kültepe-Kaniş Anadolu'da İlk Yazı, İlk belgeler*. Kayseri: Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, 2017.
- Güterbock, Hans Gustav. “Hittite Kursu “Hunting Bag”, içinde *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings Of Hans Gustav Güterbock*, editör Harry Angier Hoffner Jr. 137-146. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 1997.
- Güterbock, Hans Gustav. “The Hittite Temple According To Written Sources”, içinde *Perspectives on Hittite Civilization: Selected Writings Of Hans Gustav Güterbock*, editör Harry Angier ve Hoffner Jr. 81-86 Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 1997.
- Haas, Volkert. *Der Kult von Nerik, Ein Beitrag zur hethitischen Religionsgeschichte*. Roma: Päpstliches Bibelinstitut, 1970.
- Haas, Volkert. *Geschichte der Hethitischen Religion*. Leiden-New York- Köln: Brill, 1994.
- Haas, Volkert. *Hethitische Orake, Vorzeichen und Abwehrstrategien*. Berlin-New York: Wald de Gryuter, 2008.
- Haas, Volkert.” Hitit Dini”, içinde *Hittiter ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, editör Wenzel Jacob, 438-442. Bonn: Kunst und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 2002.
- Hazenbos, Joost. *The Organization of The Anatolian Local Cults During The Thirteenth Century B.C. ,An appraisal of the Hittite Cult inventories, Cuneiform Monographs 21*. Leiden-Boston: Brill, 2003.
- Hittite Monuments, “ Karasu”. Erişim Tarihi: 14.06.2022, <https://www.hittitemonuments.com/karasu/index-t.htm>
- Hittite Monuments, “Boğazköy”. Erişim Tarihi: 14.06.2022, <https://www.hittitemonuments.com/bogazkoy/>
- Hittite Monuments, ”Alacahöyük”. Erişim Tarihi: 14.06.2022, <https://www.hittitemonuments.com/alacahoyuk/>

- Hoffner, Harry Angier Jr. *Letters From The Hittite Kingdom*, Atlanta; Society of Biblical Literature, 2008.
- İmperati, Fiorella. "Die Organisation des hethitischen Staates", içinde *Geschichte des Hethitischen Reiches. Handbuch der Orientalistik*, editör. Horst Klenger, 320-408. Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999.
- Kammenhuber, Annelies. "Das Hattische". İçinde *Handbuch Der Orientalistik Erste Abteilung, Band zwei, Erster und zweiter Abschnitt, Lieferung 2: Altkleinasiatische Sprachen*, ed. Bertold Spuler, s.428-546. Leiden-Köln: HdO,1969.
- Karağuz, Güngör. *Boğazköy ve Ugarit Çivi Yazılı Belgelerine Göre Hitit Devletinin Siyasi Antlaşma Metinleri*. Konya: Çizgi Kitapevi, 2002.
- Karsu, Cem. "Why Did the Hittites Have a Thousand Deities?", içinde *Hittite studies in honor of Harry A. Hoffner, Jr. : on the occasion of his 65th birthday*, editör Gary Beckman, Richard Beal, Gregory McMahon. 221-236. Wiona Lake: Eisenbrauns, 2003.
- Klengel, Horst. "Zur Ökonomischen Funktion Der Hethitischen Tempel". içinde *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici Fascicolo XVI.*, editör Anna Sacconi, 181-200. Roma: Edizioni Dell'Ateneo, 1975.
- Klengel, Horst. *Geschichte des Hethitischen Reiches. Handbuch der Orientalistik*. Leiden-Boston-Köln: Brill, 1999.
- Klinger, Jörg. *Untersuchungen zur Rekonstruktion des hattischen Kultschicht" Studien zu den Boğazköy-Texten 37*, Wiesbaden: 1996.
- Koray Toptaş ve Ömer Kâhya. "Asurca ve Babilce Metinlerde Yemin", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 23/2 (2019):315-330.
- Kryszat, Guido. "Herrscher, Herrschaft und Kultur Tradition in Anatolien nach den Quellen aus den altassyrischen Handelskolonien. " *Teil I. Die sikkātum und der Rabisimiltim, AOF.31* (2004):15-45.
- Kuhr, Amélie. *Eski Çağ'da Yakındoğu (M.Ö. 3000-330) Cilt I*, Çeviren Dilek Şendil, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Kuzuoğlu, Remzi. "Eski Asurca Metinlerde Geçen Coğrafya Adları" , Yayımlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, 2007.
- Macqueen, JG. *Hititler ve Hitit Çağında Anadolu*, Çeviren Esra Davutoğlu, Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2013.
- McMahon, Gregory. *The Hittite State Cult of the Tutelary Deities*. Chicago: Oriental Institute of the University of Chicago, 1991.
- Mielke, Dirk Paul. "Şehirler ve Yerleşim Düzeni", içinde *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, editörler Meltem Doğan Alparslan ve Metin Alparslan, 93- 103. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Miller, Jared. "The katra/i-women in the Kizzuwatnean Rituals from Hattuša", içinde *Sex and gender in the ancient Near East: proceedings of the 47th Rencontre Assyriologique Internationale, Helsinki, July 2-6, 2001*, editör Simo Parpola, Robert M Whiting, 423-431. Helsinki : Neo-Assyrian Text Corpus Project, 2002.
- Mouton, Alice. "Sulusaray/Sebastopolis Du Pont (Province De Tokat) : La Karahna Des Textes Hittites ?", *Anatolia Antiqua*, 19/1 (2011):101-111. doi:10.3406/ANATA.2011.1090.

- Murat, Leyla. "Hitit Coğrafyasında Yukarı Ülke ve Tarihi Önemi", içinde *Türkiye'de Sosyal Bilimlerin Gelişmesi ve Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Sempozyumu*(24 – 26 Nisan 1996), 175-188. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1998.
- Murat, Leyla. "Kült görevlisi şarkıcı kadınlar: MUNUS(.MEŞ)katra-, MUNUS(.MEŞ)hazgara-", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 32/54 (2013): 115-134
- Neve, Peter. "Tanrılar ve Tapınaklar Kenti Hattuşa". *Anadolu Araştırmaları*, 0 /12 (1990):21-40.
- Peled, Ilan. "Cultural Transformations from Mesopotamia to Hatti? The Case of the Gala.". *Journal of Cuneiform Studies*. 69 (2017) :109-116.
- Popko, Maciej. "Zippalanda and Ankuwa Once More". *JAOS*, 120/3 (2000): 445-448.
- Popko, Maciej. *Arinna Eine heilige Stadt der Hethiter, Studien zu den Boğazköy-Texten 50*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.
- Popko, Maciej. *Religions of Asia Minor*, Çeviren İwona Zych, Warsaw: Academic Publications Dialog, 1995.
- Popko, Maciej. *Völker und Sprachen des Alten Anatoliens*, Çeviren Cyril Brosch, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2008.
- Popko, Maciej. *Zippalanda ein Kultzentrum im hethitischen Kleinasien*. Heidelberg: Universitätsverlag C.Winter, 1994.
- Savaş, Savaş Özkan. "Hititlerde "Fırtına Tanrısı" ile "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar". *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri*. 5/1 (2002): 97-170.
- Schrimer, Wulf. "Şehir, Saray, Tapınak", içinde *Hititler ve Hitit İmparatorluğu: 1000 Tanrılı Halk*, editör Wenzel Jacob, 482-486. Bonn: Kunst und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland, 2002.
- Schwemer, Daniel, "Tanrılar Kültü, Büyü Ritüeli ve Ölülerin Bakımı", içinde *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, editör Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, 219-228. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Schwemer, Daniel. "Fremde Götter in Hatti. Die hethitische Religion im Spannungsfeld von Synkretismus und Abgrenzung". *Hattuša – Boğazköy. Das Hethiterreich im Spannungsfeld des Alten Orients. 6. Internationales Colloquium der Deutschen Orient-Gesellschaft*, 22.-24. März 2006, Würzburg, editör Gernot Wilhem, 137-157. Wiesbaden: Harrassowitz, 2008.
- Schwemer, Daniel. "The Storm-Gods of the Ancient Near East: Summary, Synthesis, Recent Studies: Part II". *Journal of Ancient Near Eastern Religions*. 8/1 (2008): 1-44.
- Seeher, Jürgen. "Hitit Mimmarlığı". içinde *Hititler Bir Anadolu İmparatorluğu*, editör Meltem Doğan Alparslan, Metin Alparslan, 129-148. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2020.
- Siegelová, Jana. "Der Regionalpalast in der Verwaltung des Hethitischen Staates". *Altorientalische Forschungen*. 28/2 (2001): 193-208. <https://doi.org/10.1524/aofo.2001.28.2.193>
- Singer, Itamar. "The Agrig in The Hittite Texts." *Anatolian Studies*. 34 (1984): 97–127. <https://doi.org/10.2307/3642860>.
- Sir Gavaz, Özlem. "Hitit Metinlerinde Arinna'nın Güneş Tanrıçası". *Çorum Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*. 1/1 (2010): 91-105.

- Sir Gavaz, Özlem. "Hititlerden Günümüze Yağmur Duası". İçinde *Uluslararası Bütün Yönleriyle Çorum Sempozyumu/28-30 Nisan 2016* 2. cilt, editör Zekeriya Işık, 573-585. Çorum: Hitit Üniversitesi, 2016.
- Sir Gavaz, Özlem. *Hitit Kralların Kült Gezileri: Ayinler, Ziyaret Merkezleri, Yollar ve Lokalizasyonla İlgili Yeni Gözlemler*. Çorum: Tekmatsan Matbaacılık Sanayi ve Ticaret A.Ş., 2012.
- Sir Gavaz, Özlem. "Hititlerin Bin Tanrılı Yolculuğu Hac". *Aktüel Arkeoloji Dergisi*. 41 (2014): 50-63.
- Süel, Aygöl. "Belgelere Göre Hitit Tapınakları Nasıl Korunuyordu." İçinde X. *Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler II Cilt*, 515-522. Ankara, 1986.
- Süel, Aygöl. "Central East: Philology". *Hittite Landscape and Geography*, editör Mark Weeden, Lee Z Ulmann ve Zenobia Homan, Leiden-Boston: Brill, 2017.
- Süel, Aygöl. "Ortaköy Tabletlerinde Geçen Bazı Yeni Coğrafya İsimleri", içinde v. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, 679-685, Çorum, 2002.
- Süel, Aygöl. *Hitit Kaynaklarında Tapınak Görevlileri ile İlgili Bir Direktif Metni*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Basımevi, 1985.
- Şahin, Hasan Ali. "Koloni Çağı'nda (M.Ö. 2000-1750) Anadolu'da Bulunan Asurlu Görevliler". *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1/12 (2002): 69-88. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/erusosbilder/issue/23745/252957>
- Şahin, Hasan Ali. "Kultepe Metinlerinde Geçen Hatti Tanrı, Yer Adları Ve Bunların Günümüz Coğrafyasına Yansımaları". İçinde IX. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildiriler 2.Cilt*, editör Aygöl Süel, 1021-1036. Çorum: Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2014.
- Taracha, Piotr. *Religions of Second Millennium Anatolia (Dresdner Beiträge zur Hethitologie 27)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2009.
- Ünal, Ahmet. "Çivi Yazılı Hititçe Kaynaklara Göre Hititler'de ve Çağdaş Eski Anadolu Toplumlarında Müzik, Dans, Eğlence ve Akrobatik Oyunlar", içinde *I. Uluslararası Tarihde Anadolu Müziği ve Çalgıları Sempozyumu*, ed. Oğuz Elbaş, Lütfü Erol, Ertuğrul Bayraktar Katal ve Yalçın Tura. 98-117. Ankara: Dösimm Basımevi, 2004.
- Ünal, Ahmet. "Eski Anadolu ve Hitit Dinleri". *Aktüel Arkeoloji Dergisi*. 31 (2013): 96-113.
- Ünal, Ahmet. "The Socio-Political Impact Of Hittite Religious Ceremonies And The Efforts Of The Hittite Kings In Establishing a Unified State In Central Anatolia", içinde IX. *Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildiriler 2.Cilt*, editör Aygöl Süel, 1075-1096. Çorum: Orta Karadeniz Kalkınma Ajansı, 2014.
- Ünal, Ahmet. "Hitit Falcılığı". *Aktüel Arkeoloji Dergisi*. 22 (2011): 48-55.
- Ünal, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu I*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2002.
- Ünal, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.
- Ünal, Ahmet. *Hititler Devrinde Anadolu III*. İstanbul: Sanat ve Arkeoloji Yayınları, 2005.
- Ünal, Ahmet. *Hititler-Etiler ve Anadolu Uygarlıkları*. Ankara: Etibank, 1999.

- Ünal, Ahmet." Hethitisch-altanatolische Mythen, Legenden, Epen und Märchen aus dem Staatsarchiv von Hattuscha" içinde *Lieferung 4 Mythen und Epen II: Band III, Lieferung 4*, ed. Otto Kaiser, 802- 865. Gütersloh: Gütersloher Verlagshaus, 1994.
- Ünal, Ahmet. *Hattušili III. : teil I, Hattušili bis zu seiner Thronbesteigung, band 1*. Heidelberg: Carl Winter-Universitätsverlag, 1974.
- Veenhof, Klaas Roelof "Ancient Assur: The City, its Traders, and its Commercial Network", *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, C. 53 (2010): 39-82.
- Veenhof, Klaas Roelof. *Kültepe Tabletleri VIII*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2017
- Vigo, Matteo. "Hattice".*Aktüel Arkeoloji Dergisi*.38 (2014): 76-78.
- Von Schuler, Einar. "Kleinasien. Die Mythologie der Hethiter und Hurriter". İçinde *Götter und Mythen Im Vorderen Orient*, editör Hans Wilhelm Haussig, 141-216. Stuttgart: Ernst Klett Verlag, 1965.
- Von Schuler, Einar. *Die Kaskäer: Ein Beitrag zur Ethnographie des alten Kleinasien*. Berlin-Boston: De Gruyter, 2012.
- Zimmer-Vorhaus, Caroline. "Hittite Temples: Palaces of the Gods". İçinde *Insights Into Hittite History and Archaeology*, editör Hermann Genz, Dirk Paul Mielke, 195-218. Leuven-Paris-Walpole: Peeters, 2011.

EKLER

Şekil 1.1: Alacahöyük Buluntuları Arasında bir Güneş Kursu Örneği

Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/alacahoyuk/> (Erişim Tarihi: 14.06.2022)

Şekil 1.2: Alacahöyük Mezarlarındaki Altın Nesnelerin Örnekleri

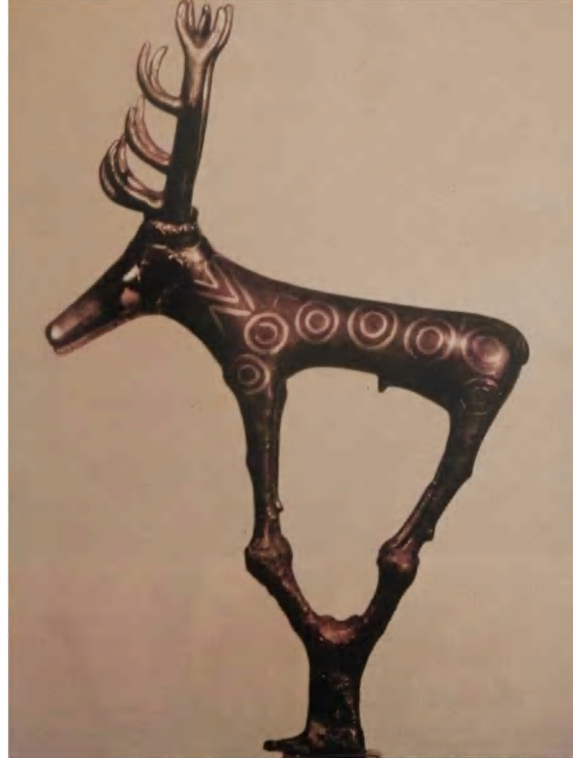
Kaynak: Akurgal (2021, s.179)

Şekil 1.3: Alacahöyük Buluntularından Tunç Boğa Heykelli Örneği

Kaynak: Akurgal (2021, s.180)

Şekil 1.4: Alacahöyük Buluntularından Tunç Geyik Heykelli Örneği

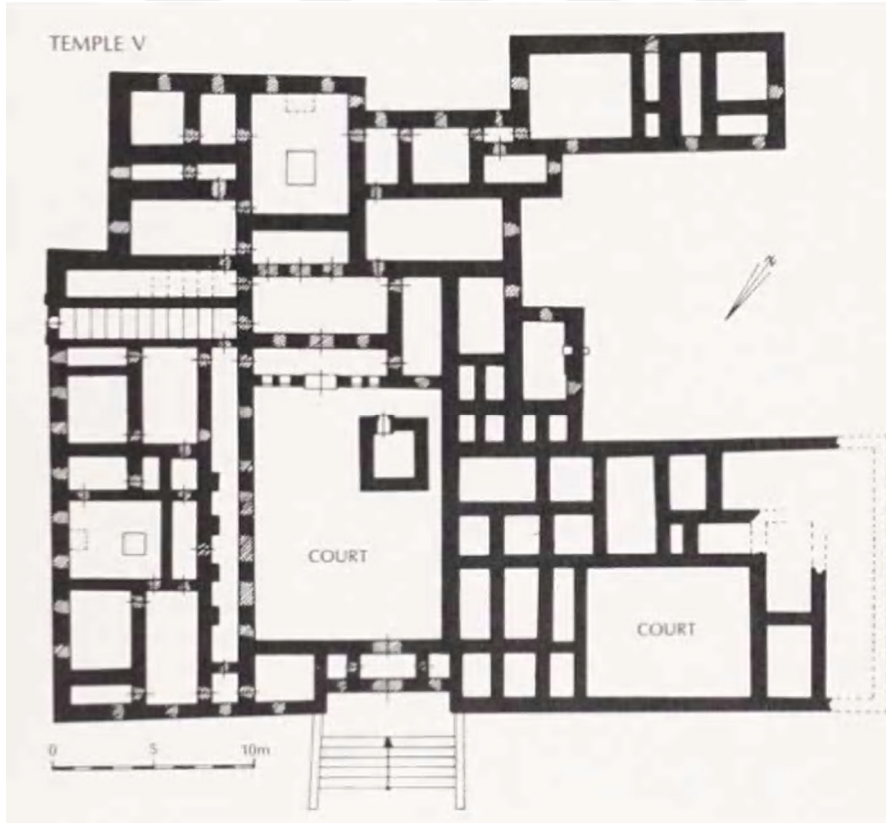
Kaynak: Akurgal (2021, s.181)

Şekil 1.5: Malatya Arslantepe de Fırtına Tanrısı ile Ejderha İlluyanka'nın Dövüşünü Gösteren Rölyef

Kaynak: Collins (2007, s.150)

Şekil 1.6:Hattusas/Boğazköy V'nolu Tapınak Planı

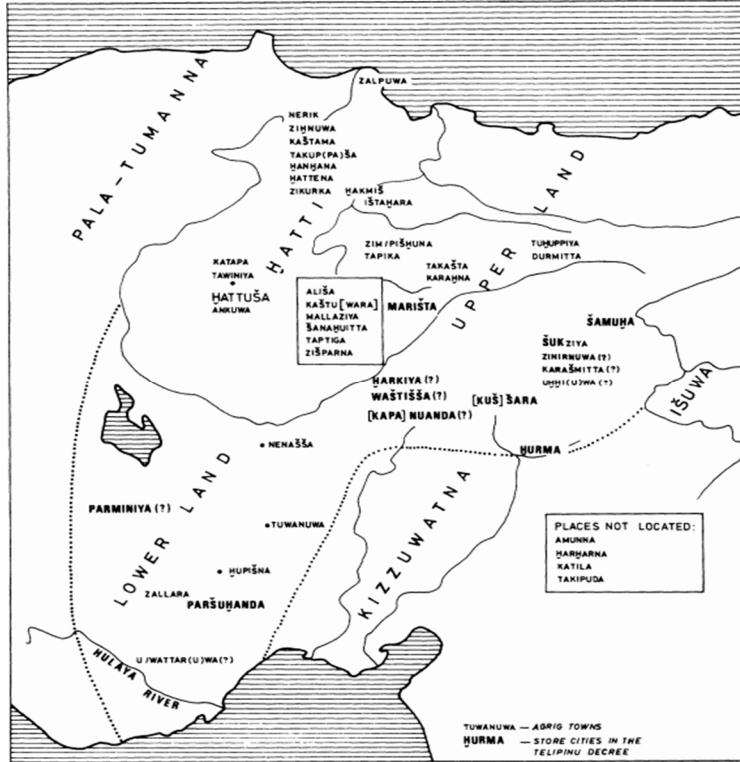
Kaynak: Bittel (1970,s.59)

Şekil 2.1: Hitit İmparatorluk Devrinde Anadolu Coğrafyası

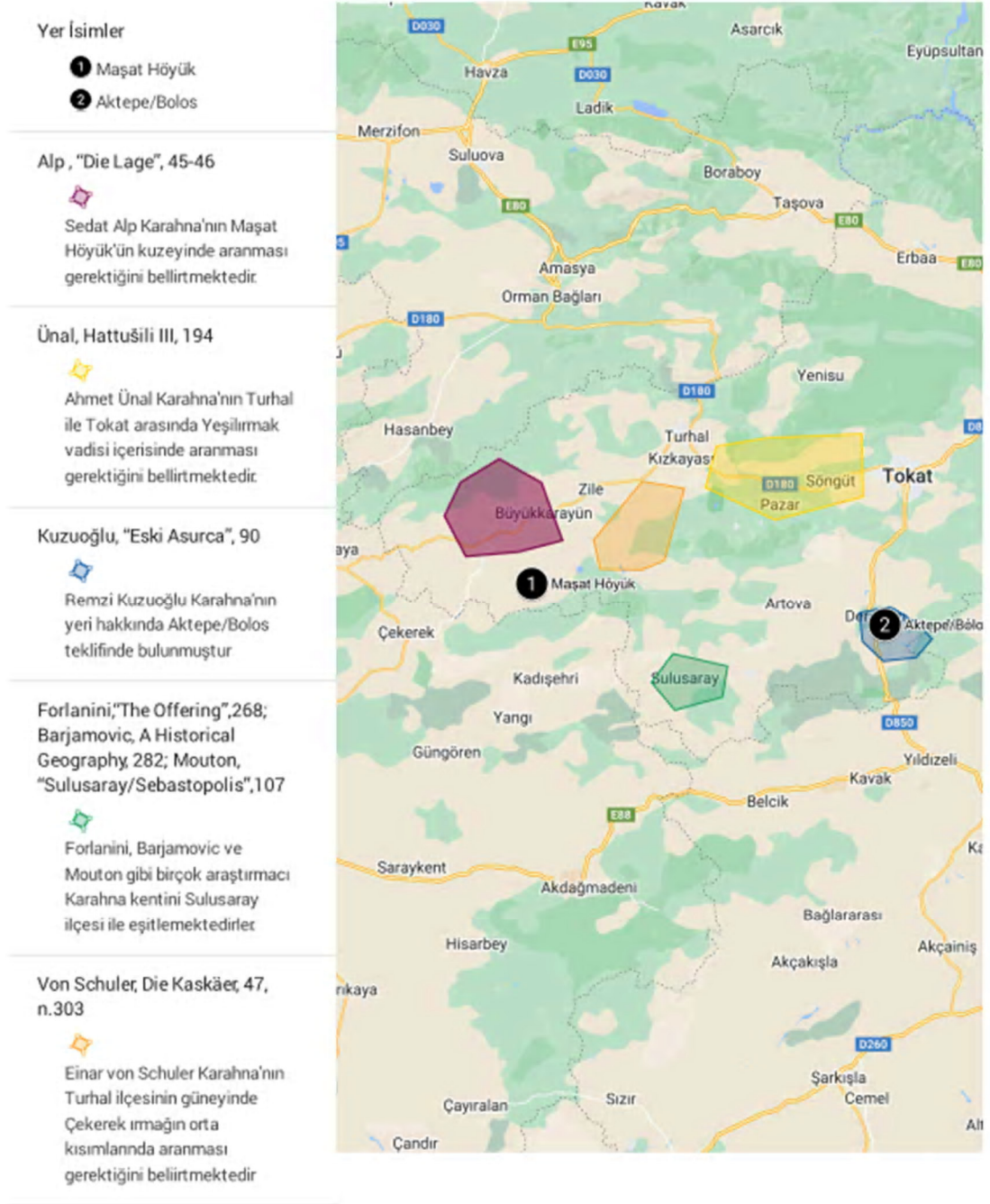
Kaynak: Klengel (1990, s.136)

Şekil 2.2: Hitit Coğrafyasında AGRİG'lerin Faaliyet Gösterdiği Hatti, Yukarı ve Aşağı Ülke Bölgelerin Kentleri

Kaynak: Singer (1984, s. 123)

Şekil 2.3: Karahna'nın Coğrafi Konumu Hakkındaki Görüşlerin Haritası

Kaynak: Alp (1983, s.45-46); Ünal (1974, s.194); Kuzuoğlu (2007, s.90); Forlanini (2005, s.268); Barjamovic (2011, s.282); Mouton (2011, s.107); Von Schuler (2012, s.47 n. 303); (Harita adı geçen eserlerdeki bilgiler doğrultusunda Google Maps’de uyarlanmıştır.).

Şekil 3.1: Karasu Rölyefi Bir Erkek Figürün Geyiğin Üstünde Durur Vaziyette Omzunda Yay, Sağ Elinde Mızrak İle Koruyucu Tanrı'yı Simgelemektedir.

Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/karasu/index-t.htm> (Erişim Tarihi 14.06.2022, Resim Bora Bilgin tarafından çekilmiştir)

Şekil 3.2:Hattusas/Boğazköy'deki Büyük Tapınak Alanı

Kaynak: <https://www.hittitemonuments.com/bogazkoy/> (Erişim Tarihi: 14.06.2022, Resim Tayfun Bilgin Tarafından çekilmiştir)

Şekil 3.3: Hattusa/Boğazköy ve Kuşaklı/Sarissa'daki Bazı Tapınakların Planları

